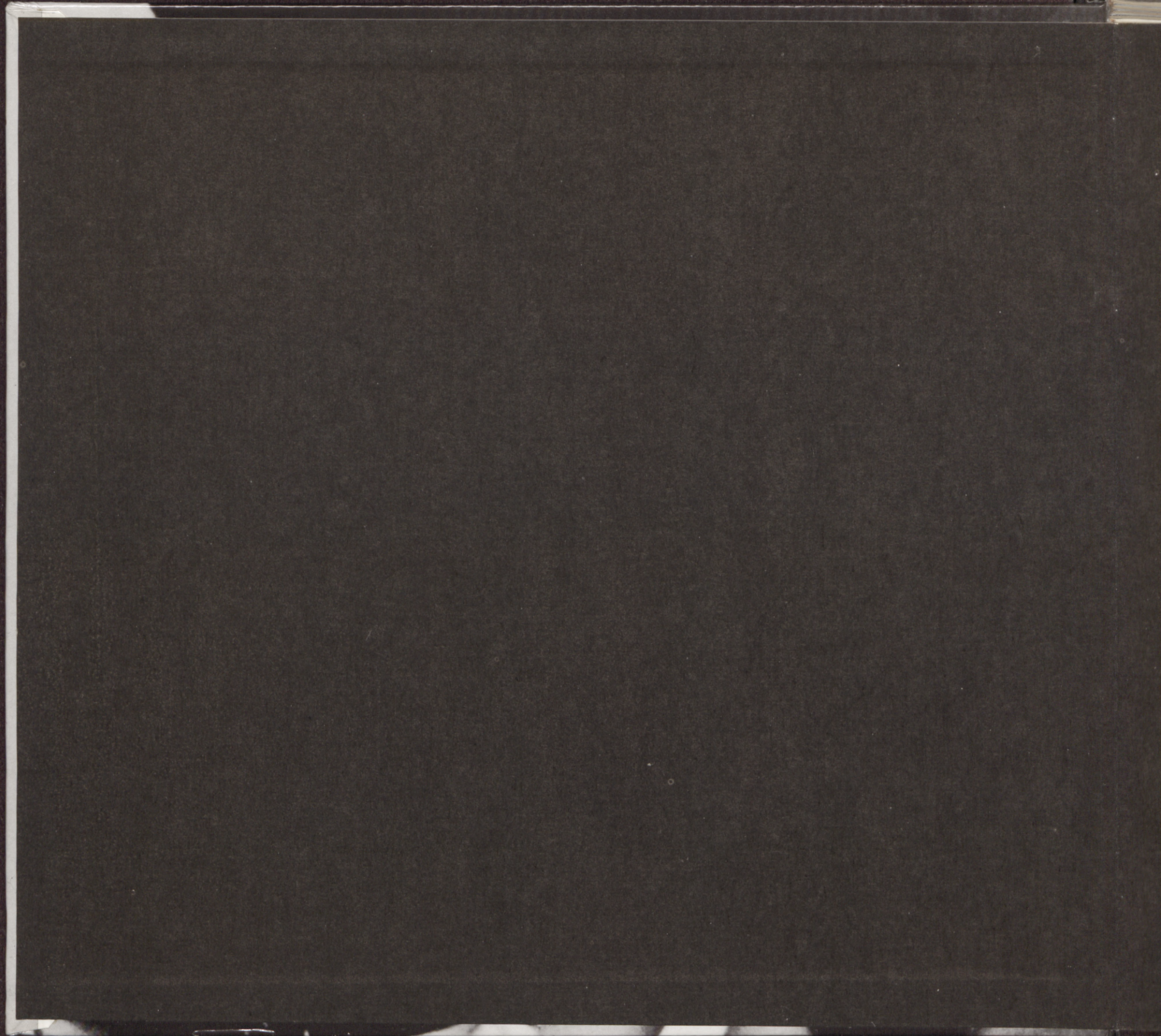
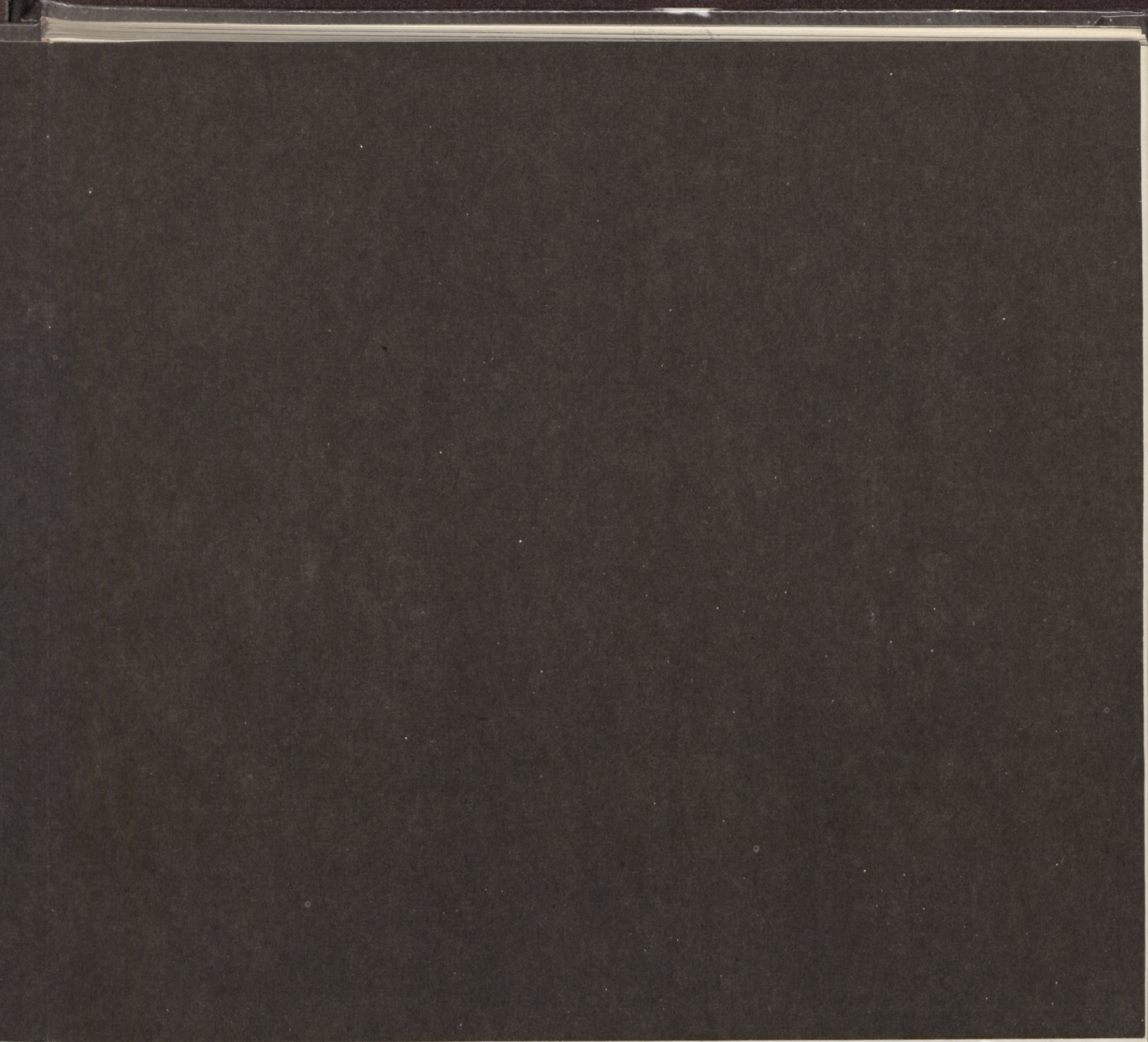

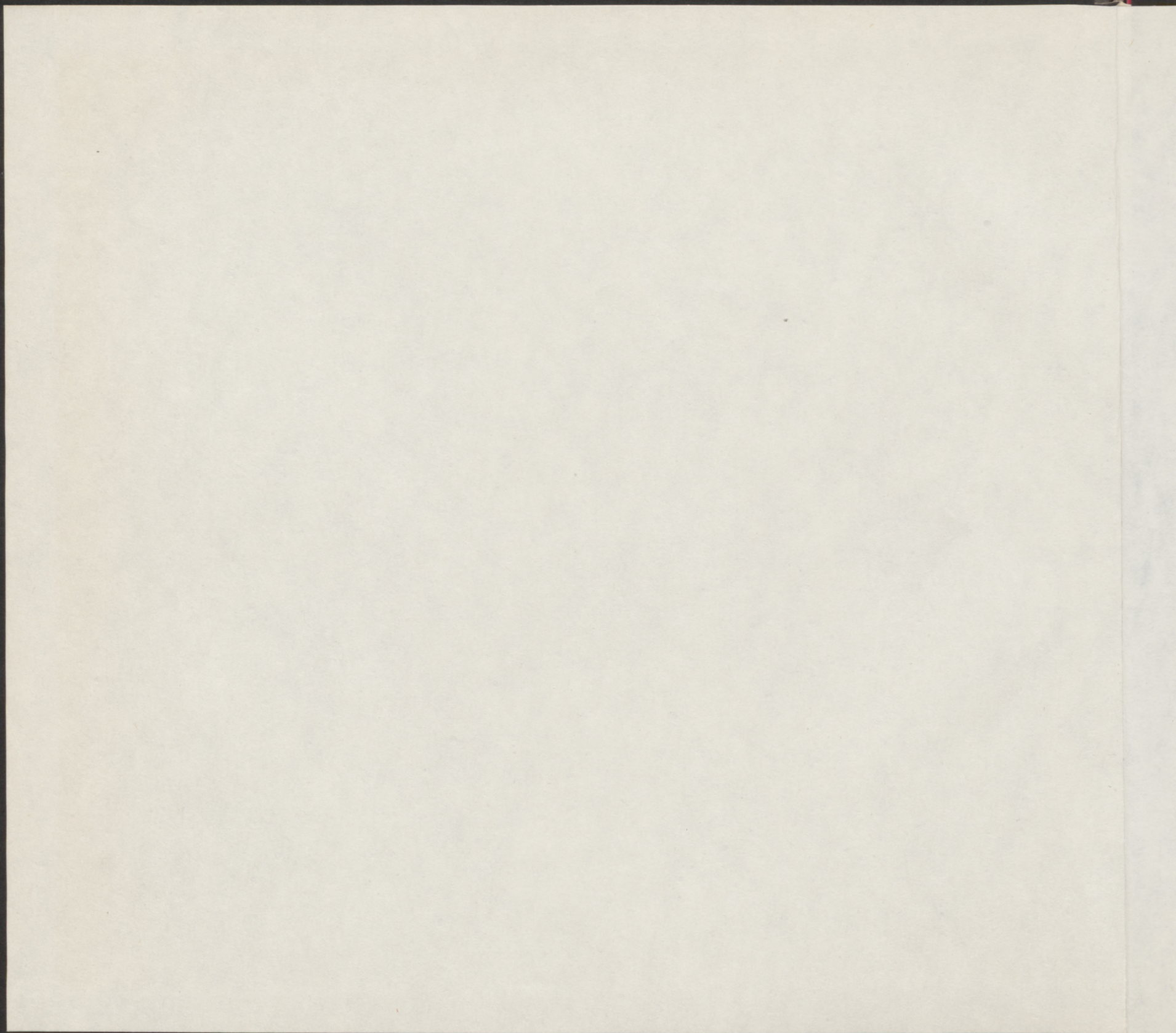
MC
111.036

VÖRÖS
TIBOR

A Fedák

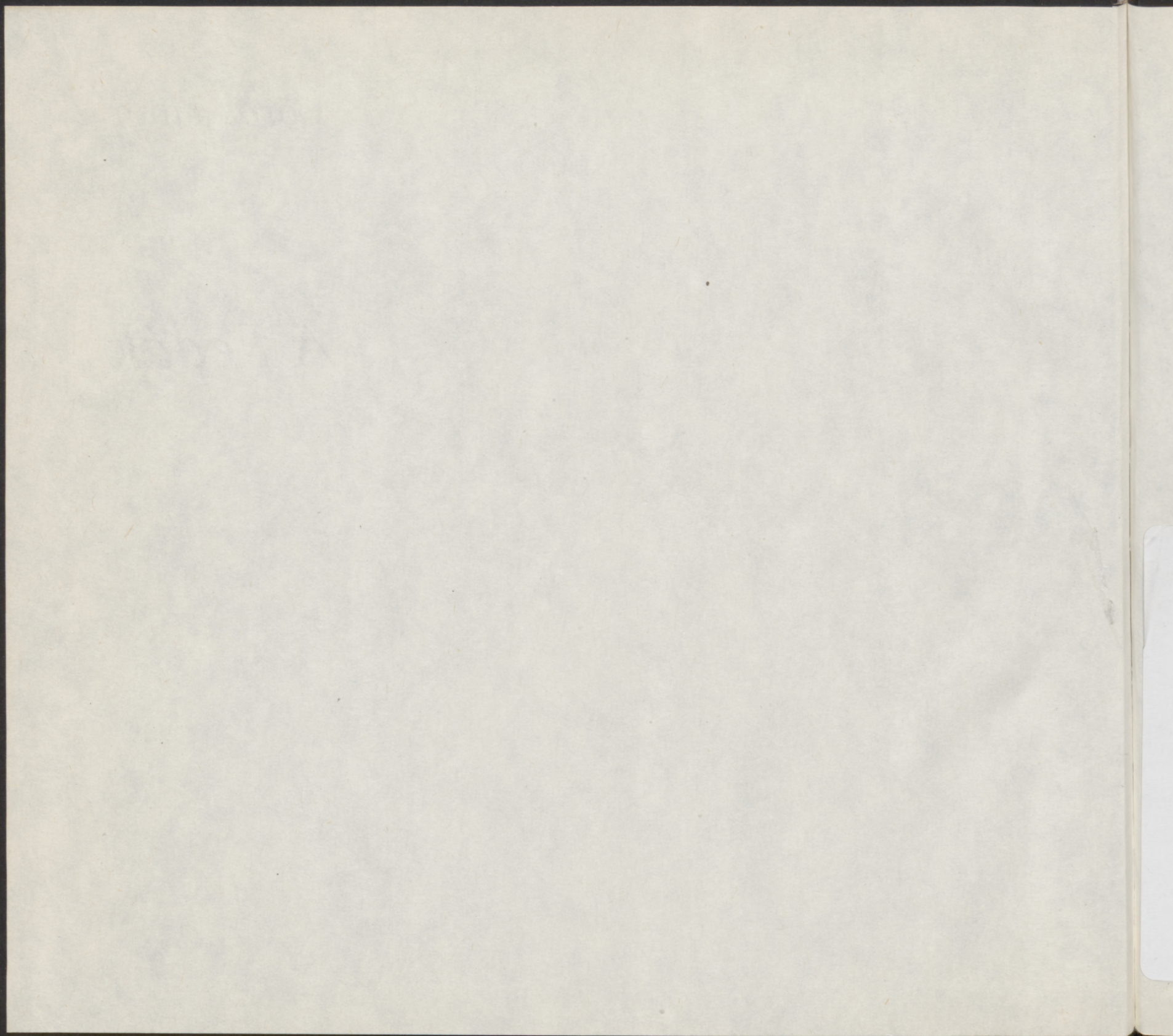

Vörös Tibor

A Fedák

Vörös Tibor

A Fedák

HÁTTÉR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ • BUDAPEST 1990

„Az első János vitéz, Bob herceg nélkül elképzelhetetlen a magyar operett. Fedák Sári népszerűsége vetélkedett Blahánéival és Honthyéival. Erényeit és botlásait már összemosta az idő. Színész nem élhet lelkesedés nélkül. Hogy lelkesedik, az az ő erénye. Hogy miért lelkesedik, az (néha) a kor bűne.”

Gobbi Hilda: Közben

A borító korabeli fénykép felhasználásával készült

Művészeti szerkesztő: LANTOS KÁLMÁN

MC111.036

1990

© VÖRÖS TIBOR, 1990
ISBN 963 7403 81 7

Felelős kiadó: dr. KISS ERNŐ
Felelős szerkesztő: NAGY ZOLTÁN
A kötetet NEMLAHA GYÖRGY rendezte sajtó alá
Műszaki vezető: LANTOS KÁLMÁN
Kiadványszám: 1990/005

90/4365 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: MÁTYÁS MIKLÓS igazgató

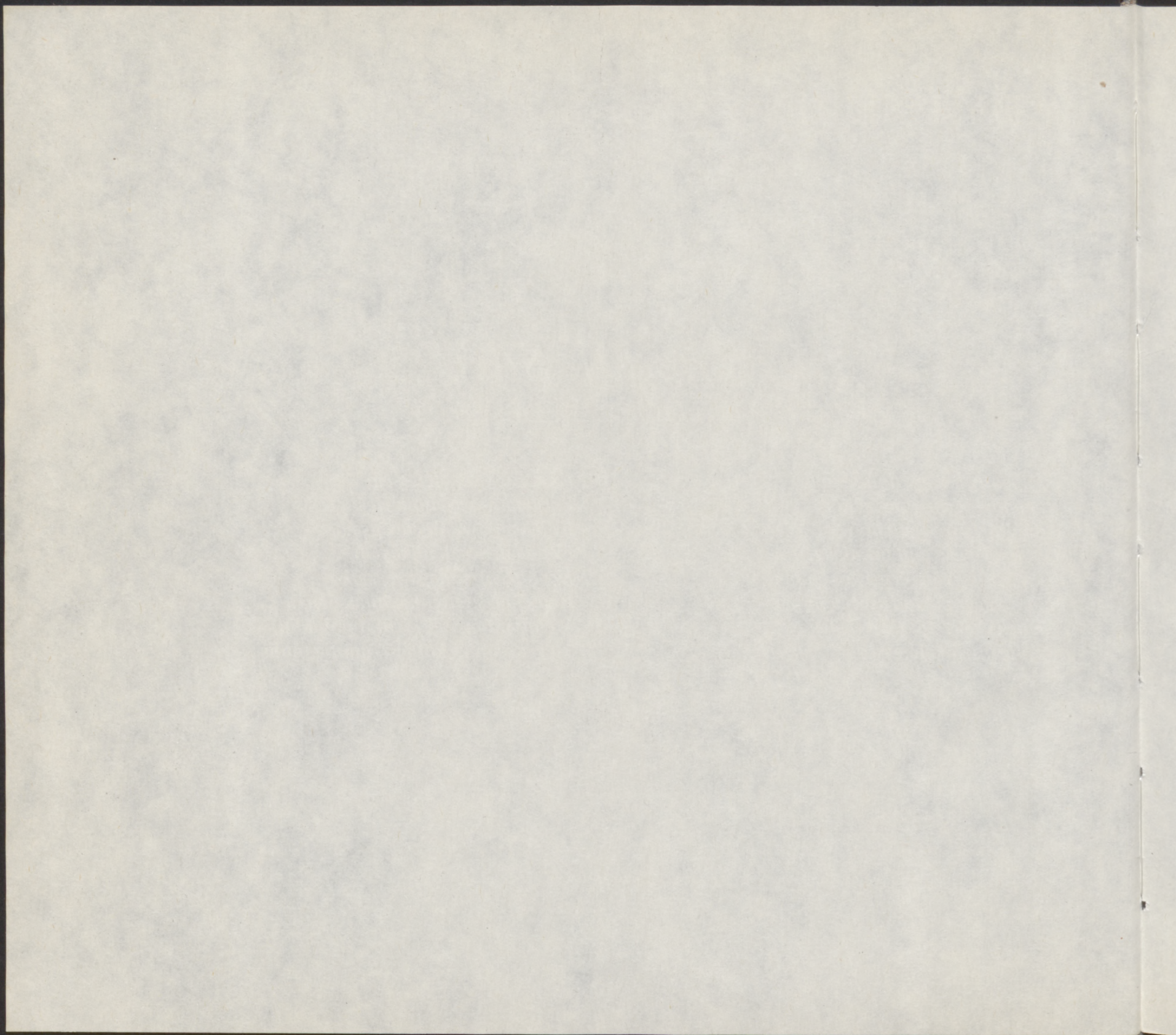
ADY ENDRE:

Fedák Sári

(LOTTI EZREDESEI)

*Ez a leány a nagy mindennek
Remekbe termett kicsi mása,
A hóditó, tüzes pogányvér
Gyönyörű és szent lázadása.
Ez a leány gyönyörűséges ember
Szilaj vággyal, vad szerelemmel.
Nem értitek? Jól van: ne tessék! . . .
Ez a leány tökéletesség!*

*Ez a leány tökéletesség,
Ez a leány a szebbik élet,
Ez a leány szomorú vigság,
Ez a leány csak idetévedt.
Körülte sír suhagva, szállva
Heinének s Offenbachnak árnya . . .
Mennyit fog még sírni, bünhődni,
Mert szebb és különb, mint a többi . . .*

Előszó

Fedák Sári 65 évesen 1944 nyarán Nyáregyházán kezdte el írni „Útközben” című önéletrajza folytatását. Nyáregyházi „száműzetése” kilenc éve alatt megírta a könyvét. Végtelen beszélgetés Egyetlen Barátjával, a közönséggel. Íme, a kötet előszava:

„Kedves Barátom!

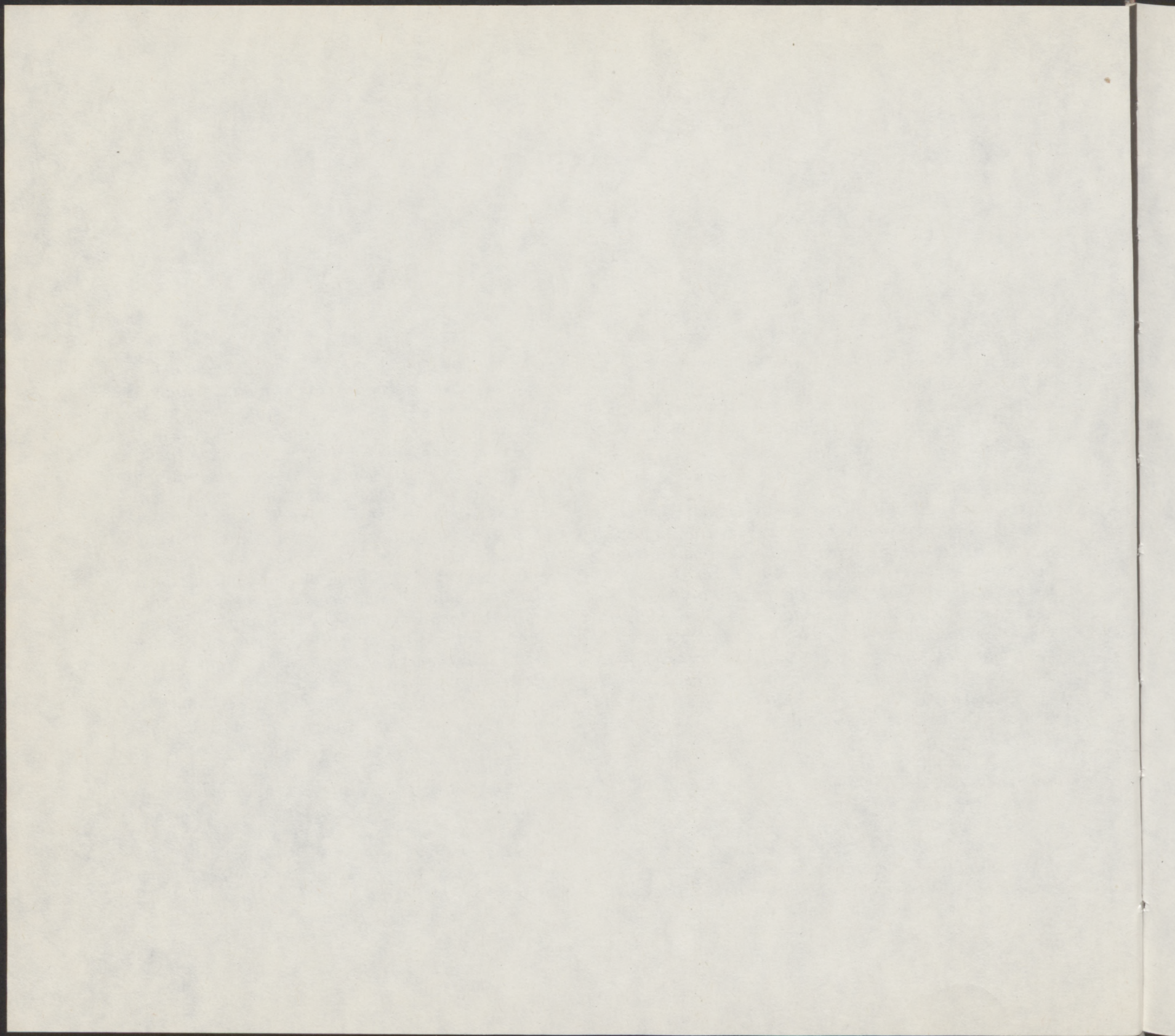
Huszonöt év múlt el első könyvem, az Útközben megjelenése óta. Életem ötven évéről, ötvenéves koromban számoltam be Neked, Egyetlen Barátom, abban a könyvben. A nyáregyházi csend, a hallgatag éjszakák megérlették bennem az azóta lepergett huszonöt év történetét. Neked szánom ezt a kötetet is Barátom, aki ezer fejjel előrehajolva tapsoltál nekem, mikor még rámragyogott az a csodálatos fény, amit úgy hívnak, reflektor. Neked írtam, aki elkísérted botladozó életemet szeretetteddel és segítségével a nyolc hónapos börtön után Nyáregyházára is, ahol nyugalmat lelt a lelke annak, akit egykor úgy hívtak, Fedák Sári.

Ellenállhatatlan erővel tör ki belőlem a vágy, hogy egészen közel húzódjam hozzád és utoljára még elbeszélgessek veled.

Tudod, hogy nem vagyok író, így ne várj tőlem írói munkát, csak egy kis szívbéli beszélgetést. Szeretnék neked, Barátom, egyet-mást elmondani. Úgy ahogy volt, arról, ami 1929 óta velem történt. Elmondani olyasmit is, amit talán rosszindulatú, hamis beállításban hallottál

vagy olvastál rólam. Jól fog esni mindkettőnknek ez az őszinte beszélgetés. Tudom, sok év múlik el, amíg ez az írás megjelenik. Nevemre és aki voltam, sokan akkor már csak a kártya »kontra-rekontra« játékból emlékeznek. Az utak, amelyeket jártam, hol jobbra, hol balra kanyarogtak, hol meredeken fölfelé vezettek, hol göröngyös, keskeny ösvényeken, hol iszapon, hol rohanó folyón, hol zombékokba süllyedve, hol magányos sziklákön, sötét erdőkön, bozótban, tövisek között, napsütésben, tengereken, hol szűk sikátorokon át vezetnek. Elítélve, a börtön sötétjét megismerve, onnan szabadulva életutam a Nyáregyházán megtalált nyugalomban, egy kis falusi házban ért véget. Pályám lezárult. De mint életemben mindig, sokszor itt is küzdenem kell a létért. Imádságaimban megköszönöm Istennek, hogy túl hetvenedik évemen, még mindig van erőm verekedni, a napi bajokkal, gondokkal megküzdeni. Köszönöm, Barátom, hogy bajaimban itt is velem vagy, segítesz, táplálsz és védelmez. Szereteted erőt ad és jó, hogy nem vagyok egyedül, nem hagytál magamra. Most is vasmarokkal fogod elgyengült kezemet és gyöngéden öleled magadhoz segítő szeretetteddel az ájult, elhaló szívemet. Van nekem hova menni a villámok, orkánok és viharok elől, melyek nem kímélnek öreg koromban sem. De van nekem most is hova lehajtani bevert és nagyon megfáradt fejemet. Most is és itt is van, aki bevert fejemet simogassa!

Beszélgessünk, Barátom!”

Első rész / Primadonna születik

ZSAZSA LEVELE VÖRÖS TIBORNAK

1. LEVÉL NYÁREGYHÁZÁRÓL

„Kelt Nyáregyházán, 1950. április hó 10-én

Kedves keresztfiam, Tibor . . .

Húsvét előtt költöztem el abból az egyszobás lakásból, mely több mint két évig szolgált otthonomul. A közeli kastély mesés, vadregényes parkja közepén lévő három helyiséges bungalóféle lett új otthonom, ami hihetetlenül aranyos és hangulatos. Valamikor kertészház volt. Körülöttem rengeteg hatalmas fa, és különféle elvadult díszbokrok. Madarak dalolnak mindenütt. Ablakomban köcsögökben, ócska edényekben vénasszony-virágaim díszlenek.

Jó csend van itt körülöttem. A kerítés mellett fut el az akáccal szegett monori országút. Ha az emberek meglátnak a kertemben, köszöntenek. Adnak virágot, mosolyt, udvarias, dallamos odaszólást. Gyakran adnak ajándékot is, pedig szegények. Jó szívvel adják, mert tudják, hogy én még náluk is szegényebb lettem. Nem az agyuk diktálja ezt, hanem a szívük. A mozdulat, hogy adni is lehet . . . Ezeknek az egyszerű embereknek a lelkében él az, hogy a mosoly fénye soha nem hományosodik meg a szájuk szögletén. Mosolyuk, dallamos üdvözlésük úgy száll be az öreg park kerítésén keresztül hozzám, mint egy kedves madár. Szeretjük a létezés boldog örömeivel tölteni. Könnyebbé teszik életem, szegénységem.

Családom is megszaporodott. Brigi kutyám mellé elfogadtam egy otthontalan kuvaszt. Sajónak hív-

ják. Rendkívül hálás, hogy nálam otthonra talált. Egyre inkább meggyőző az élet arról, hogy van még igazi hála és szeretet, az emberekben és kutyákban egyaránt.

Nézegetem a rezidenciámat körülölelő, fakadozó visztériát, az ablakom előtt rügyező lila ákácot és hátul azt a rengeteg orgonát, gyöngyvirágot. Hallgatom a szerelemtől bódult madarak énekét. Boldog násztáncukat nézve úgy érzem, hogy teljes az életem, mert része vagyok a nagy mindennek, amely élni akar. Érzem, hogy az emberekben van valami isteni, ami nem veszt, nem pusztulhat el. Ilyen anyag az elpusztíthatatlan humorom is, mellyel sorsomat nézem és fogadom. Bár azt is érzem, hogy van bennem valami nagyon emberi anyag, mely irtózatatosan tud szenvedni. Ezt a szenvedést a színpad hiánya okozza.

A társaságom kitűnő! Ágotáék, akik most Caracasban élnek, egy egész könyvtárnyi könyvet hagytak rám. Jókait, Móricz Zsigmondot és Shakespeare összes műveit olvasom, meg Arany János »Őszikéit«, és az íróasztalomon vár az én sok bút és vihart látott Ady-kötetem is. Nem múlhat el egyetlen napom, hogy pár oldalt ne olvassék. Az életrajzokat a községi könyvtárból kölcsönözöm. Kis telepés rádiómon naponta zenét hallgatok. Vidámat, komolyat vegyesen. Most nagyon sok időm van ahhoz, hogy élvezhessem a remekműveket, legyen az vers, zené, vagy regény. Megtöltik életemet az emberi tökéletesség boldog összhangjával. Ezekkel élek mindennap.

Új tanyám első helyisége Margit birodalma: a konyha. A középső rész a nappali, azaz a »szalon«. Vendégeimet itt fogadom. A harmadik szobát egy régi-régi perzsaszőnyegem választja el az én szobámtól. Egykor Duna-parti műteremlakásom díszje volt. Ezen a szőnyegen állt Bechstein-zongorám, melyen Jacobi a Sybill énekszámait megszülte. A napokban kis telepes rádiómon hallgattam a Sybill levelét. Karády énekelte. (Az én időmben még esszel és ivel írtuk a nevét. A rangos ipszilont csak az új feltalálásban kapta . . .) A különbség is körülbelül annyi a régi Király színházi és a mai előadás között, amennyit ezek a betűk jelentenek. A Király Színházban akkor egyszerűen létkérdés volt, hogy Szibillel mi történik . . . hogy jön le a lépcsőn, és hogy úgy írja-e meg Petrovnak a Búcsúlevelét, hogy a nézőtéren mindenki együtt búcsúzzon vele, ki-ki a saját külön kis Petrovjától.

1914-et írtunk, amikor a Szibillt játszottam. Nemcsak én írtam levelet . . . Ferenc József is megírta hadüzenetét. Hány Szibill búcsúzott könnyesen szerelmétől, Úristen!

Gondolatban most is itt van velem Rátkai, aki a portálból hallgatta, ahogy Szibill levelét énekeltem. Nem csak nekem, neki is kétszáz este hulltak a könnyei a portálban, amíg Szibill levelét írtam. És a drága, jó, öreg Latyi is itt van velem az ő örökös jókedvével. A fess Király Ernő, aki később elment Amerikába és itthagya Szibillt. És elment Jacobi is, csak szívettépően szép muzsikáját hagyta itt nekünk.

Kibuggyan a szememből a könny, ahogy leírom a nevét: Beöthy! . . . Ő is milyen régen elment. Pedig de jó lenne, ha néha itt lenne, hogy órákat adjon a mai rendezőknek, hogyan kell a színészt szeretni. Mert nagy baj az, ha nem szeretik a színészeket. Az igazgatónak és rendezőknek soha nem volna szabad elfeledni azt, hogy végeredményben a színészekből élnek.

Ha gondolataim elfáradnak, kézimunkázom. Vénségemre megemberelte magát ez az én rossz szemem. Kitűnően látok kötni, horgolni, még a kis petróleumlámpám mellett is. Mert bizony villany az nálam nincs. Miért

is vezették volna be annak idején a kertészházba? Ami nagyon kellemetlen, hogy a kert végében van az árnyékszék, és néha téli éjszakákon is ki kellett ballagnom. De aki nyolc hónapot börtönben töltött, az ne kényeskedjék.

Délutánonként nagyokat sétálok. Kíséretem is van ilyenkor, kis barátaim, a gyerekek. Kis, maszatos képű pöttömök. Zsazsa néninek hívnak. Mindig van számukra a zsebemben pár darab olcsó keksz vagy selyemcukor.

Margitom kimeszelte a házat, és frissen sározta a »pádimentumot«, mert lakosztályom bizony földes, nincs padlózva. Egyszerű ételeinket is kitűnően ízesíti Margit. Tudod, Tiborkám, mindenhez szív kell. A rántott leveshez és a padlósikáláshoz egyaránt. Margit pedig minden munkájába beleadja a szívét. Mihez is kezdenék nélküle? Elkísért a fényből az árnyékba . . .”

2. RÁTKAI TOKAJIJA

Már virágzott Zsazsa kis nyáregyházi vityillója körül a visztéria és lila fürtjeivel az akác is, amikor a szeretet ajándékaival jól fölpackolva először érkeztem meg új nyáregyházi otthonába. Csaknem kilenc évig vittem Zsazsának azt a „havi jövedelmet”, amely színházi barátai, volt kollegái adakozásából gyűlt össze, hiszen amióta kiment alóla a neki való világ, a színpad, semmije sem maradt.

A „szakma” nem felejtette el. Látogatói gyakran voltak Nyáregyházán, a legnehezebb években is. Tekintélyét az agyonhallgatás, a hivatalos tiltás sem tudta semmissé tenni. Hol az egyik, hol a másik országszerte ismert Kossuth-díjas színész látogatta meg.

Mikor megérkeztem, először Margittal, Zsazsa házvezetőnőjével találkoztam. Ő fizetség nélkül is mellette maradt. Társa volt a száműzetésben.

Sötétkék, pöttös ruhában, kockás konyhaköténnyel a nyakában megjelent Zsazsa is. Sajó, a hatalmas kuvaszkutya kísérte. Szeretettel simogattam meg a barátságos kuvasz fejét.

– A kutyák ismerik a részvétet . . . Ha bántottak, ha ütést vagy szúrást kaptam valahol az életben, a kutyám mindig megérezte. Azonnal odajött hozzám, fejét a térdemre fektette, s mintha vigasztalni akarna, hosszan nézett rám.

A konyhában kipakolunk a hatalmas „Zsazsakosárból”, amellyel érkeztem. Előkerül a rántott csirke – Rózsahegyi Kálmánék küldték. A befőtt Pethes Sándorné szakácstudományát és jó szívét dicséri. Ő azért hálás Zsazsának, mert szót emelt mellette Kiss Ferencnél, amikor Kiss arra akarta Pethes Sándort kényszeríteni, hogy váljon el tőle. Előkerül Maklár Zoltán saját termésű balatonfüredi bora, Németh Marika süteménye és sok minden más után, végül egy üveg tokaji aszú.

– Zsazsuka, tessék kitalálni ezt ki küldte? – kérdeztem.

– Ki? Hát Marci, a Rátkai Marci! Nem feledte el, hogy annak idején mikor leparancsolták a színpadról, én „bementettem” a *Tokaji aszú* előadásába. Minden ajándéknál jobban örülök annak, hogy így szeretnek a kollégák.

A középső szobában, a parányi ablaknál íróasztal. Mellette a Szolyva utcai lakásból jól ismert, hatalmas bőrfotel. Az íróasztalon halomban könyvek. A már említett Ady- és Arany János-kötet mellett Márai híres „füveskönyve”, Szent Ágoston Vallomásai és egy Montaigne-kötet fogadja a látogatót.

Az egyik falnál finom, üveges ajtajú szekrényke. Benne Zsazsa színházi emlékei. A *János vitéz* aranyrózsája, a *Bob herceg* színezüst lantja, kitüntetések, szalagok, babérmagok: – a koszorúkat főleg Margit használja, ha babcsuszpájt főz – mondja kacagva Zsazsa.

Aztán egy sárgaréz török kávédarálót vesz elő. Csavaros üvegből babkávészemekkel tölti meg a masinát.

– Elárulom a titkát, hogyan lehet frissen megőrizni a pörkölt kávészemeket – magyarázza. – Egy kicsi darab faszenet kell a kávészemek közé tenni és légmentesen lezárni. Ez a titok nyitja. Hallom, az a hír Pesten,

hogy én mindig méregerős kávéfőzők a látogatóimnak. Ez igaz, de ezt is a barátaimnak köszönhetem, akik ismerik ezt a szenvedélyemet és ellátnak kávéval. Most például Lukács Margitka kávéküldeményét fogyasztjuk. Ez a spirituszos kávéfőző-lombik pedig Mezei Mária ajándéka. Csak a csészék, amibe kitöltöm, az a sajátom. Herendi. Ez még megmaradt. Cifra nyomorúság – teszi hozzá szomorkásan.

3. AHOGYAN KEZDŐDÖTT

A Színházi Élet 1924-ben, a karácsonyi ünnepi számában interjút készített Fedák édesanyjával.

„Jóságos arcú, fehér hajú, csodálatosan szép magyar nagyasszony Fedák Sári édesanyja, aki szinte megijed, mikor interjút kérünk tőle . . . Megkérjük Zsazsa édesanyját, mondjon el ő egyet-mást az emlékeiből.

– Bizony, eleget szomorkodtunk és sírtunk, mikor elhagyott bennünket – kezdte a nagyasszony mosolyogva. – De hát kiereszolta, hogy az apja is elengedje, s aztán nem is volt okunk megbánni, Zsazsa nem hozott szegyet ránk, elért mindent, amit akart.

– Nagyon jó gyermek volt, de minden gondolatával a színpad felé törekedett. Házunk egyik barátja, az öreg Füzesséry Péter tartotta ébren benne az ambíciót. Ő biztatta mindig: »Babu, ne hagyd magad, ne hallgass senkire, eredj a magad útján. Olyan primadonna leszel, amilyen még nem volt. Gumikerekün fogsz jární . . . «

– Füzessérynek páholybérlete volt a színházba, ő vitte magával mindig Zsazsát, ő léptette fel műkedvelő előadásokon s ő nem engedte meg, mikor a színgazgató meglátta Zsazsát egy ilyen előadáson s azonnal le akarta szerződtetni. Előbb még tanulni kell, mondta és Zsazsa valóban egyebet sem csinált, mint tanult és azon mesterkedett, hogy legyőzze a szülői ellenállást.

– Erre a célra Pataky ezredest használta fel. Kijelentette, hogy férjhez megy hozzá, aztán gyorsan elválnak, és akkor már mehet a maga útján. Az öreg ezredest

egy szép vasárnap délelőtt, annak rendje és módja szerint, egy hatalmas csokor virággal meg is jelent nálunk, hogy ünnepélyesen megkérje Zsazsa kezét. A szalonban várt, amíg Zsazsa bejelentette édesapjának, hogy itt van a kérő. Az apja elhülten kérdezte:

– A nagyapádhoz akarsz férjhez menni? – de nem volt mit tennie, inkább beleegyezett abba, hogy a lánya színésznő legyen.

– Köszönöm. Ezt reméltem! – mondta Zsazsa, s azzal már ment is ki az ezredeshez, hogy nem lehet az öregekkel semmit sem csinálni, megmakacsolták magukat, nem akarnak beleegyezni a házasságba.

– Az ezredes elment, s mi készültünk fel Pestre. Zsazsa már mindent előre elintézett levélben Rákosi Szidivel, s én kísértem őt fel a felvételi vizsgára. Akkor még reménykedtünk, hogy nem lesz semmi a dologból. Mikor beállítottunk Rákosi Szidihez, Zsazsa így szólt:

»Kezét csókolom, nagyságos asszonyom, primadonna akarok lenni.«

»Ahhoz azonban egyéb is kell, mint akarat« – felelte Rákosi Szidi.

»Nem bánom. Én mindent meg fogok csinálni!« – erősködött Zsazsa.

– Pedig Zsazsa ügye abban a pillanatban még meglehetősen rosszul állt. Az uram ugyanis titokban írt Rákosi Szidinek, megkérve őt, hogy beszélje le Zsazsát, vegye el örökre a kedvét a színipályától és küldje haza. Rákosi Szidi meg is akarta tenni, de mikor Zsazsa próbát énekelt és szavalt, nem volt már lelke hozzá:

»Bocsásson meg, nagyságos asszonyom – szólt hozzám –, de nem teljesíthetem kedves férjének a kérését. Nagyon is a színpadra teremtette az isten a lányát, úgyis hiába lenne.«

– Zsazsa tehát mégis Pesten maradt, és én egyedül mentem haza . . . Később? . . . A vizsgán fenn voltam. Rákosi Szidivel s Beöthy Lászlóval ültünk együtt a páholyban. Beöthy nem tudta, hogy az én lányom játszik a színpadon, s egyszerre csak megkérdezte:

»Ki ez a lány, anyám? Ez lesz a jövő primadonája.«

– Pozsonyban vele voltam tíz hónapig, mikor odaszerződött. Aztán már, mikor Pestre került, hazamentem s onnan hazulról figyeltük sikereit. És Zsazsának igaza lett. Valóban elmondhatja, hogy győzött, mint azt a levelében írta.”

4. EGY GÉSA BEREKSZÁSZRÓL

Évtizedekkel később, nyáregyházi magányában így idézte fel a kezdeteket, az indulás pillanatait Fedák Sári:

Egy nap szinte berobbantam Szidi nénihez, akinek megírtam, hogy mikor lesz szerencséje hozzám, és elhadartam, hogy én vagyok az a Fedák Sári, aki anynyit írt magának Berekszászról . . .

Rákosi Szidi nézegetett, vizsgálgatott, nagyon finoman mosolygott és azt mondta:

– Szeretem, amikor a színipályára induló lányok bátrak, ambiciózusak és elszántak. Erre a pályára csak az való, akiben van akarat. Csak azután nem elég akarni, mindezt meg is kell csinálni . . . Ez azonban szerfölött nehéz.

Nemsokára Szidi néni beosztott statisztálni a Gésák című operettbe, amely akkoriban lázban tartotta egész Budapestet. Szerepem igazi statisztafeladat volt. Egy tengerészkadétot alakítottam. Én igazi szerepet csináltam belőle magamnak. Megkértem egy szép magas gésát, hogy mikor kimegy a színpadról, kacéran nevesen rám. Én a nevetést mély meghajlással köszöntem meg, megcsíptem az arcát, aztán kihúztam magam és büszkén kirobogtam a színpadról.

Szinte mindennap színpadon voltam. Sziklay Kornél nem szeretett minket statisztalányokat. Leginkább rám haragudott. Mindig lökdösött. – Mit akar itt ez a vaksi lány? Menj hátra, semmi helyed itt elől. Már lódított is hátrafelé. De engem már akkor sem lehetett hátraszorítani. Úgy dolgoztam, mint egy gőzgép.

Az első év végén az *Elektra* volt a vizsgadarab. Toporzékoltam örömben, mikor megtudtam, hogy

én leszek a sok közül az egyik műkénéi nő. A címszerepet Jókai későbbi felesége, Nagy Bella játszotta. Én előtte térdeltem, mint műkénéi nő. Szép, plasztikus pózban. Kibontott hajjal, szép, égszínkék ruhában, rendületlenül könyököltem, míg Nagy Bella mint Elektra siránkozott és a haját tépte. Mikor a végszavam elhangzott, fél térdre emelkedtem és elmondtam életem első színpadi mondatát.

„– A férfi, ha nagy munkába fog, haboz. –”

Mikor a színpadról lejöttem, egy magas úr elkapta a karomat, végignézett, végigmért, megforgatott és így szólt: – Szóval maga az a Fedák. Jó, nagyon jó. Ha komolyan veszi a mesterségét, kikerülhetetlen a karrierje.

Tátott szájjal néztem utána. Mikor megkérdeztem, hogy ki volt ez, azt felelték: Beöthy László.

Egy szép napon azt kérdezte tőlem Rákosi Szidi:

– Mondd, Fedák! . . . El mernéd te játszani a Rolly-Pollyt? A primadonna folytonosan nyafog és fenyegetőzik, hogy lemondja az előadást. Kell valakiről gondoskodni, aki beugrik helyette.

Visítottam örömben. Hogy el merném-e?! . . . Mi az hogy! Ambíciótól duzzadó lelkesedésemet azonban már az első próbán rettenetesen letörték. Megbuktam. Egy hang nem jött ki a torkomon. A színészek, a kórus, a zenekar fennhangon kinevetett. De Szidi néni rájött a turpisságra. A karmester, aki az előadást lemondó primadonna pártján állt, három hanggal mélyebben játszotta a számokat. Szidi néni rettenetes ribilliót csinált. Leszidta a karmestert, ráordított: – Egy kezdő lány karrierjét akarja elválni? Szégyellje magát!

Ezen a próbán fogadtam meg, ha megsegít a Mindenható és egyszer színésznő lesz belőlem, nagy színésznő, akkor én segíteni fogom a körülöttem lévő tehetségeket. Ezt a fogadalmat 45 éves színészi pályafutásom alatt mindvégig betartottam.

Este már lámpaláz nélkül szaladtam ki a színpadra. Beöthy László azzal lepett meg, hogy szezon vé-

gégig én játszhatom a *Gésákban* Rolly-Pollyt. Az utolsó előadáson pedig egy hatalmas La France rózsakosarat kaptam tőle.

Zsazsa a kis vitrinből egy égszínkék szalagot vett ki. A szalagon felirat: „Fedák Sárinak előlegül a jövődre, Beöthy László.” Beöthy kosarának ez az égszínkék szalagja megtanított arra, hogy ezen a pályán mindig az a győztes, aki nevetetni tud. Megtanított arra, hogy a divat virágai a színpadon nagyon rövid életűek. Megtanított arra, hogy csak egyetlen pont van egy színész életében, melyhez ifjúsága múltán menekülhet: a lélek.

5. A SAN-TOY DUDLEAY-A

– Vizsgám után Relle István pozsonyi társulatához szerződtem. Nem akármilyen együttes volt ám az a pozsonyi társulat! A drámai hősnő Hettyei Aranka, a drámai hős pedig Beregi Oszkár volt. Dalnoki Viktorra bízták a főfő énekes szerepkörét, Sarkadi Aladár pedig a komikust játszotta. Mennyi jó szerep várt itt! A *Baba*, *Mimóza*, *Szép Heléna*, *Mikádó*, *Lili*, *Toledad*, *Kadet kisasszony*. Káprázatos ruháim voltak. A legdrágább színházi varrónő, Boda Klotild varrta őket Pesten. Drága apám fizette őrzöngő lánya őrzöngő ruhaszámláit. Apám utolsó lovát is eladta volna, hogy a ruhaszámlákat kifizethesse. Apám jóvoltából senkire sem kellett rászorulnom. Akkor tanultam meg, hogy mindent magam! Mindig magam! Akkor tanultam meg, hogy nem lehet ékszereket kapni, mert a kapott ékszerekért valamit adni kell. És semmit sem lehet kapni, hacsak ellenszolgálatot nem teszünk érte. Akkor tanultam meg, hogy az egyetlen „akitől” kapnom *kell*, az a SZÍNHÁZ. A mesterségem. Aból aztán, amit a mesterség ad, mindent meg lehet vásárolni. De azért is ellenszolgálat jár. Mert a közönség csak akkor ad mindent, ha mindenünket neki adjuk. Hogy a közönség az életünkben az első, a legfontosabb. A hatalom, az élet, a szerelem és a boldogság. Fejedelmileg jutalmazza azokat, akiket szeret. Akkor lehet

venni brilliáns fülbevalókat, becsületes pénzen. Bár nem kell feltétlenül brilliáns függőket hordani, se csinčila bundában járni. Negyvenöt éves pályámon nagyon jól megvoltam nélkük.

Hegyi Aranka, a Népszínház primadonnája Pozsonyban vendégszerepelt. Ő hívta fel rám a Népszínház igazgatójának, Porzsolt Kálmánnak figyelmét. – Láttam Pozsonyban egy furcsa lányt. Fedák Sárinak hívják. Nézzétek meg, abból a lányból még lesz valaki – mondta Hegyi Aranka, mikor Pozsonyból Pestre visszatért.

Porzsolt pedig rövidesen lehetőséget adott rá, hogy a Népszínház színpadán szerepeljek. Megkérdezte, miben volna kedvem bemutatkozni? Én a *Toledad* című operettet neveztem meg. Porzsolt csodálkozott: – A *Toledad*? Maga bolond! A *Toledad* Pesten, Küry Klárával a címszerepben megbukott. A második előadás már elmaradt. A második előadást ugyanis Küry Klára zsábára hivatkozva lemondta. Ájulást színlelt és hazavitetette magát. Soha nem lehetett rávenni, hogy még egyszer eljátsza azt a darabot.

Én mindezek ellenére ragaszkodtam az ötletemhez. Erről tanúskodik 1900-as naplóm május 16-i bejegyzése is.

„Első fellépésem a Népszínházban. S le sem kell írni, mert hiszen minden perce a szívembe van vésve. Első népszínházi fellépésem! . . . de pazarul sikerültél.” És itt egy újságcikk is. Ez így örökítette meg Fedák első népszínházi sikerét. *„A Toledad kétségkívül hálás szerep arra, hogy egy fiatal szubrett egész tehetségét érvényesítse benne. De megvolt ennek az estének az a hátránya is, hogy egy bukott darab főszerepének eljátszója a közönség előítéletével találta szembe magát. Fedák Sári szembeszállt ezzel a nehézséggel, vállalkozását rendkívüli siker koronázta.”*

Mámoros voltam a boldogságtól, amikor második fellépésemül szintén Küry Klára híres szerepét, a *Baba* címszerepét kaptam meg. Ráadásul a világ

legnemesebb színésznőjével játszhattam együtt, Hegyi Arankával.

A Vígszínház igazgatója is meghívott. Micsoda színészgárda! Hegedűs Gyula, Varsányi Irén! Minden este csodálattal bámultam az óriás szemű, fekete hajú, vékony termetű, és kissé melankolikus Varsányi Irént! Rendkívüli hatással volt rám. Október 22-én meg azt jegyezhettem be naplómba, hogy Blaháné 25 éves színészi jubileumán statisztáltam neki. Boldog voltam, hogy megcsókolhattam Blaháné kezét.

Napló, 1900. október 10.

„San-Toy! Ó, te várva várt, fényes, félelmetes San-Toy este. Nem értelek, Küry Klára. Visszaadtad Dudley szobalány szerepét, mert a címszerepet, a rám osztott San-Toy akartad játszani. Én pedig megkaptam a te szerepedet, Dudley szobalányt, melyben most alaposan elibéd táncoltam. Mindenki örült a sikeremnek és gratulált nekem.”

Napló, 1900. október 27.

„Küry Klára lemondta az előadást. Én jászottam helyette. Leírhatatlan sikerem volt. Annyit most már világosan látok Küry lemondásának példájából, hogy előadást soha nem szabad lemondani, mert egy másik színésznő könnyedén beülhet a fotelünkbe.”

– Naponta kóválygó fejjel jöttem haza a próbákról. Járt a szám szünet nélkül, meséltem Szidi néninek, akinél laktam. Szidi néni csak bólogatott. Másnap eljött a főpróbára. Tökéletesen biztos voltam abban, hogy Szidi nénit úgy kell majd felloccsolni, ha meglát, olyan rosszul lesz az elragadtatástól. Nem egészen így történt. Mikor hazaértem, ezzel fogadott: – Mi volt ez? Színjátás volt? Ilyennek kell lenni egy főpróbának? Te még azt sem tudod, hogy hol lakik a jóisten! Affektálsz, egy árva szavadat sem értettem . . . Nem mondom . . . Úgy éreztem magam, mintha leforráztak volna. Ezután Szidi néni átvette velem a szerepemet. Reggel háromig próbáltunk. Másnap este a premieren viszont kirobbanó sikerem volt. Fekete, sleppes ruhában, melltartó és fűző

nélkül játszottam Dudley szobalányt. Megörültek a férfinézők . . .

Erről az előadásról így írt Bókay János:

„Fedák Sári sikere minden képzeletet felülmúlt a *San-Toy* Dudley szobalány szerepében. A közönség szinte szétverte a színházat, úgy tapsolt Fedáknak. Küry Klára, látva Fedák sikerét, nem volt hajlandó meghajolni a függöny előtt. Zsazsa szinte leseperte a színpadról. Küry pedig meggyűlölte azt a lányt, aki ilyen hatalmas, döntő sikert aratott felette.”

Blaháné így nyilatkozott róla: „– Ez a Fedák senkit nem utánoz. Nagy egyéniség! Az első, akiben semmit sem látok magamból.”

Rákosi Jenő is szép cikket írt az 1900-as évek Fedák Sárijáról: „Ellenségei, mert hála isten, neki is vannak, enélkül híja lenne nagyságának, ellenségei csúfolják, hogy Zsazsa a lábával énekel. Nem is tudják, mily nagyon igazat mondtak. Az igazi művész: hangszer. A keze, a lába, a feje, a dereka, mindene. Azért van az, hogy Fedákkal megtelik a színpad, ha bejön. Ez az igazi primadonna. Kevés van ilyen. Szép és kitűnő operetténekesnő van elég. De a primadonnasághoz több kell. Kell a végső ecsetvonás az Isten kezétől. És ez van meg Fedákban.”

Napló, 1901. október 10.

„Átmegek a Magyar Színházhoz primadonnának, mert dolgozni és tanulni akarok. A Népszínháznál nincs terem. Küry Klára szerződésében van egy pont, mely szerint neki minden szubrett szerepre a Népszínháznál előjoga van. Így én csak azokat a szerepeket játszhatom, melyek neki nem tetszenek. Feladathoz is csak akkor jutottam, ha ő lemondta az előadást és én ugrottam be helyette. Ez az év elveszett volt a jövőmet nézve. Egyetlen percet sem akarok veszíteni.

Az én ambícióm oly féktelen, hogy nem hagyhatom azt senkinek megakasztani.”

Napló, 1902. október 14.

„Már a Vígszínházban vagyok és a Csókon szerzett völegényt játszom. Jaj, de nyugtalan, tébolyodott színésznőcske is vagyok! Otthagytam a Magyar Színházat. Ennek oka a színház gazdasági helyzete. Kívánságaimat, hogy a színház szerződtesse egy jó karmestert, rendezőt, a kórus felfrissítését az igazgató nem tudta teljesíteni. Ezért szerződtem át a Vígszínházhoz. A Csókon szerzett völegényt egy nagyon tehetséges fiatal újságíró dolgozta át számomra. A neve Molnár Ferenc.”

Dénes Zsófia is, aki csak pár évvel volt fiatalabb Zsazsánál, kellemes várbeli lakásában sokat mesélt a kezdő Fedákról.

– Zsazsa hozta divatba színpadjainkon a fiús alkatú primadonnát és szubrettet, azt, akinek jó lába van és kitűnően táncol. Zsazsa gyönyörű lábaiból semmit nem takart el, ezért is lépett fel trikóban. Az új századdal életre kelt divatot érvényesítette nálunk a deszkákról elsőként és remekül. *Parlando* értette meg a közönséggel a zenés szöveget, értelmesen ejtve ki a szavakat, mint az akkoriban már divatos dizőzők. Ezt már Ady is észrevette.

Nagyvárad Napló, 1902. június 14.

„– Ez a lány nem tanult senkitől. Ez a lány nem utánoz senkit. Egyetlen hangja sincs, amelyet mástól hallottam volna. Ez a lány Fedák Sári. Bródy Sándor azt mondta róla, olyan ez a Fedák, mint egy természeti jelenség. Megrendít és mámorba ejt. Fedáké a fiatalság, övé a jövő, a szent tavasz gyönyörű gyermeke ő. Hatalmas és komoly dolog a művészete, mint hogy komoly dolog egy nyári zivatar, mely felkavarja a mezők illatát.”

Én, bús faun, hiszek e hitben,
Pán énelőttem megjelent,
Elküldte az élet tündérét,
Zsazsának hívják idelent . . .

Második rész / A Király lelke

„Ha az emberek összetartanak és kéz a kézben komolyan dolgoznak, az olyan erő, melyet megsemmisíteni majdnem lehetetlen.”

(Fedák Sári: Útközben)

1. A BOB HERCEG – TÉRDIG VIRÁGBAN

A második nyáregyházi levél:

„Tiborkám . . .

. . . nézem az ablakomat, melyre a természet jégvirágot rajzolt! Mennyi gondosság, gyöngédség, aprólékosság, hóból, jégből, hidegből, oly választékosan és figyelmesen rajzolva, mint a japán művészek munkái, akik már csak a lényegeset akarják elmondani a világról. Nézem a jégvirágot ablakomon, s alázatot és ernyedetlen készséget tanulok a szerkezetnek ebből a kis tökéletes remekéből, melyet a természet varázsolt ablakomra. Nézem a jégvirágot, kályhámban pattog a jó alföldi akác. Én vágtam kis szekercémmel. A kályha felől nemcsak meleg száll, de az imént elfogyasztott alma héjától finom alma illata is.

Képzeld, Huszka jelentkezett nálam. Írt, és egy csomagot küldött. Holnap, december 20-án lesz ötven éve, hogy a Bob herceg színre került. Jenő rettenetesen feldúlta öreg szívemet. Megtaláltam a Bob herceg szép kötésbe kötött száz színlapját. Nem a századikat, hanem mind a százat. Mert minden előadáshoz új színlapot nyomtattak, hirdetvén hányadik előadás megy aznap. Száz előadás egyfolytában, száz plakát. Nagyon nagy dolog volt ez akkor. Egy albumot is találtam, benne az összes Bob-képek. Majd elküldöm veled Huszkanak. Neki minden kottáját, emlékét, fényképét, még a zongoráját is megsemmisítette egy bombatalálat, ami lakását érte. Nagyon boldog lesz azzal, amit küldök. Hiszen a Bob herceg nemcsak az én pályámnak, de az övének is igen fontos állomása volt. A csomagban, amit az évfordulóra küldött, gondosan be volt pólyálva az a Bob herceg-szobor, ami a zongoráján állt. Ez csodával határos módon, teljes épségben megmaradt a romok alatt. Most az én szobámat díszíti.

Sietek vissza az ágyba, mert nem jól érzem magam, kissé megfáztam.

Öllelek szeretettel: Zsazsa.”

Öllelek szeretettel: Zsazsa.”

A boldog békeidők szép emlékeiről, köztük a Bob hercegről Zsazsa gyakran mesélt Nyáregyházán.

– Itt, a falusi téli csendben estéknél elgondolkodom. Eloltom a kis lámpámat, ülök ebben a hatalmas bőrfotelben és megrohannak az emlékek, melyek sokkal erősebbek és sokkal-nagyobb urak, mint gondolnánk.

– Mostanában, hogy Bob úrfi ötvenéves lett, gyakran jut eszembe életem talán legmámorítóbb emléke, 1903. április 8-nak estéje. A Népszínház ünnepi díszit öltött ezen a napon. Ormáról díszes zászlók lobogtak. A két erkélyt színes drapériák tarkították. A falakra ragasztott piros-fehér-zöld plakátok nagy betűkkel hirdették, hogy ma van Fedák Sári főszereplésével a Bob herceg századik előadása.

Zsazsa díszes albumában lévő kritikákat olvassuk.

„Két istenáldotta tehetségé volt a mai este: Huszka Jenőé és Fedák Sárié . . . Fedák Sári az utcai suhanc és a királyfi kettős lényét, egész húszéves bohó fiatalságát, szerelmét, örömét és bánatát, duhajságát és kétségbeesését száz színben tükrözte vissza. Ezer ötlettel és mégis végtelesen egyszerűen, ne vegyék rossz néven, ha azt mondjuk: nemesen és komolyan játszotta el bolondos szerepét . . . szép volt, pompásan táncolt, és kicsiny hangjával gyönyörűen énekelt . . .”

– Száz előadás egyfolytában. Erre még nem volt példa a magyar színpadokon. Illetve egyszer mégis megszakadt a sikersorozat. Küry Klára kierőszakolta, hogy bemutassák vele a *Casanova* című operettet. A darabot egy hét múlva le kellett venni a műsorról, mert mindenki a *Bob herceget* kívánta látni. A Népszínház koronázatlan királynője, Küry Klára, enyhén szólva nem volt boldog tőle. Nem tudta azt, amit én már megtanultam, hogy az új sikereket, a nagy sikereket ki kell várni. Mert csak kettő történhet: vagy tényleg olyan nagy a siker, mint amekkorának látszik, és akkor régen minden mindegy, vagy nem olyan nagy az a siker, mint amilyennek látszik. Ez esetben pedig sokkal okosabb csendben ülni . . .

Mind a száz este száz plakátja után Zsazsa elővette a kis vitrinből a *Bob herceg* ezüst lantját és egy gyönyörű ezüst tálat, mely azoknak a nevében készült, akik mind a száz *Bob herceg* előadást végignézték.

– Az operett egyik előadásának végén tíz percen át hullt a virágeseő a színpadra. Oly tengernyi virágot hoztattak Olaszországból erre az alkalomra, hogy ennek árából két vármegye kivándorlóit lehetett volna talpra állítani és itthon marasztalni, hiszen ezeket a kivándorlókat fejenként tíz koronáért adta el Amerikának a Tisza-kormány.

– A *Bob herceg* előadássorozata után hazautaztam Beregszászra. Egy nap elsétáltunk apámmal a munkács-beregszászi útra. Oda, ahhoz a kereszthez, ahol elbúcsúzott tőlem, amikor elindultam Budapestre Rákosi Szidi színiiskolájába. Itt leültünk egy pillanatra a kereszt alá, a kőre. Szemben volt az a telek, amit apám

évekkel korábban megvett és úgy tervezte, ha elegendő pénze lesz, épít rá egy családi házat. Tervezni könnyű volt, csak a pénzt megszerezni volt nehéz. A táskámba nyúltam és kivettem egy betétkönyvet. Átadtam apámnak. Az összeg bőven fedezte a ház építési költségeit. A betétkönyv nem volt névre kiállítva, csak annyi volt rajta: „BOB HERCEG”.

Budapesten első dolgom volt, hogy a Zsazsa által küldött albumot és a száz plakátot átadjam Huszka Jenőnek. A népszerű zeneszerző így emlékezett vissza Fedák Sárira és a *Bob hercegre*:

– Még Szegeden ismertem meg az akkor tizenhat éves Fedák Sárít. Igazán helyes lány volt. Akkor kezdett énekelni tanulni. Muzikális volt, és ahogy kis hangjával énekelt, abban volt valami eredeti báj. Amikor Pesten a *Toledad* című operettben bemutatkozott, az évekkel korábban komponált „Gumirádlis” kuplémmal, azonnal nagy sikere lett az operettsillagok minden intrikája ellenére. Én szívvel-lélekkel a még kezdő színésznő mellé álltam. Zsazsa nem is lett hűtlen hozzám sohasem. Rövidesen elhalványította az összes divatos díva tündöklését. A Florodórában is énekelte Zsazsa egyik dalomat, míg egy másikban elképesztő sikerrel a Beöthy László szövegére komponált sanzonomat, a *Két verebet*. Ezt csakhamar egész Pest dúdolta és dúdolja mindmáig. Én pedig szépen beleszerettem Zsaszába. Elhatároztam, hogy operettet komponálok számára. Ez volt a *Bob herceg*. Az utolsó kottafejeket Zsazsa szüleinek meghívására már Beregszászon vetettem papírra. A beregszászi erdő és a Fedák-ház hallotta először a *Bob herceg* oly híressé vált dallamait. Rákosi Szidinek is nagyon tetszett a muzsikám és a közös kedvencünknek írt címszerep. Fedák a premierre rövidre vágatta a haját és trikónadrágot húzott. Mindkettő alapos merészségnek számított abban az időben. A dicsérő kritikák sorát idézhetném. Az egyik szerint „két istenáldotta tehetség győzelme volt ez az este, Huszka Jenőé és Fedák Sárié.”

A *Bob herceg* olyan sikert aratott, amilyenre eddig a fővárosi színházi életben még nem volt példa.

Megesett, hogy az emberek a Rókus-kápolnáig álltak sorban a jegyekért. Fedák pedig győztesen került ki a primadonna-háborúságból. Csak úgy áradt belőle az életerő, szinte szétrobbantotta a színpad festett világát, eredeti egyéniségének minden megnyilvánulása rajongással töltötte el a nézőket . . .

2. A DÉGENFELD-SZERELEM

Zsazsa életében nemcsak a mindent elsöprő sikerek jelentek, hanem a mindent elsöprő szerelem is. Erről 1901. december 7-én ezt jegyezte be a naplójába: *„Kaptam egy olyan ibolyabukétot, amelyet még sohasem láttam életemben. Olyan nagy, mint én. Óriási. Csupa ibolya. A bukét egy nagyon finom fehér és egy nagyon finom világoskék szalaggal van átkötve, mely a földet seprí. És az a nagyszerű, hogy nem is tudom ki küldte.”*

A hatalmas virágbukéta gróf Dégenfeld Imrétől származott. Küldőjét elárulta a kék-fehér szalag. (Ezek voltak ugyanis a Dégenfeld-istálló színei).

Dégenfeld úgy érezte, minden családi tiltakozás dacára, hogy képtelen lemondani Zsazsáról. De a társadalmi előítéletek, s édesanyja kegyetlen szigora, még a szerelemnél is erősebb volt. A gróf végül is a morfiumhoz fordult. Családja gondnokság alá helyeztette és szanatóriumba záratta. Zsazsa sem engedett. Szerette Dégenfeldet, de a „mellékutca” szerepére nem volt hajlandó vállalkozni: ragaszkodott a fehér ruhás esküvőhöz.

Dégenfeld nem ült be a színházba. Nem bírta látni, mikor Zsazsa Bob hercegeként trikóban kiáll a világ elé. Ott ült a Népszínház lépcsőjén, hogy a színésznőt előadás után ő kísérje haza. A főváros pletykaéhes közönsége pedig váltig találgatta, vajon szeretője-e Fedák Sári Dégenfeldnek vagy sem? Egyet azonban biztosan tudott: Fedák minden este a grófnak énekelte a Bob herceg szép dalát:

*Te más világban, én más világban,
de híven őrzöm képedet! . . .*

A lapok tele voltak a hírrel, hogy Fedák Sári férjhez megy és örökre otthagyja a színpadot. Az egészsből annyi volt igaz, hogy valóban meghatóan szerette ezt a mindenekfölött jó, nemes, de sajnós, akaratgyenge embert. Érezte, hogy nem engedheti el a kezét, mert Imrének akkor vége. A szerelmesek tehetetlenül álltak a göggel és az előítélettel szemben. – Egy kilencágú koronás családba nem kerülhet be egy színésznő – harsogta a família. – Egy olyan család sarja, amely 1200-ig vezetheti vissza a családfáját, nem vehet el olyan nőt, akit mindenki látott trikóban táncolni – ez volt a szigorú anyai vélemény.

Nemsokára Zsazsa olyan ellenféllel került szembe, amely erősebb volt minden szerelemnél, s a morfium legyőzhetetlen ellenfélnek bizonyult.

Dégenfeld Imrét zárt intézetbe vitették, s amikor Zsazsa néhány nap múlva kiment, hogy meglátogassa a szerelmesét, nem engedték be hozzá.

– Sajnálom – mondta a professzor Zsazsának. Dégenfeld gróf, a mai naptól gondnokság alatt áll.

– Ilyen nincs kérem. Lehetetlen valakit három nap alatt gondnokság alá helyezettetni – zokogott Zsazsa.

– A művésznő elfelejtette, hogy Dégenfeld gróf unokabátyját Tisza Istvánnak hívják? – kérdezte gúnyosan a professzor.

3. A PROGRAMOM: FEDÁK – AVAGY A JÁNOS VITÉZ TÖRTÉNETE

Egyik este Szidi mama elvitt a Somossy-mulatóba és azt mondta, hogy nézzem meg jól, mert Beöthy Laci ezt a mulatót fogja színháznak megcsinálni az én számomra. Rövidesen az újságokban is megjelent Beöthy terve.

– Mi a programod? – kérdezte Beöthyt Faragó Jenő.

– A programom? – kérdezte vissza Beöthy mosolyogva. – A programom Fedák Sári . . . A Népszínházat kell két vállra fektetnem. Nehéz lesz, de tudom, győzni fogok!

– És a társulatod? A hősszerelmesed?

– A hősszerelmesem is Fedák Sári lesz. Csak nadrágot húzok rá és kész.

Az átépítés megindult. Rengeteg baj és akadály után végre elérkeztünk a premierig. A megnyitó darab Huszka *Aranyvirág* című operettje volt. A premier estéjén Beöthy frakkban, nagyon sápadtan kilépett a függöny elé, én a kissé elhúzott függöny mellett álltam. Láttam Beöthy vértelen arcát, hallgattam erőtlen hangját, ahogy a közönséghez beszél. Éreztem, hogy milyen sokat kellett küzdenie, amíg idáig eljutott. Soha nem szerettem annyira, mint abban a pillanatban. Összekulcsoltam a kezemet és keményen, makacs elszántsággal megfogadtam – én pedig ide, ebbe a színházba igenis, be fogom szoktatni a közönséget.

Az *Aranyvirág* őszinte, nagy siker lett. Nem olyan fergeteges, mint a *Bob hercegé*, de mégis igazi, Fedák-sikernek bizonyult. És nemcsak az enyém. Mellettem az akkor még teljesen ismeretlen, csodálatos hangú Szamosi Elzáé is. Ilyen bársonyos lágy, érzéki, forró hang még nem csendült fel a magyar operettszínhádon. Jól is játszott és nagyszerű humora volt. Beöthy Laci pedig boldogan nézte a pénztár felett a nap mint nap megjelenő táblát, mely tudatta, hogy minden jegy elkelt. Több mint hatvan táblás házat vonzott az *Aranyvirág*, s ez gyönyörű eredmény volt akkortájt.

Egy új színházat megnyitni, azt tovább vezetni, a közönséggel megkedveltetni, igen nagy feladat. De ha az emberek összetartanak és kéz a kézben komolyan dolgoznak, az olyan erő, amelyet megsemmisíteni csaknem lehetetlen. A színészmesterség nem könnyű. Vezető színésznek lenni pedig egyike a legnagyobb munkának, felelősségnek. Minden este úgy játszani, mintha premier volna. Mert a közönség, ha *valaki* kedvéért megy be a színházba, nemigen kérdi, hogy az mit csinált egész nap, de igenis megköveteli, hogy a színész minden

nap premiert játsszon a számára. Mindig mondtam, amíg színhádon voltam, hogy a sikert elérni könnyű, de megtartani rettenetesen nehéz. A Bob herceg sikere ellenére 1903. november 16-án, mikor az *Aranyvirág* gal a Király Színházat megnyitották, nekem is mindent előlről kellett kezdenem. Az *Aranyvirág*ot követő darabok csak félsikereket hoztak a Király Színháznak. Beöthy törte a fejét, mivel érhetne el átütő sikert? Zseniális ötlete támadt. Kitalálta, hogy együtt, egy darabban léptet fel Küry Klárával! Már csak az az egy probléma volt hátra, hogy a „nagy ellenfél” is hajlandó-e erre? Küry vállalta a találkozást. Revansra vágyott a *San Toy*-ban ért vereségéért. Vissza akarta adni nekem a kölcsönt. Vissza akarta hódítani királynői rangját. Beöthy megtalálta számunkra a darabot is, mely szellemes, pikáns, fordulatos volt, Heltai Jenő nagyszerű fordításában. A címe: *Én, te, ő* volt. A zene pedig egyenesen elragadó. A közönség, mely mindkettőnket egyformán ünnepeelt, halálra nevette magát. De Kürynek ez nem volt elég. Mindenáron első akart lenni. Minden eszükkel le akart győzni. Volt a darabnak egy jelenete, amikor neki meg kellett csókolnia engem. Undorral csókolt meg. Duettünkben pedig olyan hangosan énekelt, hogy az én kis gyenge hangomat hallani sem lehetett. Mikor felvonás végén függöny elé mentünk, s én udvariasan magam elé engedtem, halálosan megsértődött, hiszen ezzel is csak azt akartam kifejezésre juttatni, hogy ő az idősebb. (Nem mondom, volt ebben némi igazság is . . .) Egyik este kijelentette: – Nem játszom tovább! Az atyaúristennek sem játszom tovább Fedákkal! Inkább vállalom a pert. Inkább visszavonulok a színhádtól!

Hiába volt Szidi mama minden könyörgése, Beöthy rimánkodása, Küry nem engedett elhatározásából. Le kellett venni a darabot a műsorról, pedig minden jegy hetekkel előre el volt már adva. Vége volt egy nagy sikernek.

– Egy darabot kerítsetek nekem – üvöltött Beöthy. – Egy épkézláb darabot Fedák számára! Mert ha nem: becsukunk! Ebben a válságos helyzetben je-

lentkezett Huszkánál Bakonyi Károly, a *Bob herceg* szövegírója.

– Jenő! Írtam egy új darabot. Valósággal rászabtam Zsazsára. A címe: *János vitéz*. Ha te csinálod a zenéjét és hozzá a verseket Heltai írja, biztos a siker – mondta Bakonyi Huszkának.

– Nagyszerű! Beöthy Laci éppen keres valami újat Fedáknak.

– Mintha csak Isten akart volna lenézni rám a *János vitézzel*. Mintha kárpótolni akart volna azokért a megaláztatásokért, amelyekben Imre gróf családjától részem volt. Bakonyi a szöveggel utánam utazott Kassára, ahol vendégszerepeltem. Mikor megpillantottam, örömben összevissza csókoltam. Elolvastam a *János vitézt*. El voltam ragadtatva tőle! Rögtön megéreztem a benne rejlő nagy lehetőséget. Bojtárgyerek és huszár! Ez az, ami nekem való! Éreztem, hogy ebben a szerepben megbolondítom egész Budapestet! A zenét természetesen Huszka csinálja, a dalok szövegét pedig egyetlen ember, aki meg tudja csinálni: Heltai Jenő. Amikor Heltai is elolvasta a szöveget, a darab bája szinte meghatotta. Petőfi varázsosan üde romantikájához tökéletes hangulatú verseket írt. Átolvasta Petőfi verseit, de még Kriza János székely népköltészeti gyűjteményét, a *Vadrózsákat* is. A régi marosszéki népdalokból vette át ezeket a sorokat:

*Én vagyok a bojtárgyerek,
Napszám után éldegélek.
Napsütött víz az italom,
Kopasz föld a derékalom.*

– Heltai egyik szöveget a másik után írta – folytatja Zsazsa a történetet. – Mikor elkészült, elvitte a darabot Beöthy Lacihoz.

- *Darabot hoztál? – érdeklődött Beöthy.*
- *Azt.*
- *Operettet?*
- *Azt.*
- *Zsazsának valót?*

– *Kizárólag neki valót!*

– *Hagyd itt, majd elolvasom.*

Beöthy szinte egy ültő helyében elolvasta a darabot, s talán már másnap vagy harmadnap hívatta Heltait és Bakonyit. Közölte velük, hogy a darab nagyon-nagyon tetszik neki, de sajnos Huszka nem vállalja a zene komponálását, mert most egy másik darabon, a *Gül Babán* dolgozik. Heltainak eszébe jutott régi barátja, Kacsóh Pongrác, akit melegen ajánlott. Én persze berzenkedtem, hallani sem akartam arról, hogy valaki más írja a zenét, mint Huszka! Mi az, hogy nem vállalja? Bízzák csak rám, majd én rábeszélem! De ezúttal én sem értem el semmit nála. Ő is Kacsóht ajánlotta. Az akkor még jószerivel teljesen ismeretlen számtantanár elvállalta, s megkomponálta a zenét.

Beöthy ekkor meghívta Szidi mamát és engem a lakására. Itatott bennünket, különösen engem. Végül is mire Kacsóh megérkezett, pompás hangulat kerekedett. Ő azonnal leült a zongorához és játszani kezdett. Úgy emlékszem, remekül játszott, valóságos virtuozitással. Bütykös, vékony ujjai pehelykönnyűséggel simogatták a billentyűket. Rekedt, de szenvedélyes hangján énekelni kezdett. A zene nemes volt, tiszta és magyar. Áradt belőle a magyar falu levegője. Aki játszott, igazi művész volt. Már is felhangzott a híres belépő:

*Én a pásztorok királya,
Legeltetem nyájam . . .*

A többiről így ír Bókay János az „Egy rózsaszál . . .” című könyvében:

„Zsazsa egyszerre csak odaugrott a zongorához:

– *Majd én éneklek, kísérsen Gráci . . . – És Zsazsa énekelt. Éneke felgyújtotta a szoba levegőjét. Mikor véget ért a dal, mely Beöthy lakásában hangzott fel először, mind tapsoltak. Szidi mama, Beöthy és felesége, Giza, Bakonyi, Heltai, de legjobban Kacsóh.*

- *Fantasztikus! – dűnnyögte könnyezve Heltai.*
- *Még egyszer! – tapsolt Rákosi Szidi.*

Mikor az újrázást befejezték, Fedák Sári az elragadtatástól egy hatalmas csókot cuppantott Kacsóh Pongrác, azaz Gráci arcára.

– És még ezt az embert nem akartam én meghallgatni! Én még sohasem énekeltem ehhez hasonlót! – lelkesedett Fedák. – Ez még nem történt meg velem: elfuladt a hangom a feltörő könnyektől. Ha a közönség nem jön be erre a darabra, akkor nem érdemes színházat csinálni. Akkor megette a fene az egészet. És ebben a darabban nem akarok táncolni. Nem akarok éneklés helyett a lábaimmal győzni.”

Évtizedek múltán Nyáregyházán Fedák így emlékezett erre a jelenetre: – El voltam bűvölve a *János vitéz* szerepétől. Beöthy viszont az Iluskát és a francia királykisasszonyt akarta velem játszani, egyszemélyben. – Hogy képzeled te azt, hogy egy nő, még ha Fedák Sári is az, gatyában jöjjön ki a színpadra?! – támadt rám. – A vége azonban mégiscsak az lett, hogy rám osztották a címszerpet. Iluska Medgyaszay Vilma, a francia királykisasszony Szamosi Elza lett, a boszorkány szerepe pedig a tizenhét éves kis Csatay Jankának jutott. Éreztem, hogy a három fiatal lány fél tőlem.

– Ne féljetek lányok – rikkantottam rájuk az egyik próbán, míg megsimogattam a gyönyörű Medgyaszay Vilma fejét. – Én csak az igazgatókat és a szerzőket eszem!

– Konti zseniálisan vezényelt. Sajnos, annyira zseniális még ő sem volt, hogy az én torkomból is trillákat tudott volna elővarázsolni, de a zene mindenkit magával sodort. De egyik délelőtt a próbán nagyon belemelegedtünk a játékba, aztán – amikor Papp Miska, a feledhetetlen Bagó – elkezdte énekelni meleg, bársonyos hangján, hogy „Egy rózsaszál szebben beszél . . .”, mindannyian meghatottan hallgattuk. A dal végén Papp Miska elsírta magát. A kórus is sírt. Mindenki megkönnyezte, kivétel nélkül. Én Lázár Ödönnek, a színház titkárának nyakába borultam és úgy zokogtam. Még a sok vihart megélt Konti mester is letette a karmesteri pálcát,

s a kottatartóra borulva sírt. Beöthy is nagyon meghatózott. Csendesesen megszólalt:

– Köszönöm, mára elég. Mindenki hazamehet.

Délben azzal állítottam be Szidi nénihez: – Sziducim, most már biztos, hogy százszor megy a *János vitéz!*

Azóta nyolcvanöt év telt el. Fedák Sári alig pár ezer előadást tévedett. Hiszen csak ő maga több mint hatszázszor játszotta Kukorica Jancsit!

4. 148 – 199 200

A Magyarország 1932-ben így írt a János vitéz 1904-es bemutatójáról: „A közönség kíváncsian tódult a premiere. Megtelt a színház, és az első egyszerű, kis dal után, mintha eszüket vesztették volna az emberek. A közönség tapsol, tombol gyönyörűségében. Egymás után kétszázszor tölti meg a nézőteret. 148 nap alatt 199 200 ember nézte meg, a zongorakivonaton kívül a füzetes kottákból elfogyott 43 800 példány, a dalszövegekből a rikkancsok eladtak egymillió példányt!”

„Az egész város a János vitéz, e gyönyörű mesefigura lázával van tele . . .” – írta a bemutató után a Független Magyarország.

Bókay János már idézett könyvében így írta meg a darab bemutatóját: „A kis Csatay Janka még csak az ablakból pöröl a huszárokkal, s máris megtapsolják. Medgyaszay Mimi pedig mikor bánatosan elénekelte Iluska dalát, síri csend támadt, hangja szinte simogatta a szíveket. Papp Miskának meg kellett ismételnie a „fuszujka szárát . . .”. A közönség fergeteges tapssal és éljenzéssel fogadta, ahogy a huszárok behozták a magyar zászlót.

Pattog a karikás, s beszökken a színpadra Zsazsa, a maga ellenállhatatlan vidámságával, elevenségével, szilajságával. Én a pásztorok királya, legeltetem

nyájam . . . – s ahogy befejezi a belépőjét, üvöltés, igen, valóságos üvöltés: „Fedák . . . Zsazsa . . . ! Hogy volt! Hogy volt! . . . Zsazsa háromszor ismételt. A közönség végül felugrik, úgy tapsol Zsazsának. A szünetet is végigtapsolják. Tombolás, ováció, lelkesedés. A János vitéz előadása minden eddigi sikert felülmúlt. A végén mindenki felugrik, és állva tapsol az egész közönség. Az emberek nem sietnek a ruhatárba, tapsolnak önfeledten, tapsolnak boldogan. Látni akarják még egyszer a szereplőket: Fedákot, Medgyaszayt, Papp Miskát, Csatayt, Szamosi Elzát és a szerzőket.

Ez történt 1904. november 18-án a Király Színház János vitéz bemutatója alkalmából.”

A kritikusok elragadtatva írtak valamennyi színésről, elsősorban Zsazsáról.

Egyetértés, 1904. november 19.

„Fedák Sári szeretetre méltó pajkosságának nem volt vége-hossza.

Legmulatságosabb dolga azonban az volt, mikor Medgyaszay Vilma mellé leheveredett a szűrére és danolás közben egymás ölébe hajtogatva fejüket, olyan sikkes és bohókás hempergő hancúrozást vittek véghez, akár két ökölnyi macskakölyök.”

Budapesti Napló, 1905. február 17.

„Ne tessék gúnyolódni és tessék örülni, hogy a dalos, a vidám, a pajkos, a félmelankóliás, a siheder kedvességű, egészségesen érzéki, vidám, könnyű magyar Múzsza is elküldte nekünk az ő új magyar Fedák Sáriját. Komolyak, ne röstelkedjete, léhák, ne irigykedjete. Magyar örömmel, bátran lehet ujjongva tapsolni Fedák Sárinak. Mindmind örüljünk. Mert ez a lány alighanem még több, mint amennyinek eddig láttuk . . .” (Ady Endre cikke)

A korszak nagy színésze, Újházy Ede maga kolompolt és ugatott a színpalak mögött, mielőtt beléptem, együtt élt, lélegzett az egész társulat . . . Nekem merőben új feladatokkal kellett megbirkóznom. A János vitézben

egyetlen táncbetét sem volt. Teljesen ismeretlen színészi oldaláról kellett bemutatkoznom, el kellett hagynom addigi sikerforrásaim egyikét, a táncot.

Bódis Mária, a Magyar Színházi Intézet munkatársa, 1984-ben így írt Fedák alakításáról: „A János vitéz sikerében igen nagy szerepet játszott a primadonna: Fedák Sári. Sikert sikerre halmozott már korábban . . . A cukros női ideált felváltotta a talpraesett, kicsit fiús leánytípus, a vékony alkat, s a kiváló tánckészség, szinte az akrobatikáig. Ezt maradéktalanul megvalósította Fedák. Sőt, feledtetni tudta azt, hogy sajnós, nem volt hangja. Ennek ellenére óriási lelkesedést váltott ki nézőiből. Száz- és százezer ember lelkesedésének tárgya: Fedák Sári, mint társadalmi jelenség is érdekes . . . Miért éppen övé a siker, ha nincs átlag feletti művészi képesség benne?”

1905. május 20-án pedig Fedák eljátszotta mindkét női szerepet: Iluskát és a Francia királykisasszonyt, ahogy Beöthy eredetileg tervezte a szereposztást. Iluskát naiv, parasztos közvetlenséggel, a királykisasszonyt stilizált ceremóniával alakította.

1954. november 18-án, az Operaház a János vitéz daljáték bemutatójának ötvenéves évfordulója alkalmából Tóth Aladár igazgató meghívót küldött Nyár-egyházára Fedák Sárinak:

„Operaházunk november 18-án, csütörtökön ünnepli az Erkel Színházban a János vitéz bemutatójának 50 éves évfordulóját. Végtelenül örülnénk, ha ünnepi előadásunkat klasszikus daljátékunk első Kukorica Jancsija is megtisztelné jelenlétével.”

Részlet Fedák Sári a szerzőhöz írt, 1954. november 19-i keltezésű leveléből: „. . . Számomra a tegnapi este nagy jelentőségű volt. Mármost érzelmileg. Az ok, hogy nem mentem el a díszelőadásra, először: a János vitéz a múltamból olyan emlékeket kavart volna fel bennem, melyek kockáztatták volna a Nyár-egyházán megtalált, sorsomba beletörődő nyugalmamat. Ezt megírtam Tóth Aladárnak is, megköszönve a számomra oly kitüntető és

sokat jelentő, figyelmes meghívást. A másik ok: gondold csak el, mi lett volna akkor, ha Heltai Jenő a páholy felé fordulva köszönt engem, és Medgyaszay Mimit? Kike-rülhetetlen lett volna, hogy felálljak. Ha pedig én felállok, szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy percekig tombolt volna a tapsvihár. Hiszen az emberek szeretetét lép-ten-nyomon érzem itt, Nyáregyházán is. Másnap pedig az összes lapok megírták volna, hogy a háborús bűneiért elítélt Fedák nem fért a bőrébe, és módot adott a közön-ség soraiban meghúzódó reakciónak a tüntetésre.

De a legfőbb ok amiért nem mentem el; ha meg-látom azt a drága Mimit, az „én szerelmes Iluskámat”, ta-lán abban a pillanatban örökre megáll az én annyi vihart és szenvedést átélt szívem.

Természetesen az előadást én is hallgattam kis telepes készülékemen. Mikor Heltai beszélt, még csak tartottam magam, de a nyitánynál már rázkódott a vál-lam, s mikor felhangzott a „kék tó, tiszta tó” – ordítva tört ki belőlem a zokogás, a hosszú évekig visszatartott sírás. Zokogásom biztosan felhangzott a magasságos égig. Csak az Úristen tudja, micsoda szenvedés gyarló szolgál-jának színpad nélkül élni!

Osváth Julikának és Oláh Gusztikának add át szívbéli, meleg üdvözetemet. Amíg nekem ilyen bará-taim vannak, nincs helye életemben semmiféle bánatnak. Soha nem voltam ilyen híjával a szerencsének, mint nyáregyházi napjaimban. De soha nem volt ennyi támo-gató jóbarátom. Ezek közül a legelső: Julika és Guszti. Remélem mielőbb újra látom őket. Ölel: Zsazsád.”

Zsazsa hamarabb viszontlátta őket, mit remélte. Oláh Gusztáv Nyáregyházán ünnepelte meg Zsazsát és az öt-venéves János vitézt. Magával vitte Medgyaszay Vilmt és Heltai Jenőt. Reggeltől estig csak a János vitéz elő-adásról volt szó . . .

Már nyolcvanöt éve van műsoron a János vitéz. Mindenkinek az életében van valami, ami a János vitéz-zel kapcsolatban van. Ezért olyan kedves ez a darab mindenkinek.

Voltak olyan évek, amikor az „egy rózsaszál”-at nem volt szabad énekelni, mert szövegét Heltai Jenő írta. 1943 februárjában Fedák Sári a Zeneakadé-mián a Király Színházra emlékezett. Volt bátorsága elénekelni az örökéletű Heltai-Kacsóh-dalt. Pedig ak-kor már teljes erővel támadták a jobboldali lapok.

A századik előadás után Konti, aki a János vitézt vezényelte, meghalt. Utolsó kívánságául Papp Miska elénekelte a karmester sírjánál a híres Bagó-dalt.

Papp Mihály 1915-ben öngyilkos lett. Búcsú-ztatásakor Bagó rózsadalát Király Ernő énekelte.

(Negyven évvel később Fedák Sárit temették. Talán az összes jelentős primás ott volt a legnevezete-sebb Kukorica Jancsi temetésén. De csak egyetlen prí-más hegedűje mert megszólalni, a Kőrösi Dudusé. Mel-lette a nagy mulattató, Latabár Kálmán zokogott. Si-ratta a nagy színésznőt, aki nélkül a magyar operett soha nem jutott volna nemzetközi rangú magaslatára.

Kőrösi Dudust másnap elbocsátották munka-helyéről, a Kárpátia étteremből.)

5. A VIDOR-ÜGY – AVAGY DERÉKBA TÖRT EGY RÓZSATÓ

Zsazsa, Nyáregyházán, fél évszázad múltán:

„– Nehéz józan ítélőképességünket megtar-tani és erősen állni a lábunkon, amikor sikerünk van. A siker a legszeszélyesebb ajándék a világon, amely min-denkit nemcsak megszedít, de le is szédít a lábáról. A si-ker ruháját csak kevesen tudják viselni!” Nekem sem kellett volna azt hinnem, hogy olyan óriási erőt kölcsö-nöz, hogy egy olyan leromlott színházat, mint a Né-pszínház, egyedül a személyem, varázsom is kihúzzhat a bajból. Az elbizakodottságom hitette el velem, hogy én: Első Fedák Sári, megmenthetem a bukástól a Népszín-

házat, melynek már olyan mindegy volt, odamegyek-e vagy sem; a sorsa mindenképp megpecsételődött.

Bános Tibor: „Aki szelet vet” című, Fedák Sáriról szóló könyvében leírta, milyen volt az a Népszínház, amelyet Fedák Sári meg akart menteni:

„A Színháznak nem lévén díszlet- és jelmeztára, kellékek nélkül, úgyszólván a pucér színpadon folyt a játék. A második felvonásban például a primadonna leült az egyetlen fellelhető székre, és – szerepe szerint – helyet kínálta a partnerét, a bonvivánt. A bonviván előbb körül nézett, aztán keserűen rögtönözve ennyit mondott: „Köszönöm, már foglalva van” – és állva maradt. Sokan azt hitték, hogy ez a mélypont. Az igazi mélységeket azonban még csak ezután kellett Vidornak és pályatársainak megpillantaniok.

Vidor Pál azért ígért Fedáknak fűt-fát, hogy visszaszerezze őt, és vele megkaparintsa azt a nagy lehetőséget is, amellyel mindeddig Beöthy László rendelkezett. A város, sőt az ország legnépszerűbb primadonnája, Fedák Sárinak a segítségével akarta felvirágoztatni ismét a Népszínházat.”

Kellér Andor „Bal négyes páholy” címen 1937-ben megírta a Király Színház történetét. A történetet csaknem harminc héten át közölte a Színházi Élet. Kellér Andor akkor így írta meg a Vidor-ügyet:

„És most a primadonnáról, Fedák Sáriról kell beszélni, akinek egyéniségére, igenis: testére szabta Beöthy direktor a Király Színházat. Mert az az operett-típus (a János vitézen kívül), amely az új színpadon megszületett, lényegesen más volt, mint az addigi operett. Egy új műfaj bontakozott ki a Király utcában és ez az új műfaj meghatározhatatlan volt, afféle pesti vaudeville. Többé nem a szárnyaló énekhangon volt a hangsúly: az uralmat átvette nem is az erotika, inkább csak az erotikának illúziója; a humor, az ötletes szöveg, a testiség kultusza és – Fedák Sári. Mert róla volt szó. A nagyvárossá növekvő Pest izgalommal figyelte és élvezte ezt a csodálatos jelenséget, aki maga volt a Nő, a század eleji Pest vágyainak megtes-

tesítője. A férfiak kigyulladt szemmel nézték, a nők izgatottan utánozták. Egyéniségének tüzes és hódító varázsa minden zenei finomságot pótol. Az operett bálványa volt. Nem tudott igazán énekelni – de ez nem is volt fontos. Ha kijött, kirepült a színpadra, már csatát nyert.

Beöthy ifjúkorában megfogalmazta a bölcs axiómát, hogy nem szabad színházat építeni egy primadonnára. Mégis azt tette. A János vitéz sikere után az igazgató keservesen érezni kezdte, milyen igaza volt! Zsazsát éjjel-nappal gyúrták, hagyja ott Beöthyt, lépjen fel másutt is. A vége az lett, hogy elment a Népszínházba és eljátszotta a Leányka című operettet. Fedák Sári visszatért Beöthyhez, amint a színháznak szüksége volt rája. De ugyanakkor megígérte Vidor Pálnak, hogy ősszel ismét a Népszínházban fog játszani. Szerződést nem írt alá. Szavát adta. De az adott szót Fedák Sári pontosan azzal a komolysággal tartotta be, mintha írott szerződés kötelezte volna.

Akkoriban már mindenki tudta, hogy a Népszínház lejtőre jutott. Vidor Pálnak, a direktornak, háromszázhatvanezer korona adóssága volt. Köztük olyan kilencvenezer korona becsületbeli adósság, amellyel a Népszínház nyugdíjintézetének tartozott. Ezt a pénzt meg kellett fizetni.

Malonyai Dezső és Verő György elhatározták, hogy átveszik a Népszínházat. Volt tőkésük, aki minden tartozást rendezett volna. Vidor igazgatónak is biztosítottak ötéves szerződést. A már megszövegezett szerződést Vidor Pál nem írta alá, utolsó pillanatban visszalépett.

Abban bízott, hogy eljön Fedák játszani és megmenti a színházat. Pedig a színházat az sem mentette volna meg, ha Fedák Sári kétszáz táblás házat csinált volna.

Vidor kérte Fedák Sárít, hogy hatszáz koronát írjon alá. Vidor az egyszáz korona különbözetet maga akarta felvenni.

A Rab Mátyás című operettet Fedák Sárival a főszerepben 1906. október 26-án adták elő. Zsazsa minden este megkapta a gázsit és egy perccel később, hogy a

Fedák világa képekben

FEDÁK SÁR

*"Aranyvirág" - hat.
Cserélovics
Tölvisné*

Fedák az Aranyvirágban
(fotó: Strelisky)

FEDÁK SÁR
„JÁNOS VITÉZ”

János vitéz
(fotó: Strelisky)

FEDÁK SÁRI

A gyászhuszárak a koporsóval

*Turay Ida
Fedák Sári temetésén*

Latabár Kálmán a gyászolók között

A Gül Baba Gábor diák szerepében

Fedák a „sarkára áll”
(fotó: Strelisky)

Rátkaival a Király Színház egyik előadásán
(fotó: Strelisky)

Fedák az otthonában
(fotó: Bojár Iván)

Egy kép 1905-ből.
Egy kis autóbaleset

*Ez a felvétel
még Beregszászon készült
(fotó: Berghammer)*

Egy kép a századelőről

Kép a századelőről

Jelenet a Gésákból
(fotó: Galduscheck Erzsi)

A Gésák-ban

Fedák tiszta fehérben:
ahogy a kezdő színésznőt
beállította a fotós
(fotó: Kossak)

Hát a kalap se utolsó! – 1901-et írunk
(fotó: Kossak)

Bob úrfi

FEDÁK SÁRI . MEDGYASZAY VILMA .
„JÁNOS VITÉZ”

A János vitézben – Medgyaszay Vilmával

Fedák Sári
(Czigányszerelem)

Fedák a Cigányszerelem
című operettben
(fotó: Strelisky)

Nagyjelenet a Cigányszerelemben
(fotó: Strelisky)

pénzt átvette, a száz korona többletet már átadta a pontosan jelentkező Vidornénak. Egy napon arra ébredt, hogy Vidor öngyilkos lett. Ugyanakkor elterjedt a hír, hogy az özvegy kiállt az utcára kiabálni: Fedák megölte az uramat . . . A hír száguldott: Vidor azért lett öngyilkos, mert nem tudta az óriási felléptidíjat esténként előteremteni és a könyörtelen Fedák nem hitelezett. Mindebből egy szó sem volt igaz. De a lapok már támadni kezdték Fedákot. Estére társulati ülést hívtak össze a Népszínház színpadára, hogy a teendők felett határozzanak. Oda-sietett Fedák is, hogy felajánlja, ingyen is fellép, rendelkezésükre áll.”

– Úgy kellett nekem, ha olyan ökor voltam, hogy felszálltam egy süllyedő hajóra. A jóság egy bizonyos fokon túl már butaság. Az elbizakodottság és butaság a két legnagyobb bűnünk az életben. De ha nem állom a szavam, akkor azt ordították volna, hogy a szerződésszegésem taszította bukásba a Népszínházat. Engem Vidor Pál soha nem kért arra, hogy engedjem el neki a felléptidíjat. Butaságomért rettenetesen megbűnhődtem.

Reggel tízkor Raskó Géza kollégám hívott fel, és remegő hangon közölte, hogy szegény Tata öngyilkos lett. Elállt a szívverésem. Így szóltam a komornámnak: – Júlia, engem most ki fognak végezni.

Közben értesítettek arról is, hogy az özvegy valami levelet mutogat, melyet állítólag szegény Tata írt, hogy: „Fedák, miattad megyek a halálba.” Aki ismerte Vidor Pált, nem hitte el, hogy ilyen piszkos vád megírására kapható lett volna. Hiú felesége tette tönkre, mert minden áron igazgatóné akart maradni! Ezért nem engedte meg, hogy férje aláírja Malonyaiék szerződését. Szegény Vidornak így az alá nem írt szerződés következményeibe kellett belepustulnia . . .

Este berohantam a színházba és közöltem, ha játszani akarnak, ingyen a rendelkezésükre állok. Soha el nem felejthető kép fogadott. A sötét színpad közepén csak egy szál villanylámpa égett. Amint beléptem halálos csend támadt. Aztán egy éles hang ezt kiáltotta: Abzug!

Egy pillanat alatt megfordult körülöttem minden. Az volt az érzésem, hogy meghalok. Abzug! Mennyire megörültem, mikor később meghallottam, hogy aki ezt a rettentő szót kiáltotta, nem kolléga volt, hanem egy Urai nevű újságíró.

Este már öklömnyi betűkkel írták az újságok, hogy „Fedák Sári gyilkos.” A rikkancsok tele tüdővel ordították. Azon a szörnyűséges éjszakán irtózatosan egyedül maradtam. Másnap azt írta a Pesti Hirlap: „Egy rózsató derékban eltörött . . .” Kiesett az újság a kezemből.

Csak ötven év telt el azóta. Soha nem beszéltem erről a szörnyűségről nyilvánosan! Évek hosszú során át hallgattam. Később, amikor újra kiderült felettem az ég, akkor mondták vissza, hogy Vidorné azóta nem tud aludni. Tiszta szívemből sajnáltam. Irtózatos érzés lehetett számára a lelkiismeret-furdalás. Blaháné temetésén előttem állott. Láttam rajta a tragikus, álmatlan életét, pedig csak egy pillanatra néztem rá.

6. EGY SZÍNÉSZNEK CSAK A SZÍNPADON LEHET IGAZA

Bede Jób, Magyar Nemzet, 1906. december 16.: „Fedák Sári üldözése nem egy napnak volt munkája csupán. Ez tervszerűen volt előkészítve. Egy ilyen tehetséget, mint Fedák Sári, el kell tenni láb alól . . . Ki hitte volna el, hogy egy öngyilkosságot felhasználnak becstelenségre? Én semmi esetre sem. Ki gondolta volna, hogy van aki elhiszi, hogy Vidor Pál (. . .) adóssága mellett Fedák Sári esti gázsija volt az az összeg, amiért Vidor Pál öngyilkos lett? A magyar sajtó elhítette az emberekkel. Rikkancsokat állítottak a tüntetés megszervezésére, akik telekiabálták a várost. Budapesten, egy civilizált városban megtörténhetett, hogy egy kedvencet, akinek a kocsijából annyiszor kifogták a lovakat, most egy suhanc sípszavára, mely jelezte, hogy merre is van Fedák Sári, rohant a tömeg, hogy meglincselje.”

Egyébként Bede Jób és a színész Rasskó Géza voltak azok, akik Fedák Sárít egy mellékajton kiszöktették a felbőszített tömeg haragja elől és nem – mint ahogy ezt mások állítják – a rendőrök.

Rátonyi Róbert az operett történetéről írt alapos munkájában (Operett I.–II.) a következőképpen írt a Vidor-ügyről:

„Vidor Pál délben bezárkózott irodájába, írt néhány búcsúlevelet és föbe lőtte magát. Mikor beszállították a klinikára, még élt. A mentők még útban voltak a klinikára, mikor fiáker állott meg a Népszínház előtt, melyből Ferenczy Károly, Kornai Berta és Petráss Sári ugrott ki. Ferenczy vastag csomagot lobogtatva sietett be kolléganőivel a társalgóba.

– Meg vagyunk mentve! Ötvenezer koronát küldött velünk Kövér Gyula szolnoki földbirtokos. Eből kifizetheti a Tata minden sürgős adósságát.

De ez már nem tudott segíteni a Népszínház zilált anyagi helyzetén. Június 30-án megszűnik a Népszínház „Népszínház” lenni, hogy átadja a helyét a Nemzeti Színház művészeinek, mint mondták: csak ideiglenesen.”

– Úgy fordultak el tőlem az emberek, mintha ragályos beteg lennék. Egyetlen pillanat elég volt ahhoz, hogy senkim ne maradjon. Az istenek kedve, a sors, nem tűri el a tartós szerencsét. S a nehéz pillanatokban, mikor szükségünk lenne, hogy valaki mellettünk álljon, egyedül maradunk. Az állat, a növény, a kő is kiszámíthatóbb, mint barátaink viselkedése a bajban. Legjobb barátainknak is van annyi lelkiereje, hogy el tudják viselni szerencsétlenségünket. A soha nem felejthető este után, mikor kollégáim kiközösítettek, visszavonultam tót-szerdahelyi birtokomra. Halálos vágyat éreztem a falusi csend után. Csak vissza, vissza a Mura partjára, a fenyők és az öreg platánok alá.

Boldog voltam, mert a Mura-parton nem láttam a fájdalomban senkit. Soha nem szerettem, ha szenvedésemnek tanúja a világ. Az igazi fájdalom magá-

nyos és néma. A könny és a kiáltás már a megkönnyebülés jele.

Egy szép napon aztán megjelent nálam Beöthy. Beszélt, ahogy csak ő tudott beszélni, amikor akart valamit. Eleinte esküdöztem, hogy soha többé nem megyek színpadra.

– Csacsi – felelte Beöthy. – Jegyezd meg magadnak, hogy egy színésznek sehol sincs igaza, csak a színpadon. Egyetlen fórum van, ahol védheti magát: a közönség előtt. Ők aztán majd a nézőtéren eldöntik, hogy bűnös-e vagy sem. Elmondta azt is, amiről nem tudtam, hogy az egyik lap megszavaztatta az olvasóit. Mondja meg a közönség, hogy bűnös-e Fedák Sári vagy sem? Elhozta magával Beöthy a csaknem tizenötezer kis szavazócédulát. Amint olvasni kezdtem ezeket a cédulákat, éreztem, hogy az út tovább vezet . . . Csak ezen a kis darabon volt ilyen rossz.

A Vidor-ügygel – a már említett könyvében – Kellér Andor is foglalkozott. Szerinte 1906 végén a közhangulat annyira Fedák ellen fordult, hogy úgy látszott, a művésznő soha többé nem térhet vissza a színpadra. Az Újság karácsonyi számában Jászai Mari kegyetlen cikkében valósággal „kivégezte” a fiatal Zsazsát. De Beöthy kemény és makacs ember volt. És értett az üzlethez is. Mint elsőrangú, jó szimatú színigazgató úgy érezte, hogy a botrány után Fedák Sári varázsa meg fog sokszorozódni. Elhatározta, hogy fellépteti Fedák Sárít, mégpedig legragyogóbb szerepében, a *János vitéz*ben.

„Így érkezett el a nagy este. A *János vitéz*t ekkor háromszázhuszonkettedszer adták. A színház zsúfolásig megtelt . . .

Amikor a függöny felgördült, kilépett a színpadra Beöthy László, akit taps fogadott . . .

»– *Amikor hirdetni kezdtem, hogy Fedák Sári fellépésével előadom a János vitéz (. . .) sok levelet kaptam és azokban tömérdek fenyegetést. – Fölemelte hangját. – Állom a felelősséget azért, hogy Fedák Sárít a színpadról leszorítani nem engedem. Ha itt vannak a színházban azok, akik engem bizonyos levelekkel meg-*

tiszteltek, jelentkezzenek. Állok elébük. De vállalom és hirdetem, hogy Fedák Sári ártatlan Vidor Pál tragédiájában. Fedák Sári tervszerűen kieszelt és végrehajtott hajszá áldozata.«

Kirobbanó sikere volt a beszédnek. Megkezdődött a *János vitéz* előadása, és Fedák Sárít ünnepelelték . . .” Fedák Sári ismét játszhatott, mert mellé állt Beöthy László egész zsenialitásával és hitével.

De mi lett volna Fedákkal, ha akkor nincs Beöthy?

– A Vidor-eset után huszonegy év telt el, amikor újra a Népszínház, azaz akkor már Nemzeti Színház színpadára léptem. Boldogságos öröm volt 1927 szilveszterétől még harminc estén át játszani az előzőleg csak három előadásra tervezett *János vitézt*. A vendéjátékból hatalmas siker lett. Hevesi szeretett volna a Nemzeti Színház tagjai közé szerződtetni, de ez a szerződés sajnos, soha nem jött létre.

7. SZAKÍTÁS A KIRÁLLYAL

A történetet Fedák és Huszka folytatja – Nyáregyházán.

– A konkolyhintés Beöthy és köztem már régen elkezdődött, s természetesen barátságunk is meglazult. – Ennek nagyrészt, sőt talán egészen én voltam az oka. Beöthynek kellemetlen lehetett, hogy ide-oda ugáltam, elmentem máshová is játszani, megbízhatatlan voltam és kiszámíthatatlan. Nem csoda, hogy Beöthy az utódomat kereste.

– A *Gül Baba* főszerepét, Gábor diákat Zsazsa testére szabtam – veszi át Fedáktól a szót Huszka Jenő, aki a primadonna születésnapjának tiszteletére érkezett Nyáregyházára. – Zsazsa szerződése azonban lejárt, és Beöthy a szerződését nem újította meg.

– Bevallom, szerettem volna, hogy Beöthy megérezze, mit veszít velem. No, meg dublózom, Szentgyörgyi Lenke is ott ült a nézőtéren, s nézte ahogy próbálok. Beöthy december 9-ére tűzte ki a bemutatót.

– Döbbenet olvastam a szereposztás első sorát: Gábor diák . . . Szentgyörgyi Lenke – emlékezik a zeneszerző. – Beöthy azzal magyarázta, ha Fedákkal mutatja be a *Gül Babát* és tőle veszi át Szentgyörgyi Lenke, senki nem fogja megnézni azt az előadást, melyből a Fedák kilépett. Beöthynek mint mindig, ezúttal is igaza lett. Micsoda szenzáció volt, amikor népszínházi vendégszereplésed után a századik előadást követően te vetted át a címszerepet . . . Óriási sikerrel még százszor ment a *Gül Baba*. Szentgyörgyi Lenke pedig hozzáment egy Palugyai nevű pezsgőgyárhoz, és többé nem lépett színpadra. Volt azonban még egy igen fontos szerepcsere a *Gül Babában*. Szintén szenzációt hozott. Sziklay Kornél szerepét, a Mujkó cigányt egy fiatal miskolci színész vette át, aki addig az eunuchot játszotta. Úgy hívták: Rátkai Márton.

– Vele aztán a *Tüskerózsa* című Jacobi operettben is találkoztam, s elkezdődött Rátkai Marci nagyszerű karrierje. A közöttünk kifejlődött bajtársi szeretet, szolidaritás, sőt barátság ezekben az időkben kezdődött, s csak az ő halálával ért véget. Bár volt idő, a húszas évek közepén, amikor kapcsolatunk egy rövid időre megszakadt, de talán azért, hogy kibékülésünk után még szilárdabb legyen.

Beöthy Fedákkal és Ráthonyi Ákossal felújította a *Víg özvegyet*. A lapok megszavatták a publikumot, ki a legjobb primadonna ebben a szerepben. A közönség szavazata alapján a legjobb *Víg özvegy* címét Fedák Sári kapta. Pedig olyan neves operaénekesnők énekelték Glavary Hannát, mint Szoyer Ilonka és Turchányi Olga.

Fedák következő szerepe, a *Falusi madonna* üres házakkal ment, bár a premieren Zsazsát vagy ötvenszer hívták a függöny elé. Zsazsa soha olyan nyugodtan nem aludt, mint a bemutató éjszakáján. Másnap már fél ház volt. Fedák Sári életének első fél háza. A Színház gyorsan a *Varázskeringőt* kezdte próbálni. Ám Fedák úgy gondolta, hogy a közönség érdektelensége nem a *Falusi madonnának* szól, hanem neki. A következő levelet írta Beöthy Lászlóhoz:

„Kedves Laci! A legutóbbi napok eseményei meggyőztek arról, hogy a budapesti közönség nem kíséri többé művészi munkálkodásomat olyan meleg érdeklődéssel, mint aminővel éveken át megtisztelt. Ezért a változásért ma engem okolnak. Az idő meg fogja mutatni, hogy helytelenül. Panasz nélkül vonom le a konzekvenciákat. Megyek, új teret keresek a továbbhaladásra. Bocsáss utamra, és bontsuk fel barátsággal a szerződést, mely színházadhoz köt. A Varázskeringő bemutatójáig rendelkezésedre állok. Mit mondjak? Köszöntelek baráti kézzorozítással. Láttunk együtt szép napokat és látunk még szebbeket is, ha külön-külön is. Akik előretörnek, nem érnek rá keresgélgni. Ne váljunk el haraggal, hanem barátsággal, mert az bizony szép volt, amikor még virított. Szíves válaszódat kéri Fedák Sári.”

A hírre, hogy Fedák Sári elmegy Budapestről, a *Falusi madonna* a harmadik háztól kezdve zsúfolva ment, napokra előre eladott jegyekkel. Utolsó este felkiabáltak Fedáknak: Ne menj el, jöjj vissza! Isten áldjon! Isten vezéreljen.

Fedák Beöthytől hamarosan a következő levelet kapta:

„Kedves Zsazsám!
Vártam a válasszal, abban a reményben, hogy eloszlik rólad a felhő, amely lelkedet befogta, színjatszó kedvedet elhomályosította. Hiába vártam fordulásra.

Mivel meg vagyok győződve arról, hogy a te művészeted mélyebben gyökerezik közönségünkben, hogy elfedne az alatt az idő alatt, amíg távol vagy tőlünk,

és boldogan ölel magához, ha visszatérsz trónszékedre, ahol az egész ország közönségén uralkodtál és ahol hozzád mérhető uralkodó még nem ült a trónon. Amíg visszatérsz, számomra nem marad más hátra, mint megköszönni azt a nagy és dicsőségteljes munkát, amelyet ebben a színházban végeztél, s amely munkának a legnagyobb része van abban, hogy ez a színház meglett és megmaradt. Soha el nem múló emlékek fűznek téged ide, amelyek tebenned örökké élnek és a mi számunkra el nem felejthetők. Sehova úgy vissza nem várnak, mint a Király Színházba.

Az isten áldjon és segítsen meg édes szívem. Kívánságod szerint szerződésed alól felmentelek.
Budapest, 1907. november 24.

Beöthy László.”

Zsazsa, mikor megkapta Beöthy levelét, átviharzott bene az egész Vidor-ügy. Eszébe jutottak a pletykák, hogy Beöthy volt az, aki az újságokban a Vidor-ügy egész stratégiáját irányította, hogy ezzel a manőverrel lenyomja Fedák magas árfolyamát és alacsonyabb kurzuson vásárolja majd vissza a „Fedák-papírokat”. Zsazsa azt is belátta, hogy az a túrhetetlenül beképzelt, elkényeztetett primadonna, aki ő volt, ezt csakugyan megérdemelte. De most válni kellett. Válni a Király Színházról. És mikor válunk valakitől, akkor kezdjük érezni, hogy végtelenül szeretjük.

Reggelig sírt. Másnap pedig kisírt, vörösre dagadt szemekkel, bánattal a szívében felült a berlini gyorsra, elhagyta a Király Színházat, Beöthyt és Budapestet.

Harmadik rész / A nagy szerelem kora

„Szép primadonna csodál a világ . . .”
(Kálmán Imre: Bajadér)

„Nagyon nagy színész nő volt. Meg kell ajándékoznom Fedák Sárít ezzel a jelzővel. Ha végigjárja az utat, amit ígért, a Nemzeti Színház legnagyobb jellemszínésznője lehetett volna.”

(Dénes Zsófia: Úgy ahogy volt, és . . . című könyvéből.)

1. „OLYAN JÖVŐ ÁLL MAGA ELŐTT . . .”

– Bármit tanulunk, az soha kárba nem vész. Az tőke. A legjobb bankbetét. Jó aztán elővenni, amikor igen-csak szükségünk van rá az életben – oktatott Zsazsa egyik alkalommal, mikor gondolatban ismét a múltban kóboroltunk.

– Rendkívül hálával gondolok Csepregyhyné Rákosi Idára – folytatja Zsazsa –, aki erre megtanított. Azt mondta egyszer nekem Ida néni: – Zsazsám, maga nagyon sok pénzt költ olyan rongyokra, amelyekre az égvilágon semmi szükség nincsen. A színpadi ruhára, látja, arra kell költeni! Egy színész nő a színpadon ragyogjon és ne az utcán. Az utcán különben is csak az az elegáns asszony, akit nem lehet észrevenni. A pénzen, amit civil rongyokra költ, inkább menjen utazni. Világot látni, tapasztalni. Olyan nagyszerű a világ és olyan szép.

– Így történt, hogy felesleges pénzemen utazni mentem a nagyvilágba. Ida néni volt az útitársam. Először Hamburgba mentünk, onnan hajón Norvégiába. Semmi túlzás nincs benne, ha most ötven év távlatából úgy emlékezem rá: Tündérország! Olyan lehet Tündérország, mint amilyen ez a csipkés fjordok keretezte norvég táj –, este tizenegy órakor, naplemente idején. Elgalogoltunk a Jostedal-gleccserhez. Július volt, már olvadt a hó. Minden szó kevés annak a szépségnek leírására,

ami szemeink elé tárult. Hátborzongatóan szép volt. Körülöttünk csend. Egyszer csak különös zörejt kezdtünk hallani, mely egyre erősebb lett. Aztán fül-siketítő robajjal egy óriási jégtömb zuhant le mellénk és omlott szét a földön. Majd újra halálos csend következett . . .

Láttam a napkeltét Finnországban, és imádkoztam a Kazán-templomban Szentpéterváron, s természetesen voltam az Ermitázsban is. Érdekes, de nekem még Pétervárnál is jobban tetszett Moszkva. A város megszámlálhatatlan templomkupolája, mely az arany titokzatos fényével ragyogott a lemenő nap búcsúzásában . . . Úgy éreztem, mintha az egész város lángokban állana. A Kremlt sem felejttem el soha. Még a szívverésem is elállt, amikor az egyik teremben megláttam a világosi fegyverletétel után Oroszországba került Magyar Máriás-lobogókat. Örülök, hogy a Máriás-zászlók azóta ismét itthon vannak.

– Moszkvából ötvennyolc óra alatt érkeztünk meg vonaton Párizsba. Ida néni nem a léha Párizst mutatta meg először, hanem az első napon a Louvre-ba vitt el. Mikor bementünk, azt mondta: – Most ne nézzen se jobbra, se balra, mert amit most először akarok magának megmutatni, az a világon a legszebb.

A hosszú folyosók egyikének legvégén, bordó függönyök között, a legrafináltabb egyszerűségben egyszer csak szembe találtuk magunkat a Milói Vénusszal.

Zsazsa egy, a maga nemében tökéletes és kicsinyített márványmásolaton ujjjaival követve a szobor vonalait, magyarázza:

– Nézd, ez maga a tökéletesség! Ez az előre nyújtott, pici fej a vastag nyakon! Nézd az alacsony homlokát, a mosolyát, a kis fülét, a hátát. Egyszerűen hibátlan. Nem a Paquinnél vettem estélyi ruhát, ahogy terveztem, hanem hazahoztam ezt a Milói Vénusz-másolatot.

– Berlinbe már Júliával, a komornámmal érkeztem. Egyetlen szót sem tudtam németül, és nem is hittem, hogy valaha is meg fogom tanulni ezt a nyelvet. Strakosch professzor, aki – neve ellenére – magyar volt, mégis megtanított a német szóra. Tökéletes tanár volt. Semmit nem tudott rólam, csak annyit, hogy Budapestről jöttem. Beregi Oszkár, aki szintén nála tanult németül, s még akkor is járt hozzá, amikor már Reinhardt társulatánál óriási sikerei voltak, egyszerűen nem is akarta elhinni, hogy Fedák Sári németül tanul. Azt mondta a professzornak, hogy Fedák annyira magyar és annyira típusa fájának, annyira *János vitéz*, hogy másnap, amikor megjelent az órám, tátott szájjal hallgatta az én első német szavaimat. Egyik este Beregi elvitt a Deutsches Theater alatti kiskocsmába, ahova Reinhardt járt, elmaradhatatlan udvarával. Rossz érzés volt, hogy mindent Beregi fordított, mert egy szót sem értettem. Hirtenlen felugrottam és hazamentem. Attól az éjszakától kezdve éjjel-nappal tanultam. Négy hét után, mikor visszamentem a pincébe, már tudtam Reinhardtékkal beszélni. Megtörtént a csoda. Mert minden lehetséges, ha valaki nagyon akarja. Én pedig elszántan akartam német színpadon is bizonyítani. Reinhardt határtalan érdeklődéssel kísérte a lépéseimet. Nemsokára a *Brettlgräfin* című Verő György-operettben színpadon is bemutatkozhattam. Reinhardt nem akarta elhinni, hogy ilyesmi lehetséges, hogy valaki februárban még nem tud németül, júniusban pedig már játszik a Deutsches Theater színpadán. A főpróbát az első páholyból nézte végig, utána azt mondta: – Hagyja ott az operettet. Tér-

jen át a prózai szerepekre, és maradjon itt a Deutsches Theaternél. Garantálom, hogy rövid idő alatt a világ egyik legelső színésznőjét csinálom magából. Ha ez a láva, ez a féktelen temperamentum, amit maga csinál, mind igaz, nos, akkor olyan jövő áll maga előtt, amilyenre még nem volt példa.

– Sikerrel mutatkoztam be Reinhardtnál drámai szerepben is. Ám a folytatás mégsem következett. Reinhardt feleségének féltékenysége véget vetett prózai karrieremnek. És tudtam azt is, hogy egy színésznő igazában csak a saját nyelvén lehet tökéletes.

Fedák Sári 1909-ben már Bécsben szerepelt a *Szultán* címszerepében, a Johann Strauss Theaterben, 1909 nyarán pedig már a londoni Colosseum varieté hirdette nevét. Az a varieté-színpad, ahol Sarah Bernhardt is játszott. Fedák ekkor már horribilis gázsikért lépett fel. Nagykanizsai cigányzenészek kíséretével énekelt húsz percig Kálmán Pál társaságában a világhírű varieté színpadán. Szerződésüket kétszer hosszabbították meg.

1910-ben Zsazsa Londonból hazafelé igyekezett. Egy amerikai ajánlat elfogadását forgatta fejében. Berlinben Beöthyvel találkozott, aki így szólt:

– Zsazsám, összevissza kóborolsz. Olyasmiket csinálsz, ami nem méltó a tehetségedhez! Többször hívtalak, nem jöttél! Most viszlek! Először az *Elvált asszonyban* léptetlek fel!

2. ÁLLJON MEG, FEDÁK!

Olyan szűk szoknyába öltöztem, amilyen szűk „bukjel” szoknyát még nem látott Budapest! Párizsból hozattam. A fejemen egy egész fehér kakas volt, piros taréjjal. Irtozatosan dobogott a szívem, mikor újra a közönség elé léptem a Király Színház színpadán. Kétévi távollét után a találkozás meghiúsítóan szépen sikerült. Emlékszem, előrementem, egészen a rivaldáig, majd a közönségre kacsintva elénekelttem, hogy: Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza!

Az Újság, 1910. május:

„A nagy díva visszatért, Fedák Sári hatalmas táborának öröme. A rekkenő forrás ellenére már kora délután kitették a táblát. Minden jegy elkelt, a földszinttől a kakas-ülőig. Mikor megjelent Fedák, a nagy díva, a gyerekek sikongtak a karzaton, az asszonyok éljeneztek, izgett-mozgott a földszint, s a páholyok hölgyei virágokat és csókokat dobáltak. Tapsoltak, ujjongtak, éljeneztek szüntelenül. A felvonások végén tízszer-hússzor kitapsolták a kedvelt primadonnát. A második felvonás után pedig fehér rózsákból kötött hatalmas virágkosarat láttunk a színpadon, üdvözlő felirattal: „Isten hozott Fedák Sári!”

A Hét pedig 1910 júliusában azt írta Fedákról:

„Nem közönséges színésznő az, aki ilyen mámorító tömegszuggeráló bocsát ki magából, és évekig fehér izzásban tartja a szíveket.”

Ismét bebizonyosodott az, hogy a Király Színház nem tudott meglenni Fedák Sári nélkül, akinek a tehetségére Beöthy a színházat alapította. De Fedák Sári sem lehetett volna nagy és igazán elbűvölő, ha nincs a Király Színház.

1910 őszén már Lehár Ferenc *Cigányszerelem* című operettjének Kőrösházy Ilonájaként énekelte Zsazsa a „Messze a Nagyerdő . . .” híres dalát, százötven estén át egymás után. A pesti siker után játszotta az operettet Bécsben is. Majd a Theater an der Wien együttesével Párizsba utazott vendégszerepelni Lehár operettjével. Párizsi újságkivágások szerint Zsazsának egyénileg nagy sikere volt. A pesti recenziók az ellenkezőjét állították.

1911 szeptemberében a *Kis gróf*ot játszotta a Király Színházban. Beöthy mindössze huszonöt előadásra számított, de nyolcvan előadás ment le telt házak mellett. Majd újabb Lehár címszerep, az *Éva* következett.

A *Mozikirály*ban ismét Rátkai Mártonnal bővülték a közönséget, éppúgy, mint az előző három ope-

rettben. Ekkor született meg a magyar operett egyszerű és megismételhetetlen csodája, a Fedák–Rátkai-kettős.

1912-ben bájos, csilingelő hangú ifjú szőke primadonna tűnt fel a Népopera színpadán a *Tengerész Kató* című operettben, Hajnal Hajnalkának hívták. Első címszerepe nagy bukás volt. Hajnal Hajnalka vidékre szerződött, hogy azután csaknem tíz évvel később Honthy Hanna néven a legyőzhetetlen kettőst: Fedákot és Rátkait próbálja meg lehengetni a *Bajadér* című operettben.

Zsazsa nyáregyházi otthonában a szoba sarkában állt kényelmes, terjedelmes fekhelye. Alul cukrosládák, azon matracok. Ezek felett egy szép szőnyeg. A szőnyegen pedig egymás hegyén-hátán brokát-, bársony-, taft- és selyempárnák. Ezeket Nyáregyházán régi színpadi ruháiból varrogatta. A párnák tarkák, színesek voltak, akárcsak a színésznő színpadi élete.

Azt mondta:

– Nézd ezeket a párnákat . . . Bennük van a Király Színház egész története. Itt ez az aranybrokát, ezekkel a kis színoakkal. Istenem! Milyen erősen dobogott a szívem, mikor ebben brokátban immár több mint ötven éve azt énekeltem: „Magasra tartom büszke kardom, Remegjen tőle a világ! A gárda, A gárda! . . .” Mindig úgy kihúztam magamat, mert a színpadon akkor azt mondtam, azt hittem, hogy „királyfi” vagyok – hiszen húszéves vagyok –, és az élet olyan édes, oly ragyogó!

– Ez a bársony párna, a halványkék alapba égetett rózsaszín virágokkal olyan, mint egy óriási krinolin. Ez a *Víg özvegy*-ruhám. A *Víg özvegy*ből azóta színpadról száműzött vénasszony lett Nyáregyházán. Hová lettek a régi Lolók és Dodók? Minden idők legdaliásabb Danilójából, Ráthonyi Ákosból is már csak az emlékezés maradt, mint annyi kedves partneremből. Halott a zeneszerző, Lehár is.

– Ez a gömbölyű, piros párna olyan mint egy pipacs, ez az *Aranyvirág*-párna, a Király Színház megnyitására emlékeztet. Milyen mélységes hittel hittem én akkor a Király Színház színpadán, hogy a barátság az

egyetlen érzélem, melyet talán még a halál sem változtat meg. Igazam volt. Szeretett kollégáim és barátaim nem hagytak el most sem, mikor életem a mélybe zuhant. Ebbe az óriási brokát párnába is sokszor belesírtam: „Kis Petrovom, remélem megbocsátja, hogy búcsú nélkül hagytam el magát.”

– Aki ezt a gyönyörű dalt komponálta és olyan szeretettel dirigálta a zenekart, a kis Jacobi, valóban búcsú nélkül ment el. A woodlowi temetőben fekszik egyedül, messze Amerikában. Ott pihen, egy óriási árnyas fa tövében egy egyszerű kis köjelzéssel. „Jacoby”. És pihennek már azok is, akikkel másik operettjét a *Leányvásárt* játszottam. Rég pihen a világ legbájosabb primadonnája, Petráss Sári, és elpihent Király Ernő is. Az elmúlt ősztől pedig senki nem küld nekem tokaji aszút, mert örökre megálltak Rátkai Márton csodálatosan táncoló lábai. Őt mindenkinél jobban szerettem. A világon nem volt még egy olyan táncos, mint ő. A *Leányvásár* második felvonásának tengerészindulóját Geiger Izsó, a pesti Casino de Paris balettmestere tanította be, a Giloló számmal együtt. A jelenetben egy kötélhágcsó segítségével felkúsztam a színpadi hajódíszlet legmagasabb pontjára, a hajóárbocra, onnan néztem a nézőtérre és figyeltem, mikor lendül meg Jacobi kezében a pálca, hogy abban a pillanatban ott fenn kezdjek hozzá a patogó ritmusú tengerészindulóhoz. Majd lecsúsztam a „fedélzetre” –, és a tánckarral együtt fejeztem be a számot. A hatás leírhatatlan volt.

– Egyik este, a második felvonás után, amikor az öltözőmbe rohantam, valaki a nevemet kiáltotta: – Álljon meg, Fedák!

Összehúztam a szememet, kerestem, ki szólít ilyen szemtelenül. Csinos, fehér hajú, bársonyos fekete szemű, monoklis úr volt. Úgy hívták, hogy Molnár Ferenc.

– Megnéztem egy jelenetét – szólt hozzám Molnár. – Maga nagyon tehetséges. De igazi nagy színésznő, olyan, amilyen kevés van a világon, csak akkor lesz magából, ha egy ilyen magamfajta gyerek jól az élethebe tapos. Így ismerkedtünk meg.

3. ZSUKA EMLÉKEZIK

Döcögött Dénes Zsófiával és velem a korai, füstös vonat Nyáregyháza felé. A beszélgetésünk természetesen Zsazsa körül forgott.

– Zsazsát régen már mint Párizst megjárt, világlátott újságíró ismertem meg. Láttam már olyan korai szerepeiben is, mint a *Bob herceg* és a *János vitéz*. Jacobi mutatott be neki, mikor Zsazsa már vagy kétszázadszor vitte sikerre a *Leányvásárt*. A páholy háttérében, ahol ültem, ott állott Molnár Ferenc. Őt is akkor ismertem meg. Akkor már az egész város tudta, hogy Molnár udvarol Zsazsának. Ezek a háború előtti és alatti évek voltak azok, mikor Fedák életében a Molnár-szerelem tetőzött.

Vici – ahogy Jacobit becéztük, egykori táncóráim partnere – a szünetben megkérdezte tőlem, nem akarok-e bemenni Zsazsa öltözőjébe? Mi az, hogy akarok-e? Hát persze! Zsazsa valóban érdekelt. Nagy színészegyéniségnek tartottam. Azon az estén is, amint kilépett a *Leányvásárban* a színpadra, egyszeriben eltűntek mellőle a partnerei, nem volt senki más, csak ő. – Csak őrá lehetett figyelni; mindenki úgy érezte, hogy csak érte és miatta történik minden a színpadon. Ezért is volt annyi ellensége. Ezért gyűlölte Küry, majd később Honthy. Úgy tudott bejönni a színpadra, mint senki más, és amikor kiment a színről, bizony üresen maradtak utána a deszkák . . . Mintegy varázsütésre egész lénye megszépült, amint a rivaldafénybe lépett. Pedig az életben egyáltalán nem volt szép. A szeme egyszerre ragyogni kezdett a színpadon, holott ő, a napfényben vaksi volt. Késpenge szája érett gyümölcsé duzzadt. Szeplős bőrét márvánnyá simította a jól kezelt smink. Gyér húsvéti csibe-haja fölé minden szerepben új és új párizsi fodrászcsoda nőtt. Nem is azt mondanám, hogy értett a színpadhoz, inkább azt, hogy egy volt vele – különösen az olyan játékban, amit neki írtak. Mi, akik fénykorában láttuk, nem mondhatunk róla mást. Molnárt is ez fogta meg. A színpadi Fedák. És épp a *Leányvásárban*.

A szünetben Jacobival átréselődünk a páholysor végén, a szűk színpadi vasajton. Kábeleken bukácsoltunk át, átvágtunk a rendezetlen színpadon, és Vici bekopogott Zsazsa öltözőjének ajtaján.

– Bújj be! – rivalgott odabent Zsazsa jól ismert hangja. Beléptünk a forró deszkakamrácskába, és ott állt meztelenül Fedák. Fejét körülpántolta egy fehér vászonsík, amelyre a fodrász majd a vendéghaját erősíti. Meztelen lábán aranystrandál, a testén, arcán festék. És más semmi! Úgy állt előttünk, mint a paradicsomkertben Éva. Beragyogta a siker és a még új szerelem. A boldogság! Van ennél hatalmasabb szépítő?

– Járatlan voltam színházi dolgokban és elszégyelltem magam. Még nagyon *privát* voltam. Zsazsa – Éva kosztümben, és mellettem állt Jacobi és Molnár is! Én valósággal hátrahőköltem. Vici észrevette, hogy hátrálok. Megértette zavaromat.

– Micsoda polgári reakció ez Zsuka? – súgta felém. – A jó újságíró nem ijed meg semmitől. – Zsazsa azonban nem vett észre semmit. Ő nagyra festett szemével is vaksi volt, egészen rövidlátó.

– Szervusz, komám – ismerkedett meg velem. – Vici hozott el? No, akkor színház után feljöttök hozzám. Jó lesz?

– Előadás után valóban felmentünk Fedák budai műteremlakásába. Együtt vacsoráztunk. Világos reggel lett, mire hazavittek. Így kezdődtek – számomra sorozatban – a Fedák-éjszakák. Azontúl, ha időm és kedvem volt hozzá, leülhettem Fedák asztalához. A Dunára néző nagyterem huszonnégy személyes asztalánál estéről estére összegyűlt a Fedák–Molnár-kompanya. Én is szívesen mentem. Feledhetetlen estéket töltöttem a Dunára néző budai műteremlakásban. Nők csak kis számban voltak jelen az estéken, és azok sem a jelentékeny személyiségek közül valók. Általában csak az ülhetett le az ovális vacsoraasztalhoz, akit Molnár meghívott, illetve az ő szeszélye megtűrt. Feljárt akkoriban Bródy Sándor, Heltai Jenő, Gábor Andor, Bíró Lajos. A partnerek közül Rátkai Márton, akit Zsazsa mindig is kedvelt. Újságírók közül a Molnár-gárda:

Lázár Miklós, Incze Sándor, Nádas Sándor és Bródy Maxi – a Szibill szövegírója. Mert akárhogy is nézzük, Zsazsa igazat vallott a Népbíróságon; az ő baráti köre valóban jórészt zsidókból állt.

– És természetesen ott volt minden este Jacobi, aki nemcsak Zsazsánál állott nagy kegyben, de mindekelőtt Molnár Ferencnél. Vici kivételes tehetségű, művész volt. Zeneakadémiát végzett, remek zongorista. Amikor komponált, szinte a végső tökéletesség csiszoltságával születtek meg a klasszikus operettjeinek partitúrái. Üdék, finomak, a kellő pillanatban humorosak, nosztalgikusak, romantikusak, mint Johann Strauss zenéje a *Mesél a bécsi erdő* dalaiban.

Fedák Pálffy – ma Bem-téri – lakásában, Zsazsa Bechstein-zongoráján készült abban az időben az új Fedák-siker, a Szibill. Mindannyian transzban voltunk. A kora őszi esték szikrázó csillagai, melyek beragyogtak ránk a hatalmas műteremablakon keresztül, nekünk rendeztek tűzijátékot. Fialatok voltunk mind – még háború előtti fiatalok. Varázslat volt ez az egész, a csillagos ég alatt, a Duna fölött a félsötétben. Az a szerelmes zene a mi életörömünk lángolása volt. Bizony nem giccs volt az, hanem művészet, igazi kamarazene-operett. Ha Vici keze alatt elkészült egy-egy melódia, mi mindannyian kórusban fújtuk, aztán előlépett Zsazsa, és elénekelt a belépőt, amit még azok is ismernek, akik nem szeretik az operettet . . . Ez volt a „Kis Petrovom, remélem, megbocsátja . . .” kezdetű dal . . . Soha többé nem ismétlődő gyönyörűséget jelentettek számomra ezek az esték. Ez volt az ifjúság. Mindannyiunk háború előtti, felhőtlen ifjúsága. Örültem, ha a Fedák-ház liftgombját egy-egy este megnyomhattam. Még most is előttem van Molnár, amint elénekelt, eljátszotta az egész Szibillt, szabadjára engedett jó hangjával, olyan felszabadultan, mintha csak egy hangulatos budai kiskocsmakertjében énekelne.

– És Zsazsa nagy ovális asztala, ahol a fő helyen természetesen ő ült. Minden smink nélkül, egyszerű, otthoni ruhában. Az asztal terítve állt, nagy tálakon sonka, szalámi, szalonnafélék, egy darabban, felvá-

gatlanul, de úgy, hogy mindenki vághasson belőle. Kenyér is bőséggel, legkiválóbbak azonban az italok voltak. A különböző palackok, márkás borok, többféle kisüsti, francia konyak, esetleg pezsgő, hűtővederben. Mindenki ehetett és ihatott, minden kínálás nélkül. Zsazsa maga is nekiesett a vacsorának, mert ő színpadra telt gyomorral soha nem lépett ki. Játék előtt csak egy nagy csésze feketét ivott, kevéske tejszínnel. Mindenki el is látta magát kedve szerint Zsazsa asztalánál. Az, hogy Fedák „skót” lett volna? Szűkmarkú? – ahogyan sokan tudni vélték Pesten, az is csak épp olyan alaptalan pletyka volt, mint a többi. Ráadásul mindebben még nagystílusnak is bizonyult.

– Törzstag lettem ebben a körben. Molnár pontosan úgy bánt velem, mint a fiúkkal. Vitakozott, rám szólt, néha szellemesen belém mart, aztán nézett rám azzal az okos „Neumann-fiú” szemével, ahogy Bródy Sándor mondta, amelyben csípős gúnyon túl, életbölcösségen kívül ott ült valami sok évszázados szomorúság is.

– Na, szervusz – mondta azután, hogy megbántott, és rám emelte poharát. Ez volt a kibékítés. – Igyál, mert kihül a borod . . .

És a premier, a *Szibill* bemutatója! Mintha csak ma látnám! Mikor Zsazsa, mint Szibill megjelent, a lépcsők tetején, fején óriási kontyba font vörös parókájával, oroszos, hímzett köpenyben, kezében pármai ibolyákkal díszített hatalmas muffal, még semmit sem csinált, de a nézőtér máris felmorajlott. Aztán percekig zúgott a taps, amint ott állt Zsazsa sugárzó természetével. Lejött bánatosan a lépcsőn, szinte dideregve, mint egy egzotikus, délővi madár a havas orosz táj csillogó fehérségében. És ahogyan megírta, elénekelte, elsóhajtotta a búcsúlevél szövegét, annál megrázóbb, őszintébb színészi produkciót keveset láttam. Sajnos ebben az évben ennél még egy sokkalta megrázóbb hatású levelet is írtak: a hadüzenetet. A Krisztus utáni ezerkilencszáztizennegyedik évet jegyeztük ekkor.

Vonatunk végre bedöcögött a Monori-erdő állomásra. Lekászálódtunk és gyalogoltunk Nyáregyhá-

záig. Észre sem vettük, s az alacsony Dénes Zsukával való lassú séta során szinte pillanatok alatt elfogyott a négy kilométeres út. Feltűntek a Varga-féle tanyaház előtt álló nyárfák és a gémeskút. Megérkeztünk Zsazsához.

Margit ismét kitűnő, ízletes ebédet tállt elénk. Ebéd után pedig a „szalonban” ittuk meg a szokásos méregerős kávé.

– Egy feledhetetlen utazást is köszönhetek Zsazsának – folytatja az úton megkezdett emlékeit Zsazsával való barátságáról Dénes Zsófia. – Azt hiszem, valami szerződést intéztem el, és Zsazsa megkérdezte, hogy mivel tartozik a „bótért”. Természetesen semmit sem akartam elfogadni.

– Én viszont kigondoltam, mi az, aminek Zsuka nem tud ellenállni, s mivel honorálhatnám kedvességét és fáradozásait – szólt közbe Zsazsa. – Elviszlek Spanyolországba! – mondtam ellentmondást nem tűrően Zsukanak. Bécs, Semmering, a Dolomitok, Tirol, Felső-Olaszország, az olasz és a francia Riviéra. Majd a spanyol „cornice”-on végig, be Madridba és Toledóba.

– Mit tagadjam, nagyon örültem – bólogatott Dénes Zsófia. – Gondold csak el Tibor, együtt utazni, jókedvűen világot látni . . . Zsazsa Hispano Suiza kocsiján mentünk, Pest legjobb sofőrjével, Somogyival. Mi mindent láttunk! Hajnalhasadáskor szikrázó hómezőket a Dolomitokban, s másnap már lent, a Comói-tó partján szedtünk magnóliát. A legjobb éttermekben ettünk. Mindig Zsazsa rendelt. Mindig a legjobb sülteket és halakat. És mindig a vidék legmármárkásabb borait. Mikor kézbe vettem az étlapot, elszedültem az áraktól.

– Rám szólt – folytatja Zsazsa –, hogy ne szórjam a pénzemet. Azt mondta, hogy kár egy vagyont meginni minden este. – Az ördögöt kár – mondtam Zsukanak. – Egyszer élünk. És én ezért a pénzért nagyon megdolgoztam. Jogom van elkölteni.

Emlékezetes út volt . . . De ugyanígy őrzöm az emlékezetemben az „Ötszáz éves magyar dal” című műsorodat is . . . Regösénekektől a krinolinós Mária Terézia-dalokig négy kosztümben énekelt Zsazsa a Vi-

gadóban, s később, az országos turnén. Apácás főkéntben, rongyos, viharvert kuruc ruhában, várkisasszony ruhában és végül mint krinolinós, aranycipellős, fehérparókás dáma . . . – Zsuka szinte magának, befelé folytatta az emlékezést. – A Magyar Dal ünnepe volt, amit Zsazsa csinált, a maga halk, de kifejező hangjával, s azokkal a finom, hetyke vagy daliás mozdulataival. A nóta minden bánata, minden öröme benne volt abban, amit csinált. Fergetegesen ünnepelték. Remekül használta a hangját.

– Ha később mások léptek színpadra azokban a szerepekben – operisták is akár –, melyekben előzőleg Zsazsát láttam, egyiket sem éreztem igazán hitelesnek. Zsazsa szerepei csak akkor éltek, ha azokat ő húzta magára. Egyszer Kálmán Imre azt mondta: Fedák szerepeit énekeltek már nagyobb hanggal sokan, de nagyobb hatással soha.

Indultunk vissza Monori-erdő vasútállomáshoz. Zsazsa hosszasan elkísért bennünket. Ez kijárt tőle azoknak, akiket szeretett. Dénes Zsófiát pedig nagyon szerette. Több mint négy évtizeden keresztül.

4. NEMCSAK OPERETT: DRÁMA IS!

1913. május. A *Leányvásár* hatalmas, királyi színházi sikere után a színház társulata bécsi vendéggjátéokra utazott. Öt operett szerepelt műsorukon a Karls Theaterben: a *János vitéz*, az *Elvált asszony*, a *Cigányprímás* és az *Éva*. De a legnagyobb sikere Bécsben a *Leányvásár*-nak volt. Mindegyik darab primadonnája Fedák Sári volt. És természetesen övé volt a siker oroszlánrésze is. Divat lett Bécsben a Fedák-kalap, Fedák-cipő, Fedák-fátyol és a toalettek, melyeket Fedák maga tervezett és viselt.

Pár év múlva Fedák önálló estet állított össze operettsikereiből. Az esten ott volt Karinthy Frigyes is. Azt írta róla:

„Én tartottam magam vitézül, biztattam, csitítottam magam száraz szemmel, mikor azt énekelte, hogy »Egy

rózsaszál szebben beszél . . .« és annál is, hogy »Illúzió a szerelem . . .« – de amikor odaértél, hogy aszongya: »Hacacaré erre, hacacaré arra« – Krach! Vége volt! Még kettőt pislogtam, próbáltam vigyorogni, nyelni hármat, amint mikor a gyereket szidják – aztán szépen, csendesen én is összebőgtem magamat, mint a többiek, szaladhattam ki szárazba tenni a szemeimet. Zsazsa, mit tudod te, hogy mi vagy nekünk. Hiszen nem láthattad soha a legbudapestibb dolgot a világon – nem láthattad utcán, autóban, színpadon, nem láttad soha Fedák Sárít.”

A Szibill után újabb magaslat következett, a *Mágnás Miska*. Újabb Fedák- és Rátkai-siker. Mint a többi, „minden eddigit felülmúló”. A Színházi Élet ez alkalomból külön Fedák Sári-számot adott ki. Sorra nyilatkoztak a nagy kortársak Fedák Sáriról a Színházi Élet oldalain:

Beöthy László: „A legnagyobb magyar színészek egyikéről nem írhatom meg mindazt, amit tudnék és szeretnék. Hol vehetnék a mai szűkös háborús világban annyi papírt?” Bródy Sándor: „Fedák talán ma az egyetlen fiatal színésznő, akinek humora is van. A legritkább és legbecesebb adomány ez.” Huszka Jenő: „Fedák Sári nemcsak nagy primadonna, de nagy színésznő is. Mindent meg tud csinálni a színpadon, amit csak akar.” Hegedűs Gyula: „Ragyogó tehetség, határtalan ambíció, becsületesség a mesterségben, energia, szorgalom és megbízhatóság. Egyike az én legszebb tapasztalataimnak.” Berky Lili: „Hol volna a magyar operett Fedák Sári nélkül?”

1916. október 29 estéje nagyon jelentős volt Fedák Sári számára. Ezen az estén mutatta be a Vígszínház Molnár Ferenc Fedák Sárinak írt új darabját, *Farsang* címmel. Az estről és Fedák prózai sikeréről Kosztolányi Dezső számolt be a Világ hasábjain:

„Egy vidéki hölgy kerül fel a pesti bálra, forró és fehér, a természet asszonya. (. . .) Csupa tűz és lobogás, hatalmas vérmérséklet, ki uralkodni vágyik mindenkin és mindenben. Otthon rabmódon él gyönyörű, zsarnoki ura mel-

lett. Itt a farsangi kedv örvénylésében mindent lehetőknek képzel. (. . .) A főhercegnő koronagyémántja véletlenül a földre hull. Úgy hull ez eléje – jelképként –, mint az élet gyémántja. Ezen az estén folyton keresett egy kezét vagy egy szívet, valakit vagy valamit, mely kivezeti szomorú és szokott életéből. (. . .) Lehet, hogy ez lesz a börtöne kulcsa, ez nyitja meg számára a szabadság és a szerelem kapuját. Gyémántot talált vagy szívet? Talán mind a kettőt is. (. . .), de mire a bálterem ablakain feltetszik a hajnal lilasága, látja, hogy a talizmán semmit sem ér, a gyémánt üveg, és a szív, amit talált, üres.

Ennek a játéknak a főszereplője a gyémánt meg Fedák Sári. Egész este ők ketten tündökölnek. (. . .) A közönség eleven keretként veszi körül a színpadot.”

A nagy váltásról, a tegnap még „hopsza Sárít . . .” táncoló Fedák Sáriról, mint drámai hősnőről, a Nyugatban Lengyel Menyhért írta:

„Fedák egészen más, mint bármikor volt. A múltjából egy hangot, egy mozdulatot sem hozott át. Szép, szigorú, egészséges, vágyakozó nőt játszik belső skálán. Nem az a fontos, amit csinál, hanem ami végbemegy benne. Fedák pályájának legjelentékenyebb eredménye, hogy képes volt erre. Tehetsége olyan rendkívüli, hogy úgy hatott, mintha ezen az estén egy eddig ismeretlen drámai színésznő lépett volna fel, s aratott sikert. Ez nem az operettprimadonna volt, hanem egy jó színésznő produkciója, aki szerepét nemcsak betöltötte, de hozzá is adott valamit. Hozzáadta azt, mit kevés színésznő fog e szerepben utána csinálni: a nő előbbi életét, származását, vidéken töltött éveit. Eljátssza a márványkeblű hölgyet, kinek lelkén a jégpáncél egy éjszakai órára felolvad, aztán megint lefagy, s lesz, aki volt. Mint minden nagy színésznő, azt az utolsó és legszebb mozdulatot Fedák szavak nélkül, tiszta művészi eszközökkel, felejthetetlen testtartással s oly fekete gyászban csinálta, mintha a saját koporsója után lépkedne.”

Kosztolányi Dezső 1916. november 12-én a Színház és Divatban „Fedák Sári útja” címmel írt Fedákról és vázolta a művésznő eddigi útját:

„Nálunk nagyon nehéz végigfutni egy pályafutást. Beérkezni könnyű. Elvágódni az út felén vagy a cél előtt szintén könnyű. De küzdeni fokról fokra, átmenni az egyéniség fejlődésének minden változatán, kibontani mindazt, ami a lélekben van, biztosan és a maga idejében: ez a küzdelem, ez a szép szenvedés és bús diadal nemigen adatott meg magyar tehetségeknek. Tekintsük meg a legnagyobb művészeink pályafutását. Majdnem mindegyikről elmondhatjuk, hogy már huszonöt éves korában az volt, ami ma. Ez a művész később fejlődhetett, vagy visszarakkanhatott. Nevének csengése – értékjelzése – semmit se változott. Mert minden magyar kiválóság úgyszólván csecsemő korában kap egy enyves cédulát, melyet a homlokára ragasztanak. (. . .) A magyar pályafutások közt külön áll Fedák Sárié. Már csak azért is, mert sikerei közepette sem akart haladni sík úton. Kemény toppanással ugrott operettszínpadra. Valami kócos, rakoncátlan őserőt hozott magával. Itt vagyok, hirdette minden taglejtése, vagyok, mondotta játéka, és parancsolt egyénisége sajátosságával, azzal, hogy van. Az operett új csilingelését jelentette. Apáink és anyáink visszatekintő mélázással beszéltek Blaha Lujzáról, a „nemzet csalóányáról”. Mi azon gondolkozunk, hogyan jelenítjük meg a mi korunk primadonnáját – és minek nevezzük egykor, ha majd nekünk is mesélnünk és emlékeznünk kell. A kor, melyben fellépett, más volt. Akkor már nem sajogtak a régi sebek, még nem kísértett a háború, az emberek a béke boldog gondtalanságában új varázsszert akartak. Ő is a nemzeté volt. De nem a nemzet csalóánya, ahhoz sokkal pompásabb és vidámabb. A vérmérséklete csupa szikra, egyénisége garabonciás, taglejtése fiús. Egy elfinomodottabb, modern kor primadonnája ő, mely már nem ad történelmi jelzőket, csak becéző nevet, mely országszerte népszerűvé válik. Magyar volta pedig a sok amerikai, holland, francia, német szerep után csak új fűszer. Hogy mégis mennyire magyar, igazolja az, hogy a János vitézben aratja egyik elhatározó sikerét.

Ezeket a sikereket nagyon könnyű állandósítani. Fedák Sárinak azonban csakhamar szűk lesz az operettszínpad. Egy igazi színésznő lakozik benne, ki az

operettben is játszik, mindenekelőtt játszik. (. . .) Senki annyi könnyedséggel és művészettel nem táncol, mint ő, de tánca is játék, és – tegyük hozzá – az éneke is kiszámított, művészi játék. Nem csoda, hogy egyre nagyobb színésznői feladatokra vágyakozik. Első drámai szerepe Gárdonyi Géza Fehér Anná-ja. Egy hisztérikus parasztlányt játszik itt, az egyénisége minden varázsával. Később a moziban látjuk, a filmen, majd halljuk szavalni Kiss József verseit biztos ösztönrel, tartózkodó öntudattal, tisztán irodalmi hatást keresve. Útja természetesen kanyarodik fel a drámai színpad felé. Most a Vígszínházban Molnár Ferenc színművében, a Farsang-ban egyszerre igazi arannyá váltja az operett fényes pénzeit, s minden képességét szolgálatába állítja egy nehéz és izgatón lélektani feladatnak. Ő, aki táncaival aratta legforróbb sikereit, nem táncol, a bálterem egyik zugában a beszéd művészetével, az arcjátékkal, a tiszta emberábrázolással hat.

Idáig vezet Fedák Sári útja. A cikk írója beéri azzal, hogy ezen a nem könnyű úton egyszerű cicerónéja maradjon a művésznőnek.

Az a hallatlan akaraterő, ambíció, mely színészi tehetséggel párosult, képes volt ismét a csodára: Fedák Sárít mint drámai színésznőt együtt emlegették a legnagyobbakkal, Jászai Marival, Márkus Emiliával és Varsányi Irénnel.

1917 és 1918-ben Fedák folytatja drámai sikereit, Biró Lajos: *Hotel Imperial*, majd Bródy Sándor *A szerető* című darabjaiban.

5. JÁSZAI MARI CIGARETTATÁRCÁJA

A háború éveiben egy ideig még folytatódott az összejövetelek Fedák Sári műteremlakásában. Molnár Ferenc haditudósító lett, egyenruhát hordott, gallérján tolljelvénnel, de időnként nagy hirtelen Pesten termett, és olyankor este ott elnőkölt Zsazsa asztalánál.

– Egyszer rettenetesen összeveszett Fedákkal – mesélte Dénes Zsófia. – Bizony, ez időnként előfordult az ő forró szerelmi életükben. Molnár féltékeny lett az egyik fiatal kollégára. Gyanúsította Fedákot. Fedák felcsattant, visszavágott. Molnár ekkor úgy megütötte Zsaszát, hogy az a földre esett. Én odasiettem, hogy föl-emeljem, de ő felugrott, és a fürdőszobába zárkózott.

– Hogyan tehetél ilyet, Feri? Hogy üthetél meg egy asszonyt? – bármiért is? – támadtam rá Molnárra.

– Mondd, te, aki közülünk való vagy, újságíró és nem ripacs, te azt hiszed, hogy én szerelmes vagyok Zsaszába? Én Varsányit szerettem, és legszívesebben utána haltam volna, amikor elhagyott. Zsaszához is csak azért szegődtem, hogy felejtsek.

– Ennyit mondott akkor önmagáról Molnár. Hogy őszinte volt-e? Ki tudja . . . Hiszen nála mindig, minden csak játék volt. Zsazsa mindezt végighallgatta a fürdőszobából. Azt hiszem, sohasem felejtette el.

Egy alkalommal Nyáregyházán Zsazsa Jászai Mariról, azaz, ahogy becézték Myriáról beszélt.

– A lebontott Nemzeti Színház tégláiból és szürke márványköveiből még életében elkészítette a síremlékét. Milyen előrelátó volt . . . Ez volt a sírkövére írva: „Ti ittátok be lelkem lángját, régi színházunk kedves kövei, ti fogadjátok már ismerős öletekbe kilobbant poromat.”

– A Jászai! Legalább fél évezredre van szüksége egy nemzetnek ahhoz, hogy olyan színészt, embert és hazafit „termeljen ki” magából, mint amilyen Jászai Mari volt. – A vitrinből az aranyrózsa, az ezüst lant és a finom antik rámába keretezett Ady-kritikák mellől egy gyönyörű világoszöld email cigarettatárcát vett elő. Rajta apró briliánsokból kirakott görög betűk: „Zoé mu zász agapo” azaz – életem, téged szeretni. – Ez a kis cigarettatárca Jászai Marié volt. Ha azt mondom, különlegesség, nem mondtam semmit, mert köztudomású volt, hogy Jászai jelenlétében emberfia sohasem cigarettázhatott, de még a szomszéd szobában sem tűrte a füstöt. Temérdek szenvedés és megaláztatás fűződik ehhez

a cigarettatárcához. Kiváltságosnak éreztem magam, amiért életének ezt a nagy, utolsó keserű emlékét az én kezembe tette le Myria . . . Myria! Csak kevesek szólíthatták ezen a néven. Nekem megengedte. És szabad volt nagyszerű, egyéni ízléssel berendezett otthonába is belépnem, melyet egyébként maga takarított. Mindig olyan tiszta volt a lakása, mint az üveg pohár.

– Az első nagyháború első esztendejének vége felé egyik este bekopogtattam hozzá. A csengetést sem tűrte. Kopogni kellett. Kikukucsált a kisablakon:

– Te vagy az Mezeivirágom? – Mezeivirágnak hívott. Szép szomorúsan csengett csodaszép hangja. – Gyere, menjünk le a Duna-partra sétálni – javasolta Myria.

– Sohasem felejttem el azt az augusztusi éjszakát! A karomba kapaszkodott, és lassan fel-alá sétáltunk a Duna-parton. Petőfiről beszélt. Rajongott Petőfiért. Egyszer csak halkán, majdnem leheletszerűen Petőfi-verseket kezdett mondani. Nem szavalni. Mondani. Torokszorító élmény volt! Felettünk a koromfekete, bársonyos ég, teleszórva a lassan múló nyár boldog lobogásával szikrázó csillagaival, előttünk pedig a sötét, titokzatos Duna . . . És Myria suttogta, lehelte Petőfi szívbookmarkoló sorait. *Távolból* című költeményét mondta el, de olyan magasztos-egyszerűen, ahogyan én még sohasem hallottam verset elsőhajtani. Ha ma megszólalna ez a kristálytiszta, ezerszínű hang, azt hiszem, az összes „modern”, agyoncigarettázott, rekedt, repedt hang nem merne megnyikkanni sem a színpadon. Séta közben váratlanul erősen megszorította a karomat és megállt.

– Már egy éve tart ez a gyilkos háború . . . Gyűlölöm az itthonmaradottak önző, cinikus fajtáját . . . Valósággal megbénul az agyam, amikor látom, hogy emberek hidegen mennek el sebesültek mellett. Szeretném odakiabálni mindenkinek: Adjátok oda mindeneteket, hiszen nekik köszönhetjük, hogy élünk! . . . A hátramaradott családok megsegítésére elküldtem ma a nagy aranyláncomat! . . . Egyetlen ékszerem

volt . . . de olyan örömmel adtam! Valamikor nyolc-száznyolcvan koronát adtam érte . . . A Gömb utcai kórházba eddig tizennyolc kocsi ételmet, könyvet, cigarettát vitettem. Mindenemet odaadom nekik, és mégis úgy érzem, hogy semmit sem adtam. Csak egy cseppet tudok tenni abból, amit szeretnék. A Zita-kórházba ma vittem be a negyedik ezer szeretetsomagot . . . Csak ne kéne nappal az utcára menni! Irtózom a fehérbetétes cipőjű itthonmaradt jampecektől! Most már semmim sincs, amit odaadhatnék nekik . . . csak egy cigarettatárcám . . . az még megvan . . .

– Neked cigarettatárcád? Lehetetlen!

– Nem az enyém! Azaz mégis az enyém . . . az enyém maradt . . .

Sokáig hallgatott, aztán halkán megszólalt: – Életem vége felé még meg kellett ismernem egy olyan erőt, amely teljesen kiforgatott önmagamból. Gyere, üljünk le erre a padra.

Leültünk. Enyhe szellő simogatott bennünket. Mélyen és nehezen lélegzett.

– Kérni akarlak valamire . . .

– Parancsolj, Myriám!

– Ne szólj többet! Kérni akarok tőled valamit . . . Szeretném, ha megértenél . . . Az a cigarettatárca . . . Szomorú története van . . . Én elfogadtam életem végén ezt a megdicsőülést . . . Hallgatsz?

– Hallgatlak.

– Hidd el, hogy ehhez fogható nagy érzés csak egy lehet: a halál. Mintha megremegett volna a hangja, amikor folytatta. – Gyönyörű, nemes szabású feje volt . . . Azt mondta, addig marad az enyém, ameddig én akarom. Rám nézett, és én oh, hogy szerettem volna beleszédülni abba a csodálatos mély szemébe és megsemmisülni! . . . Annak a lángnak feleslegét adta, amelyet én magamból átlángoltam őbelé. Neki csináltattam ezt a tárcát, aki ezzel a nagy érzéssel megismertette. Átadni már nem tudtam, mert egy szó nélkül elhagyott – mondta olyan fájdalommal Jászai, hogy az én szívem is összeszorult. Nincs semmi más, amit a sebesült

katonáknak adhatnék. Már csak ez a cigarettatárca maradt. Már csak ezt adhatom nekik. Add el Zsazsám. Az árából kitelik talán ezer szeretetcsomag is . . .

– Ez a tárca szomorú története – mondta Zsazsa. – Nem adtam el. Kétezer szeretetcsomaggal megváltottam.

Vajon hova lett a cigarettatárca? És akihez került, vajon tudja-e történetét?

6. FEDÁK, A „VÖRÖS”

1918. november 16.

Kikiáltották a köztársaságot. Fedák Sári a Magyar Színházban Gábor Andor: *Majd a Vica* című vígjátékának főszerepét játszotta. A Színházi Élet így számolt be az előadásról:

„Kedves, derűs történet. A címszerep, igazi parádés szerep, Fedák Sári kezében van, aki ismét kabinetfigurát csinál a primadonna-szobalány kettős szerepétől. Kifogyhatatlan az ötletekből.”

Figaró, 1918. december 4. Szini Gyula:

„Ezekben a gondterhes, minden magyar szívet megremegtető órákban csak az tartja bennem a lelket, hogy estéről estére sok ezer embert elszórakoztatok, megkacagtatok – mondotta Fedák.

Felteszem Zsazsának a kérdést: Igaz-e, hogy képviselőnek jelölték a parlamentben, és elfogadná-e a képviselő-jelöltséget, ha megkínálnák ezzel?

– Színésznő vagyok, és elsősorban színésznő – felelte Fedák. – Nem tudom, hogy a megváltozott világ hogyan vélekedik a színésznőről. Én ezt tartom a legszebb hivatásnak, amit semmivel sem cserélnék föl. Ám ha a közvélemény azt mondaná, hogy a színésznő is dolgozó nő, és amikor hivatását teljesíti, egyben a köznek is dolgozik, akkor nem látom be, miért ne volna helye színésznőnek is a parlamentben . . .”

Szirmai Imre, aki valamikor Blaháné partnere volt a *Szókimondó asszonyságban*, így nyilatkozott Fedákról.

„Fedák Sári zsenialitása elhiteti, hogy ő csakugyan az a jószívű, de bátor és okos leány, aki hitelbe mosott a szegény tüzerhadnagynak, de a császárnak is meg meri mutatni a számlákat, ha rákerül a sor. Zsazsa . . . nagy utat tett meg az operettből, amíg Szókimondó asszonyság lett belőle. Blaháné feledhetetlen alakítása után örüljünk, hogy van egy Fedák Sárink.”

Színházi Élet 1919/15.

„Fedák Sári, aki Papp Jancsival ült egy autón, alig győzte írni a Vörös hadseregbe belépőknek az autogramokat.”

Színházi Élet: 1919/21.

„A Fehér Anna című Gárdonyi Géza-darab felújításával kapcsolatban megható dolog történt Fedák Sárival. Mivel lehetetlen dolog volt új cipőt csináltatni Zsazsának, átkutattuk a Magyar Színház jelmeztárát egy pár neki való cipőért. Végre találtunk egyet, azt Zsazsa felpróbálta, pompásan illett a lábára. Amikor levetette, a cipő belsejében a saját nevét találta belevarrva. Valamikor, mint növendék, az Aranylakodalom című operettben táncolt benne.”

– Bizony, nagyon nehéz a régi pletykák, mendemondák közül kiválogatni, mi az igaz és mi nem – magyarázta Dénes Zsófia. – Egyik nap a déli órákban látogattam el Fedákhoz – Ez a Kommün, akarom mondani a Tanácsköztársaság alatt volt. Fedák azt mondta, maradjak nála ebédre. Aznap „különlegessége” a sós vízben főtt répa volt. Zsazsa csak nevetett rajta. Én is. Fedák Irén, aki Zsazsa háztartását vezette, a Hold utcai csarnokban csak ezt tudta megvenni. A csarnok hetek óta üres. Nincs semmi áru. Egy régi ismerős kofa azonban egy heverő zsákból még összekotort egy köteg fehérrépat. A semminél ez is több. Megterítettünk a Személynök utcai gyönyörű ebédlőben, ahol nemrég még annyi hangulatos estét töltöttünk. Kettőnknek szólt a teríték, mert Irén azt mondta, ő csak kávéit iszik, a répára „nem éhes”. Egyenesen komikusnak találtuk ezt a helyzetet.

Átmenet! Hát csak nem jajgatunk! Aztán, ahogy szokott, váratlanul megjelent Molnár Ferenc. És amíg mi a gyönyörű herendi leveles tányérból kanalztuk a fehér-répat, Molnár a szemünk láttára bekebelezett egy egész sült kacsát, amit magával hozott. Egyikünket sem kínált meg még egy falattal sem. Bizony, Molnár végtelenül egoista volt. – De nem is ezért elevenítettem fel ezt a történetet, hanem azért, mert a fehérterror alatt Zsazsát azzal vádolták az újságok, hogy esténként pezsgős vacsorákat rendezett a lakásán a népbiztosok számára.

Beöthy ha bajba jutott, mindig Fedák Sárira gondolt.

Zsazsát olyan teljes értékű színésznek tartotta, színházi lénynek, mentőangyalnak, aki személyének varázsával az utolsó pillanatban is mindent megmenthet. Ezért Beöthy elhatározta, hogy fellépteti Fedákot, akárhogy is fenyegetőznek . . . Mikor barátai figyelmeztették, így válaszolt: „Egyszer már visszavittem Fedákot a színpadra. Pedig akkor, a Vidor-eset után úgy látszott, soha többé nem léphet fel. A közhangulatot akkor is alaposan megdolgozták ellene, akárcsak most. Akkor is össze akarták törni a színházamat, most is. Akkor sem féltem, most sem félek . . . Most is ő lesz a János vitéz! . . .

Beöthy László mindenestre viaszszárga arccal intézkedett 1919. december 19-én este a Király Színház függönye mögött.

– Kipúdereztem magam – mondta, szép akarok lenni a rivalda fényében . . .

– Mondd Laci, csak nem akarsz kimenni a színpadra? – Lépett oda Fedák.

– Ugyan Zsazsa – Beöthy rekedten nevetett és megsimogatta Zsazsa haját. – Valamit mégiscsak mondanom kell . . . Olyan egyszerűen nem engedlek ki a farkasok közé. Hátha lesz egy revolvergolyó, amelyet neked szántak. Akkor inkább engem találjon el . . .

Nem volt revolvergolyó. Amikor Fedák Sári kilépett a színpadra, tizenegy percig zúgott a taps. Ez volt a második eset, hogy Fedákot Beöthy megmentette a magyar színjátszás számára. Ehhez azonban azt is hozzá kell

tenni, hogy ez volt a második eset, amikor Fedák Sári és a János vitéz egyúttal megmentette a csőd szélére jutott Király Színházat. Szintén Kellér Andort idézzük:

„Beöthy ismét adósságokba sodródott. A legsürgősebb fizetnivalóknak ugyan eleget tett, már csak Fedák Sárinak tartozott a gázsijával. Zsazsa csak legyintett: – Velem ne törődj Lacikám! – s amúgy Zsazsásán az asztalra csapott. – Itt a Fedák! Jövőre megkeresem neked a deficitet.”

Milyen lehetett ebben az időben Fedák és Beöthy viszonya? Hiszen azt pletykálták, hogy Fedák Sári azért hagyta ott Beöthyt és a Király Színházat, mert a Vidorbotrány alkalmából a Fedák elleni sajtótámadásokban benne volt Beöthy keze is, aki így akarta elbizakodott primadonnája hatszáz koronás esti gázsiját letörni.

Beöthy a János vitéz ötszázadik előadásán azt mondta Kellér Andornak:

– A Magyar Színház Részvénytársaság vezérei bíróság elé állítottak azzal a váddal, hogy elkártyáztam az Unió pénzét. A vád ellen védekezni nem tudtam. Megaláztak, meggyötörtek. Nem mertem köszönni, mert nem tudtam ki fogadja és ki fordítja el a fejét, Ekkor halt meg a kisfiam. Szomorú, esős délután temették. A rokonokon kívül nagyon kevesen voltak. Részvét-táviratot sem kaptam. És tudjátok ki jött el mégis a temetésre? Fedák Sári és Huszka Jenő. Zsazsa soha nem tehet olyat ellenem az életben, amiért én rá haragudhatnék . . .

Fedák úgynevezett kommunista múltja sokakat foglalkoztatott. A budapesti és a bécsi sajtóban cikkek sora jelent meg, s már-már úgy látszott, hogy a közvélemény „blokád alá veszi” a művésznőt. Ekkor, 1919. szeptember 14-én megszólalt Beöthy is. Fedák ebben az időben még Bécsben tartózkodott.

– Micsoda ostoba hazugságokat írt Zsazsáról néhány bécsi lap. Zsazsa és a kommunizmus! Igazán örültnek kell lennie annak, aki hitelt ad ezeknek a gyaláztatosságoknak . . . Pár bécsi lap megtámadta Zsazsát, hogy részt vett a toborzó hangversenyen. Erre a tobor-

zó hangversenyre Zsaszát kirendelték. Épp úgy, mint Bajor Gizit, aki az Oktogon téren szavalt, vagy Paulay Erzsit és a többieket. Zsazsa annyi engedményt kapott, hogy nem kellett fellépnie, csak autogrammos fényképeket osztogatott. Persze a nép őt éljenezte, őt fotográfálták, őt kiabálta a tömeg. És most ő szenved mindent. Bécsben is csak Fedák nevét ismerik, hát így a lapok is kizárólag róla írnak, mintha csak egyedül ő lépett volna fel a vörös toborzó katonanapon. Zsazsa „bolsevizmusának” története az az egyetlen délelőtti, mikor az Opera előtt autogrammot osztogatott. Persze, mint a legnépszerűbbnél, mindenki nála tolongott. Micsoda ostobaságok voltak, amit egyes szenzációhajhász lapok Zsaszáról írtak. Méghogy Zsazsa népbiztosokkal vacsorázott és pezsgőzött a lakásán. Arról nem is beszélve, hogy már rég Bécsben volt, amikor azt írta róla az egyik bécsi lap, hogy gulyást főz a Tisza partján a vörös katonáknak! Nem magyarázhatom ezt mással (mármint a sajtóhadjáratot – a szerk.), mint azzal, hogy általában nagy sikerei voltak és nagy sikert ígért a bécsi szerződése is, tehát félték tőle a konkurrensok . . . De nem fogjuk engedni, hogy ezek az ostobaságok megcáfolatlanul maradjanak.

A Színházi Élet 1919 decembere:

„Még fülünkben cseng a „Kék tó” dallamának megkapóan egyszerű melódiája, az ünnepi lárma tombolása, mikor e sorokat írjuk. Nem kell toll és tinta ide, hanem jó filmoperatőr, hogy szemléltetően megmutathassuk, mi ment végbe karácsony előtti pénteken a Király Színházban. Fedák Sári magyar csikósbojtár gúnyájában, árvalányhajás kalapjában, karikás ostorral kezében megint odaállt a lámpák elé és elénekelte híres, sokszor hallott belépődalát . . .

A magyar operettszínház egész diadalmas fejlődését jelenti Fedák Sári és ez a dal nekünk. Ez a Bécsből importált sallangos operettek helyett íródott, eleven (. . .), magyar muzsikájú darab egyben gyönyörű

szimbólum is volt, melyben a magyar közönség végre tüntető melegséggel adott hódoló tiszteletének kifejezést Fedák Sári előtt, akit oly nemtelen rágalomokkal illetett néhány hónappal ezelőtt a tájékozatlanság és a rosszakarat. Komoly és előkelő hivatalos fórumok már régen megállapították a mendemondák alaptalanságát, de hátra volt még a legfelsőbb fórum. Az ő ítélőszéke a közönség. És a közönség ítélkezett. A János vitéz reprízén olyan ünneplésben volt része Fedák Sárinak, amelyent pesti színházban még aligha tapasztaltunk. A legviharzóbb tapsok is eltörpülnek amellet, amely felharsant pénteken este a Király Színház nézőterén. Ünnepelte a közönség az egész előadást, Bakonyi szövegét, Heltai verseit, Kacsóh muzsikáját. De valamennyi fölött áll Fedák Sári, akinek színésznői zsenialitása adott életet Kukoricza Jancsi alakjának másfél évtizeddel ezelőtt, és aki nélkül ez a repríz el sem lett volna képzelhető. Fedák most is magával ragadta a szereplőtársakat és a közönséget. Ragyogó diadala volt ez az este Fedák Sárinak, a kitűnő embernek és Zsaszának, a legnagyobb magyar színésznőnek.”

A diadalmas este és a még sok ezer, feledhetetlen színházi este ellenére, a jobboldali sajtó szemében és a mindig ellenőrizhetetlen pletykákban huszonöt éven keresztül Fedák Sári megmaradt kommunistának.

1941 júniusában Erdődy Elek „Kukoricza Szibillnek” nevezte Fedák Sárít, és alaposan leszedte a keresztvizet róla, mert nem tetszett neki Zsazsa harca a zsidó kollégák szerepeltetéséért. Röviddel ezután a Mai Nap-ban is megtámadták. A „Fedák és a vörös autogramok” című cikk Zsazsa viselkedését kérte számon az 1919-ben „pár hónapra összetákoltt vörös cirkus” idején.

A támadásokra Fedák Sári az összes napilapot az alábbiak közlésére kérte meg:

„1919. március 21-én vette át a kommün a hatalmat. Április 6-án, vasárnap úgynevezett toborzónapot rendeztek,

amelyre a budapesti színészek színe-javával együtt engem is kirendeltek. A művészek, ki-ki hivatása szerint, énekeltek és szavaltak. Nem vagyok drámai színésznő, nem szavalhattam. Énekesnő sem vagyok, tehát nem énekeltem. Csupán ezerszámra írtam az autogramokat. Ennyi volt működésem a kommün alatt. Kijelentem, itt, a nyilvánosság előtt, hogy tízezer pengőt fizetek annak, – aki – kivéve természetesen az 1919. április 6-i toborzó-

napot – bármiféle propagandisztikus szerepléssel kapcsolatban vagy bármely formában a kommün ideje alatt nevemmel a sajtóban találkozik. Ez a válaszom a nem baloldali lapok támadására.”

Egyetlen jelentkező sem akadt, aki valamit bizonyítani tudott volna Fedák ellen. Pedig 1941-ben a tízezer pengő még igen nagy pénz volt. Egy családi ház ára.

Negyedik rész / A magyar Sarah Bernhardt

„Gondolatok végig Fedák Sári nagy múltján: hány alakot csinált meg feledhetetlenre”
(Móricz Zsigmond)

1. A BAJADÉR TÖRTÉNETE

Az első világháború után rengeteg akadállyal, anyagi és erkölcsi nehézséggel kellett megküzdenie annak a néhány elszánt turnéző színésznek, akik időnként végigjárták az Egyesült Államok magyarlakta vidékeit. Ezek a vendégjátékok gyakran súlyos kudarccal végződtek, főképpen azért, mert a társulatok nem tudtak olyan művészi hitelű sztárt magukkal vinni, aki az előadások színvonalát, és így anyagi eredményeit is biztosította volna.

A háború után Charles Feleky, az akkoriban ismert nevű amerikai színigazgató Budapesten járt, s ő javasolta, hogy Fedák Sári művészetét meg kellene ismernie az amerikai közönségnek is. Feleky arra gondolt, hogy Fedák angolul, angol színházban játsszék.

Az angol nyelven játszó amerikai színházak abban az időben és azóta is kivétel nélkül a sztár-rendszer alapján dolgoztak. Egy-egy sztár nevét hatalmas apparátussal hirdették, villogó transzparenszek reklámozták a színház homlokzatán, s a nevüket, tetteiket harsogta a sajtó. Az amerikai magyar publikum is hozzászólt ehhez a rendszerhez, de miután ezt a „publicity”-t magyar társulatok nem tudták produkálni, nem kísérté túlságos érdeklődéssel az alkalmi társulatok működését.

Charles Feleky 1921 áprilisában hazalátogatott. Magával hozta Fedák Sári és Király Ernő Amerikába szóló szerződését. Mindketten szívesen men-

tek volna Amerikába, de ez a terv, főként azért, mert Molnár Ferenc ellenezte, mégsem valósult meg. Rátkai Márton terve viszont igen. Ő ekkoriban – a Budapesti sztárok közül elsőként – az Államokban tartózkodott, s biztosra vette, hogy a deficittel végződő turnéját csak Fedák Sári mentheti meg. A *János vitéz* alakítójának varázsos erejében bízva, Rátkai Márton táviratokban kérte, sürgette Fedákot, hogy segítsen. Zsazsa végül is elindult Amerikába. Az előadások szervezője ezer dolláros előleget küldött Fedáknak, akit pár hét múlva Rátkai sírva-nevetve ölelt magához. A kikötőben letérdelt Zsazsa elé, és úgy köszönte meg a színésznő megértését.

A Fedák–Rátkai-turné szinte várakozáson felüli anyagi és erkölcsi sikerrel végződött, s Rátkai is kifizethette az adósságait.

Bános Tibor Fedák Sáriról írt könyvében így írta le a sikeres turnét:

„Fedák és Rátkai olyan emberfeletti teljesítményt nyújtottak, amelyhez fiatalos szív és tüdő, gyors és fürge lábak, kimeríthetetlen energia kellett. Az eredetileg tervezett harminc előadást továbbiakkal kellett megtoldaniuk, és csak június közepén indultak vissza Európába.”

Kettejük amerikai népszerűségének, sikerének híre megelőzte hazatértüket. Budapesten ünnepélyes külsőségek között fogadták őket. Aki csak valamit is számított a színházi világból, az ott tolongott a Nyugati pályaudvaron 1921. június 16-án este.

Beöthy oldalán feltűnt Honthy Hanna is. Erőltetett mosollyal köszöntötte Zsazsát. A fagyos és dermedt mosolyon túl Honthy márványtekintete semmi jót nem ígért Zsazsának. A Király Színház soron következő operettjének, a *Bajadér*nek két primadonnaszerepe volt. Az egyik Honthy Hannáé, az ifjú csillagé. A másik, a címszerep, a „bajadér”, Fedák Sárié volt Kálmán Imre új operettjében. A táncoskomikus szerepét természetesen Rátkai Márton játszotta. Honthy mindkettőt gyűlölte. Olyan engesztelhetetlen és mélységes gyűlölettel, ahogyan csak ő tudott gyűlölni.

Honthy Hanna azonban, aki nemcsak nagy primadonna volt, de rendkívül okos asszony is, évtizedekkel később, látva, hogy a halottakról, így Fedákról is miket írnak azok, akik a művész életében még dicshimnuszokat zengtek róla, elhatározta, hogy az életrajzát ő írja meg, illetve ő mondja tollba. Biztos, ami biztos. Így az olvasó „első kézből” értesülhet az eseményekről. A könyvnek nagy sikere lett. Több kiadást is megért a Honthy Hanna „Egy diadalmas élet regénye” című munka, mely Gál György Sándort tüntette fel szerzőként. A könyv Honthy – enyhén szólva – színes fantáziájáról is tanúskodott. Sajnos éppen neki, Honthy Hannának, az egyik legnagyobb primadonnának, neki lett volna legkevésbé szabad megváltoztatnia a magyar operett legfényesebb triójának, a Fedák–Rátkai–Honthy-hármasnak, s fényes sikerüknek, a *Bajadér*-előadásnak történetét.

(Könnyű dolga volt. Ekkorra már halottak voltak a kollégák, halott a színigazgató, halott a zeneszerző és jórészt már halott az egykori közönség is, amely 1922 őszén és utána még százötven este a *Bajadér* előadásának tapsolt.)

Hogyan is zajlott le a *Bajadér* premierje, ahogy azt Honthy Hanna fantáziája diktálta, a róla szóló könyv 185. oldalán:

„A Dénes-szalón hajnaltól éjszakáig Zsazsa kosztümjeit varrta. Átlag minden ruhát háromszor. Mert Zsazsa nem érte be annyival, hogy rosszállását vagy nehezményezését

fejezze ki. Letépte magáról a kelmét és a sarokba vágta, mint a szétfoslott mosogatórongyot.

A Dénes-szalón igazi remeklése egy belépőköpeny volt. Az ötlet nem mindennapi. A köpenyt átszőtték valami foszforeszkáló anyaggal, amely aztán a sötétben izzani, világítani kezdett.

A rendezői elképzelés az volt: Zsazsa belép. Teljes reflektorfény. Aztán a lámpák kialszanak. Koromsötét. Csak a tündérműkirálynői palást világít. Ez már több mint színház, ez a megelevenedett ezeregyéjszaka. Azonban egyvalamiről megfeledkeztek. A foszforeszkáló anyagot meg kellett volna előzőleg etetni fénnel. Zsazsa köpenye pedig mindeddig a szekrényben pihent. Ezért mikor Zsazsa belépett a színpadra, a köpeny, aminek világítania kellett volna, fekete maradt.

Zsazsa dühödten szitkozódott: »Adjatok be fényt, a nyavalya állna a masinátokba . . . hát csupa barommal vagyok én körülvéve, állatokkal?«

Fedák letépi magáról a köpenyt, a csodálatos anyagot, szakítja apró darabokra, cafatokra. Tekintetével Dénes Jenőt, a szalontulajdonost keresi: »Dénes, ezt a rongyot pedig legszívesebben beletömném a pofádba . . . a közelembe ne kerülj, mert megtiporlak, akár a rongy köpenyedet.«

Ennyi az idézet a Honthy Hanna diadalmas életéről szóló regényből. Nézzük meg mit írt a Színházi Élet a *Bajadér* bemutatójának beszámolójában Fedák Sári ruháiról: (1922. 49. szám)

„Tapsot érdemel még Fedák Sári gyönyörű szép toilettjeinek szerzője, a Rosenbergné-szalón (Személynök utca 16.). Csupa ízlés, avatottság, meglepetés, csupa szenzáció Rosenbergné minden egyes ruhája.”

Vagyis Honthy az évtizedek távlatából meglepedezett arról, hogy nem Dénes Jenő kreálta Zsazsa ruháit, hanem Rosenbergné szalonja. Így a mesés köpenyt bajos lett volna Zsazsának Dénes Jenő torokán letönni.

De tovább olvasva a Színházi Élet beszámolóját, megtudjuk, hogy mi is történt az állítólag cafatokra tépett és mosogatórongyként elhajított köpennyel: „Az első és a második felvonásbeli nagy brokátköpeny, az arany ezer és ezer csillogásában mesébe illő.”

Több kép is van a Színházi Életben, mely Fedák Sárít ábrázolja a *Bajadér* címszerepében. A képaláírás: „*Fedák ruháit a Rosenbergné-szalonn szállította.*”

– Nagyon rossz hangulatban próbáltam a *Bajadért* – mesélte Zsazsa. – Évek során át megszoktam, hogy Molnár Feri részt vesz a próbáimon. Hihetetlenül értett a színházhoz. A vérében volt a színház. Egyaránt jól játszott és táncolt el férfi és női szerepeket; hallhatatlanul muzikális volt, s különösen sikkesen táncolt. Áhíttal és hálás szívvel köszöntük meg tanácsait. Sajnos ezeket a tanácsokat, a kívülről mindent nagyszerűen látó éber szemet, nélkülöznünk kellett a *Bajadér* próbái alatt. Feri 1922 nyarán végül is feleségül vett. Akkor írta az *Égi és földi szerelem* című darabját, melyet a Magyar Színház tűzött műsorára és próbált egy időben a *Bajadérral*. Feri egy izgalmas, új fiatal színésznőt keresett a főszerepre. Én hívtam fel a figyelmét Darvas Lilire. Ez a figyelemfelhívás kissé jobban sikerült, mint gondoltam. Molnár fülig belehabarodott Darvas Lilibe. Minden pillanatát a Magyar Színházban töltötte, és jótanácsai már csak Darvas Lili számára voltak. Istenem, a *Bajadér* előadásorozata alatt hányszor néztem ki az ügyelőpult mellé, ahonnan Molnár régebben a jeleneit figyelte. De hiába. Molnár soha többé nem volt látható a megszokott helyén. Nemsokára beadta a válókeresetet is. Alig néhány hónappal az esküvőnk után.

Legyőzte-e Honthy Hanna a *Bajadérban* a mindeddig verhetetlen Fedák Sárít? Nem győzte le. Hiteles szemtanú vall erről, a kor nagy színésze, Hegedüs Gyula – méghozzá a Színházi Élet első oldalán.

A Bajadér-főpróbáról jövök. Szivaromat rágva járok-kelek a szobámban. Zeng-bong a fülemben Kálmán Imre muzsikája, tarkabarka képek cikáznak összevissza a

képzeletemben. Táncok, gyönyörű női testek. A Rátkai Marci ragyogó humora, groteszk shymmije, a bűbájós Honthy Hanna csengő kacagása, aranyos, közvetlen beszéde, Nádor Jenő megnemesedett éneke, gomolygó bódító zaj, amelyből, mint Vénusz a tenger hullámaiból, kiszáll egy fekete peplonszerű köpeny, melynek gyönyörű, artistikus vonalai, szeszélyes, szerelmes tapadással simulnak egy örökszép, tökéletes női test idomaihoz. A gyönyörű nyak, a vállak már világítanak, fénylenek, mint a márvány, a hajló derék, a ringó csípők alól kilép, kihajlik a legszebb láb, büszke, kemény egyenes vonalával, és előttünk kinyílik, és ott ragyog egy gyönyörű, pompázó rózsza, Zsazsa.

És rátapad minden szem – zúgó moraj a nézőtéren –, és ő ott forog, beszél, énekel, kacag, csábít, kígyózik, felizgat – táncol, büszke göggel, csábító bujasággal, leigázottan, szerelmesen –, ahogy akar és amit akar. Nincs előtte nehézség. Mindent tud, amit tudni lehet. Szuverén fejedelemnője a művészetének. Az a bizonyos verhetetlen derby classis. Az az acélos lábú, táguló orrrlyukú versenyparipa, a Kincsem-fajta. Sok versenyt nyert meg és fog megnyerni. Én láttam sok diadalát. János vitéz, Szibill, Mágna Miska, Bajadér! Ezt a négyet nem felejttem el soha.

Hegedüs Gyula arról a bizonyos főpróbáról számolt be, melyen Zsazsa köpenyével állítólag baj történt. Volta-képpen nem nagy ügy, de jellemző. Már mint Honthyra.

A *Bajadér* százötven előadása után Fedák Sári elszerződött a Király Színházról. Honthy Hanna miatt? Nem. Erről így nyilatkozott annak idején: „– *Nem engedhetem meg magamnak, hogy ugyanannál a színházi trösztnél dolgozzam, ahol Molnár Ferenc darabjait játsszák és ahol Darvas Lili játszik.*” – Ugyanis ebben az időben jött létre az Unió, mely a Király Színházat, a Magyar és a Belvárosi Színházat egyesítette.

Kellér Andor szerint: „Fedák Sári távozásával megkezdődött a Király Színház lassú agóniája. Nem Honthy Hanna primadonnasága alatt. A Király

Színháznak a kegyelemdőfést Fedák két más színházban aratott hatalmas sikere adta meg: a *Pompadour* és az *Antónia*.”

1939-ben a Színházi Magazinban Fedák Sári egy ideig kritikusként is „jelen volt”. Írt – többek között – Honthy Hannáról is, akit így méltatott a *Fehér hattyú* című Ábrahám Pál-operett bemutatója alkalmából: „*Honthy Hanna mint mindig, ezúttal is hibátlan.*”

És hogyan írt Rátonyi Róbert, a magyar operett nemcsak kiváló művelője, de kitűnő történésze is, hatvan évvel a *Bajadér* előadása után, a Fedák–Honthy primadonna-rivalizálásáról: „*Fedák megérezte, hogy Honthy lesz a nagy rivális, de ezt soha nem érezte vele. Felvette a versenyt . . . és állta is.*”

A magyar operett fénykorát hosszú időre biztosította ennek a két ragyogó színésznőnek ideális és egészséges rivalizálása. Bár egy időben, miután Fedák távozott a Király Színháztól, itt is, ott is lehetett hallani ilyesfajta megjegyzéseket: „Már a második operett bukik meg Honthyval . . . Hogy lehet őt Fedákkal együtt emlegetni? . . . Soha nem fogja őt pótolni! Bár Honthynak sikere volt a *Friderika* címszerepében, az operett mégis megbukott. Így a Király Színháznak új darabot kellett keresnie. Békeffi István és Lajtai Lajos *Az okos mama* című operettjének főszerepét Fedák Sári örömmel vállalta és zsúfolt házakat produkált ismét, a fél házakkal futó Honthy-sikerek után.”

2. ANTÓNIA, ANTÓNIA

– Amikor Fall Leó megkomponálta a *Pompadour* című operettjét, az volt a kívánsága, hogy a címszerepet én játsszam a Vígszínházban –, mesélte egy alkalommal Zsazsa Nyáregyházán. A Vígszínház ragaszkodott Fall operettjéhez és hozzám is. Volt azonban egy kis zűrzavar a darab körül. Abban az időben ugyanis az Operett Színház a Vígszínház testvérszínháza volt, ahol ugyanazt az operettet Robozék akarták bemutatni. Nem köteleztem el magam, még nem nyilatkoztam Robozéknak.

De amikor hazatértem az amerikai turnéről, felkerestem Robozt és közöltem vele, hogy rendelkezésére állok. Vállalom a *Pompadourt*. Megindokoltam elhatározásomat is. Elmondtam, hogy válok Molnár Ferencről, aki Darvas Lilit veszi feleségül. Azt is elmondtam, hogy nem akarok velük egy fedél alatt lenni. Ők az Uniónál vannak, akkor én nem lehetek ott . . . Az amerikai turnét is azért vállaltam, hogy minél távolabb legyek Molnártól és Darvastól.

A kis üveges vitrinből Zsazsa Jászai Mari nevezetes cigarettatárcáját vette elő. A tárcában a Színházi Élet egy gondosan összehajtogatott lapja volt. Óvatosan szétnyitotta a papírt és átadta nekem, egy szót sem szólva.

Fedák Sári a *Pompadourban*. Írta: Jászai Mari.

„*Láttam Fedák Sárít a Pompadourban. Nagyon kíváncsi voltam rá. Amikor megjelent a színpadon, győzött. Egészen megnőtt körülötte minden. Felsőbbséges, hódolatot parancsoló asszony állt előttem, és amikor megszólalt, ebből a felsőbbbségből mennyire kiérzett a bájos, kedves nő lelke. Csodálatos, hogy mennyi finom, szinte varázsos nőiesség van Fedák Sáriban és csodálatos, hogy mennyi uralkodói erély árad ki szavából egy perccel később. Fedák Sárít látni a Pompadour szerepében gyönyörűség volt a néző szemének és lelkének.*”

Lengyel Menyhért magyar nyelven is megjelent naplójába 1923. november 27-én ezt jegyezte be:

„*Küry Klára ült mellettem a páholyban a Pompadour premierjén, ezüstös ruhában. (. . .)*

Van az operettben egy groteszk duett . . . mely a férfiúi impotencia és a támadó asszony drámájáról szól. A férfiszomorúság, s az egyre szilajabban támadó asszonyiség színpadon még nem volt ilyen tökéletesen megfogva, mint ahogy azt Fedák Halmai Tiborral eljátszotta. Feledhetetlen, kacagtató és groteszk volt, mély tragédiával a mélyén. Általában Fedák nagyon jó formát mutat – nagy, nagyon nagy színésznő. A szubrett Biller Irén, mint fiatal vidéki jövevény, le akarja gázolni Fedákot, si-

kertelenül. Épp úgy, mint Fedák húsz évvel korábban a mellettem ülő Küry Klárát. De Zsazsának sikerült győznie a két generáció örökké megisméltődő küzdelmében.”

Lengyel Menyhért, aki mélységes rajongója lett Fedák Sári művészetének, egyszer egy történetet mesélt Zsazsának az egyik fővárosi éjjeli mulató énekesnőjéről, aki gyors elhatározással szakított a színészettel s Pest éjjeli életével, férjhez ment egy vidéki földbirtokoshoz és attól fogva a vidéki életnek szentelte magát. Egy nap az egyik fiatal unokahúga kereste fel, s kérte, hogy jöjjön be legalább egy estére Pestre, és segítse összehozni őt egy angol kapitánnyal, akibe halálosan szerelmes. Antónia, mert ez a híres nő neve, éppen összekülönbözött a férjével, hirtelen elhatározással bejött egy éjszákára Budapestre . . . és ezzel elindult a viharos cselekmények lavinája.

– Annyira lelkesedtem a történetért, hogy nem hagytam Lengyel Menyhértnak békét –, emlékszik harminc év távlatából az *Antónia*-előadásra Zsazsa. Lengyel Menyhért akkor még nagyon szerény körülmények között élt feleségével az édesanyja lakásában. – Le nem mentem Menyus nyakáról, így hat hét alatt elkészült a darab. Három hét múlva már főpróbát tartottunk a Vígszínházban.

Az előadásra Makay Margit így emlékezett vissza:

– A darab címszerepében rendkívülinek bizonyult Fedák Sári. Remekül „összejátszott” a színészekkel. A darab és az előadás teljesen összeforrt a pesti élettel. A Ritz Hotelből igazi pincérek hozattak, s Magyar Imre kitűnő cigánybandáját, ők kísérték a színpadon Fedák nótáit. A főpróba emlékezetes nagy siker lett, aminek híre szétterjedt a városban, a jegyeket hetekkel előre megvették. Minden este úgy olvadt össze a közönség az előadással, mintha nem a színházban lenne, hanem azon a nagy éjjeli mulatságon, amely a darab történetének kerete volt. Hosszú életem alatt sok kiváló színésszel játszottam, sok kitűnő alakítás emlékét őrzöm, de bátran állítom, hogy Fedák Sári varázsos alakí-

tása az *Antónia* címszerepében, egyike volt azoknak a feledhetetlen színészi remekléseknek, melyhez hasonlót ritkán láthatunk a magyar színpadokon. Mi ketten a Vígszínházban játszottunk először *A falu rosszában*, melyben Fedák Finum Rózsit, én pedig Bátky Tercsi szerepét alakítottam.

Később Hevesi Sándor rendezésében játszhattam Fedákkal, az *Amazon* című darabban, melyet Hevesi Fedák számára írt. Egyik próbán Zsazsa így szólt hozzám:

– Margitkám, itt mindannyian nebulók vagyunk, csak tanulhatunk Hevesitől!

3. KÖZJÁTÉK AMERIKÁBAN, BÉCSBEN, BERLINBEN

– Hol is hagytuk abba? Igen, az *Antónia*. A *János vitéz* után a legnagyobb sikerem volt. Játszottam magyarul, németül, angolul. De ebben a darabban együtt játszhattam a legnagyobb magyar színészek egyikével: Hegedűs Gyulával. Csontos Gyula, majd később Rózsahegyi Kálmán mellett ő volt az a színész, akivel együtt szerepelni éppúgy piros betűs ünnepet jelentett színpadi múltamban, mint amikor az operettben Rátkai Mártonnal és Kabos Gyulával léphettem föl. Bár, ami Rátkait illeti, hosszú barátságunk alatt volt egy kis összezördülés, egy olyan „háború”, ami alatt nem is beszéltünk egymással.

– A *Pompadour* és az *Antónia* előadásai után újabb amerikai turnéra indultam. A turnét azonban a nagy siker miatt kétszer el kellett halasztani. Az új turné megszervezésénél legtermészetesebb, hogy szóba került Rátkai neve is. Rátkai viszont részesedést szeretett volna a bevételből. Tekintettel arra, hogy az egész körút anyagi kockázatát kizárólag én vállaltam, így Marci kívánságát nem tudtuk teljesíteni. Már az első napon a bevétel tizenkétezer dollár volt. Hódossy, a turné szervezője azt állította, hogy a kétszeri halasztás költségei, a lefoglalt színházhelyiségek és reklám, olyan nagy összegeket emésztettek fel, hogy ez elviszi a teljes bevételt.

Vagyis engem teljesen kisémmizett. Rátkai ebben a harcban Hódossy mellé állt és neki adott igazat.

A Színházi Élet erről 1924/48. számában így írt:

„Hódossy nem válogatott az eszközökben, hogy Fedákot víz alá nyomja. Ami azonban nem természetes, az Rátkai Márton álláspontja. A legelfogulatlanabb igazság az, hogy Rátkait kizárólag egy, Hódossy segítségével még ezután nyélbeütendő amerikai turné fordította Fedák ellen és állította Hódossy mellé. Fedák Sárinak kivételes magasságokba lendült pályája alatt sokszor kellett búvárúszással menekülnie a víz alá nyomó kezek szorítása alól, ki fog menekülni most is. Rá kell bízni.”

– Ki is menekültem – folytatta mosolyogva Zsazsa visszaemlékezéseit. – Akkor már nagyon sok jóbarátom, ösmerősöm „üzleti” összeköttetésem volt odaát. Ezek a lelkes jóbarátaim kisütötték, hogy a *Leányvásárt* kell játszanom. Képzeld el Tibor, negyvenöt évesen, rózsaszín trikóban táncolni, vén számár fejjel tengerészindulót ropni, ehhez igazán pofa kellett! Társulatot szervezni, próbálni, telefonálni, sürgönyözni, zenekart verbuválni, helyiséget bérelni. Mindenben segítettek magyar barátaim. Aztán elérkezett az este, és én felhúzhattam a rózsaszín trikót és elmentem az ütközetbe. Úgy éreztem, soha nem játszottam olyan jól, ragyogó kedvűen, soha úgy nem táncoltam, soha olyan vicces nem voltam. A csatát megnyertem. Egyöntetűen állt mellém az amerikai magyarság és az egész sajtó.

A Színházi Élet így számolt be Zsazsa sikeréről:

„Fedák Sári megvívta a döntő csatát Amerikában. Három nap alatt új társulatot szervezett az Amerikában tartózkodó magyar színészekből. A Manhattan Operában háromezer főnyi lelkes tömeg előtt lépett fel. Sikerekben bővelkedő művészpályája se tud még ilyen káprázatos estét felmutatni . . .”

– Október tizedikén indultam haza, mert Bécsben vartak, hogy megkezdjük az *Antónia* bécsi próbáit.

A bécsi diadalról így írt Hevesi György:

„Bécsben hatalmas ünneppel fogadták Fedák Sárít a Grand Hotelben. Mindenki látni akarta a darabot és Fedák Sárít. Mindenki ott is volt a Raimund Theaterben január 31-én este, aki csak a bécsi társadalmi és művészeti világban számít.

A Raimund Theater előadása anélkül, hogy egy pillanatra is feledtetné a Vígszínház csillogó előadását és kitűnő együttesét, nagyon jó. A bécsi szereplőket Fedák Sári saját káprázatos tempójához hangolta.

Nehéz Fedák Sáriról írni és még nehezebb vele szemben szavakat találni. Külön-külön kellene minden mozdulatáról írni ennek az egyedülálló asszonynak. Fedák Sári az igazi primadonna és okos ember, ebben a szerepben túlnőtt a színésznőn és a nagy alkotóművészek sorába érkezett el! A harmadik felvonás után a közönség hangosan éljenezte és ünnepelte az est hősnőjét, Zsaszát.”

– Rendkívüli elégtétel volt ez a bécsi siker számomra. Ha meggondolom, hogy pár héttel korábban még Amerikában kifosztva, néhány művésztársamtól becsapva, s szinte vergődtem, hogy talpra álljak, akkor ez a bécsi siker visszaadta az önbizalmamat. A harcok között és küzdelmekben emberileg sokat változtam. Más ember, talán jobb ember lettem. Itt, Nyáregyházán is azt érzem, ha a földes szobámban a bécsi Grand Hotel kényelmére gondolok, hogy a mostani számkivetettségemben sem érzek haragot senki iránt.

A bécsi száz *Antónia*-előadás után mindent el-sőprő sikerrel vendégszerepelt Fedák az *Antóniával* Prágában és Berlinben is.

– Közben csábítottak német színésznőnek. De engem már várt Pesten Lengyel Menyhért új darabja, a *Seybold*. Boldog voltam, nagyon boldog. A kirakatokban mindenütt az én képeimet láthattam, az újságok pedig rólam cikkeztek. Újra, sőt csak akkor kezdtem hinni igazán az életben. Istenem, milyen szép is volt dolgozni és érezni, hogy a Beregszászról elindult furcsa, kancsi lány lassan-lassan igazán jó színésznővé érik. Tovább hajtott a vágy! Fejlődni! Úgy éreztem mindig, hogy ha

A híres duo a Leányvásárban
(fotó: Strelisky)

Sztárfotó a Leányvásár operettből
(fotó: Strelisky)

Fedák Sári, Rátkay és Latabár
Leányvásár

Fedák-Rátkai-Latabár táncjelenete
a Leányvásárból
(fotó: Strelisky)

Jelenet a Leányvásárból
(fotó: Strelisky)

Fedák Sári
Leányvásár

Fedák Sári
(Szibill.)

A Szibill
(fotó: Strelisky)

Fedák-Rátkai kettős a Szibillben
(fotó: Strelisky)

Fedák-Rátkai
(Szibill)

Strelisky, Bpest.

Fedák Sári
(Mágnás Miska)

Fedák mint Mágnás Miska
(fotó: Strelisky)

*Igazi
drámai
siker:
Fedák
Molnár*

*Ferenc
Farsang
című
darabjában
(1916)*

Fedák Sári és Törzs Jenő
(Hôtel Imperfal)

Labori Miklós, Budapest
Erzsébet tér 10

A Hotel Imperiálban Törzs Jenővel
(fotó: Labori Miklós)

*A Majd a Vica címszerepében
– a Tanácsköztársaság idején*

*Egy kép
az Érdekes Újság
1917-es
évfolyamából:
Zsazsa mint
önkéntes*

*Sajtófotó
az emlékezetes
1919-es toborzáson*

A Madame Pompadour címszerepében

Az Antónia címszerepében
(fotó: Angelo)

*Egy bécsi sztárfotó
a sikeres évekből
(fotó: Fayer)*

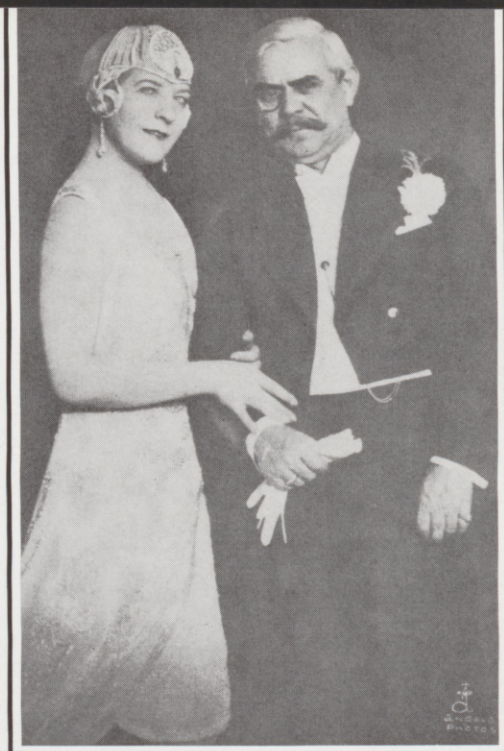
*Hevesi Sándorral
a Nemzeti Színház
irodájában*

Az Antónia szereplőgárdája
a Berliner Theater-ben

Barátok között.
Fischl kormányfőtanácsos,
Fedák Sári,
Csatay Jutka,
Incze Sándor,
mögötte ismeretlen férfi
és Lempelné

**Legkedvesebb partnerével
Rózsahegy Kálmánnal**
(fotó: Angelo)

Zsazsa a Seyboldban

**Fedák és Rózsahegy
a Magyar Színház Pityu előadásán**
(fotó: Angelo)

Fedák Sári
Rózsahegy Kálmán
MAGYAR SZÍNHÁZ PITYU

*Angelo ilyenek látta
Zsaszát
az 1930-as években*

*Szökik az asszony
– 1928-ban,
Brodszky operettjében
(fotó: Strelisky)*

*Nem
mindennapi
partnerrel
a
Csókon
szerzett
vőlegényben
(fotó: Strelisky)*

*Érik a búzakalász
– kép az 1936-ban készült filmből*

Az öltözőben

*Páger Antallal, a „vazsmegyei gyereg-kel”
a Mánás Miskában*

*Sztárfotó Angelótól,
a kor híres fényképészétől*

*Sokatmondó tekintet
(fotó: Angelo)*

az új szerepben csak egy centiméterrel is előbbrejutotam, már nem éltem és nem dolgoztam hiába.

– Régi barátom, Max Reinhardt is megke- resett Bécsben. Szóban meg is állapodtunk, hogy el- játszom Berlinben a *Szókimondó asszonyosság* szere- pét. Bécsben Beer direktor pedig Shakespeare *A mak- rancos hölgyének* címszerepével próbált ott tartani. Sőt az *Antónia* nagy sikere Párizs figyelmét is felhívta rám. Doria arról tárgyalt velem, hogy játsszam el fran- ciául Párizsban az *Antóniát*. De még olasz impresszá- rió is érdeklődött, hogy mennyiért lennék hajlandó ugyanezt a darabot olaszul is előadni? Azt mondta, az sem akadály, ha nem ismerem a nyelvet. A római pre- miert csak akkorra tűzik ki, mire jól megtanulom a tal- ján nyelvet.

Otthon időközben a sajtó szüntelenül a Fedák– Molnár-válásról cikkezett. Szenzációt vártak, izgalmat. A pletyka irgalmatlan gépezete szakadatlanul dolgo- zott. Annál nagyobb volt a meglepetés, mikor 1925 egyik kora őszi vasárnapján Molnár Ferencsel éjjel 1 óra 20 perckor megegyeztünk és megkötöttük a békét a Ritz szálló 19-es szobájában. Nem akartam tovább húzni, végre kimondtam a „boldogító igen”-t és ezzel a válóper egyszerű aktává degradálódott. Sokak nagy bánatára csendben, zajtalanul, békésen elváltunk.

Színházi Élet, 1925. november 1:

„A berlini szezón első forró, lázas estje – írta a lap. – A Charlottenstrassén végig kettős sorokban álltak a magánautók, a Berliner Theater előtt tolongás. A pénz- tár előtt ott a tábla: »Ausverkauf«. Itt van az egész Ber- lin. Az egyik sarokülésen a birodalmi miniszter, nem messze tőle Scheidemann volt birodalmi kancellár ül, itt vannak a filmnagyságok: Emil Jannings, Ossi Oswalda, Leo Slezak sem hiányzik. A pestiek közül Bárdos Artúr igazgatót, Marton Miksát és feleségét, Makay Margi- tot láttuk.

Abban a pillanatban, hogy belépett Fedák a színpadra: eldőlt a csata. A berlini közönséget még nem láttuk ilyen extázisban. A siker leírhatatlan volt. A máso-

dik felvonásbeli változást végigtapsolta a közönség, s a felvonás végén tizenötösör hívták a lámpák elé Fedákot.

„Berlin fölfedezte Zsazsát” – fejezte be cikkét Bakonyi György.

4. TEREZINA ÉS SEYBOLD VILMA

1924 karácsonyán Fedák Sári a berlini *Antónia* siker- sorozata után fehér, vastag hőszyenyegen, hegyen-völ- gyön át, tündéri tájakon, ragyogó, hideg napsütésben repült hazafelé Cadillac kocsiján. Feje zakatolt, szívét- agyát már az új szerep foglalkoztatta, a *Terezina*. A ze- nét Oscar Strauss szerezte. A színház, amely várta: az Operett Színház, ahol százötvenszer játszotta a *Pompa- dourt*. Az új darab két főszereplője a primadonna Fedák Sári és a szubrett Honthy Hanna.

Gyönyörű karácsonyi ajándék.

Részlet Rákosi Jenőnek a Terezina bemutatója alkal- mából írt kritikájából:

„Itt van megint Fedák, meg kell vallani, ő teljes integritá- sában. Ez azt jelenti, hogy két-három évi szolgálata a né- met múzsa udvarán nem tudta kikezdeni az ő eredeti ma- gyarságát, művészetének egyéni vonását. Az ő jókedve, huncutkás szemérmessége, ötletes találékonysága, termé- szetessége és őszintesége (ezekre a színekre török szét a színpad prizmáján keresztül az ő talentuma) mind ma- gyar és magyar. Nevetése, sírása, kitörése és hallgatása, nézése, kacsintása, megállása és pördülése az mind az övé, egyéni tulajdona. Azt próbálhatják utána csinálni, de eredetileg azt nem lehet megtalálni más művészen. Mikor a fiatal Fedákot operettben láttam játszani, azt mondtam neki, hogy ajánlkozzék a Nemzeti Színház- hoz. Nem ajánlkozott. De most meggyőződött arról, hogy az ő színpadi művészete szempontjából nincs különbség Szép Heléna és Élektra között. Ami tökéletes, az tökéle- tes és följebb, mint az égig, már nem repülhet se a sas, sem a fülemüle.”

Ennek az előadásnak végén ünnepelte a két nagy primadonnát a közönség így lelkesedve: „Éljen Honthy, éljen Zsazsa, nem megyünk mi sosem haza!”

Emmy Sturm, a híres bécsi operettszínész nő is rajongva köszöntötte Fedákot a Színházi Élet oldalain: „Hódolat Fedák Sárinak a legnagyobb művésznőnek. (. . .) Ő a modern operett ideálja. Nagyon kérem a Színházi Életet, amit most mondok, dőlt betűvel írja: egy másik színész nő küldi hódolatát Fedák Sárinak, a legnagyobb művésznőnek.”

A Terezina előadás-sorozat után újabb Fedák-sikerről tudósítanak a színházi beszámolók. A csúcson járó Fedák minden új szerepében tovább lép felfelé, minden új szerepében valami meglepővel szolgálva közönségének.

– Életem legnagyobb szerepe a Seybold – nyilatkozott Zsazsa 1926-ban a Színházi Életnek, Lengyel Menyhért újabb, kizárólag az ő számára írt darabjáról.

„Mikor Fedák Sári kilépett a színpadra, hosszú percekig egy szót sem szólhatott. Csak zúgott a taps, harsogott az örömrivalgás, mely a művésznőt élete legnagyobb szerepével elindította” – írta a Színházi Élet.

Rákosi Jenő így vélekedett:

„Lengyel Menyhért nemcsak a külsőségekben találta meg az Antónia fokozásának lehetőségeit, de megtalálta befelé is abban a szerepben, amit Fedák Sárinak írt, melynél emberibbet nagyon keveset írtak színpadra. Fedák Sári művészete teljében szinte monumentális arányokban formálta Seybold Vilma alakját. Igazi nagy alakítás ez, mely magában hordja a feledhetetlenséget.”

A Vígszínház közben két korábbi Fedák-sikert újított fel, a Szókimondó asszonyságot és az Antóniát.

– A háromszázhatvanadik előadáson is úgy izgultam, mint az első –, vallotta be harminc év múlva Nyáregyházán Zsazsa.

5. A „MAGYAR VALENTINÓ”-VAL HOLLYWOODBAN

Zsazsa 1926 őszén a „magyar Valentinó”-val Hollywoodba utazott. A szenzációról természetesen Incze Sándor számolt be a Színházi Élet hasábjain:

„Nemcsak a magyar lapok, a Chicago Tribune is írt már Fedák Sári érdekes fölfedezéséről, hogy a világhírű magyar primadonna megtalálta Valentino utódját Mindszenty Tibor személyében. Fedák, akit Európa legjobb all round színésznőjének mondanak, próbafelvételt készíttetett Mindszentyről, aki fényesen igazolta, hogy nemcsak fényképen, hanem filmen mozogva is megdöbbentően hasonlít Valentinóra. Az arca, szeme, szája, a mozdulatai.”

A Mindszentyvel Amerikába induló Fedákot hatalmas tömeg búcsúztatta a pályaudvaron. A turné sikeréről az Amerikai Magyar Népszava így számolt be:

„Vasárnap délután és este kettős előadás keretében a Jolson színházban megkezdődött Fedák Sári harmadik amerikai vendégszínháza. Hosszú idő óta a legszebb, legartisztikusabb előadással ajándékozták meg a színházjáró publikumot, amely este valósággal megostromolta a színházi pénztárt, hogy legalább ott szoronghasson az állóhelyen.

Fedák Sári feljegyezheti diadalmas estjei közé a vasárnapi Antónia-bemutatót. Megértőbb, lelkesebb, szerelmesebb, meghittebb közönséget nem is tud találni a világ más tájain sem. A közönséget Fedák játéka valóságos expozív tetszésnyilvánításra ragadtatta, szünni nem akaró volt az óriási tapsvihár. A magyar Valentinó, Barker kapitány szerepében szimpatikus, színpadon ott-honosan mozgó alakítást nyújtott.”

A lelkes fogadtatásról a Fedákkal utazó Incze Sándor tudósított a Színházi Élet 1927/10. számában:

„Az amerikai turnén Mindszenty harmincszor játszotta Fedák Sárival az Antónia Barker kapitányát. A fiú napról napra javulva, a végén egészen kellemes színész lett. A turné befejezése után Fedák felvitte a First Nationalhoz a Pesten szerény eszközökkel Mindszentyről készült próbafilmét. A hollywoodi vezérigazgató a film végignézése után szerződtette Mindszentyt, természetesen kezdő gázsival. Mindszenty háromszáz dollárt kap hetente kézhez. Már meg is kezdte munkáját Korda Sándor új filmjében, amelynek címe »Szép Heléna magánélete.«”

A New York Herald kritikájában „Sarah Bernhardt of Hungary”-nak nevezte Zsaszát.

Incze Sándor 1987-ben, Fedák Sári halála után harminckét évvel megjelent *Színházi Életeim* című kötetében így emlékszik erre a turnéra:

„Fedák a turnéra rossz darabot választott, és csúfosan megbukott. Az az ötlete pedig, hogy Mindszentyből sztárt csinál a halott Valentino helyébe, az okos primadonna legbutább elképzelése volt. Arról nem is beszélve, hogy egyszerűen pénz nélkül magára hagyta Mindszentyt, egy rossz szerződés kedvéért.”

– Mindszenty nem vezett el Hollywoodban. Mindennel rendelkezett, amire a némafilmek keretében egy férfi színésznek szüksége volt. Csaknem 190 centiméter magas volt, szép, férfias arccal, kifejező barna szemekkel, kisportolt, izmos testtel – mesélte harminc év múlva Angelo, a kor leghíresebb magyar fényképésze.

– Zsazsa hozzám hozta Mindszentyt. Én készítettem róla az első felvételeket a Színházi Élet és Hollywood számára. A fiatalember jól startolt Hollywoodban. Sokat segítette a kezdő színészt a világhírű Korda Mária is, aki beleszeretett Mindszentybe. A fiú karrierjének végül a hangosfilm megjelenése vetett véget. De továbbra is a filmszakmában maradt. Fényképész lett. – Méghozzá egyike a legjobbaknak.

Zsazsa 1927. március 5-én érkezett vissza Le Havre-be ugyanazzal a hajóval, mellyel 1926 őszén Amerikába utazott Mindszentyvel.

Nyáregyházán, nem sokkal halála előtt Zsazsa azt mondta a Mindszenty-ügyről:

– Ez a románc számomra bizony keserves csalódást hozott. Amikor pár hónap múlva meglátogattam Mindszentyt, már Korda Máriával találtam együtt. Bevert fejjel távoztam Mindszenty hollywoodi villájából, és a következő hajóval indultam is vissza Európába. 1942 karácsonyán láttam újra viszont, a Páris című darabomban bemutatóján, amelyben a vele való hollywoodi kalandomat írtam meg, alaposan leszedve a keresztvizet az amerikai könyörtelen business-világról. A bemutatót Mindszenty fényképezte, aki Berlinből erre az alkalomra utazott Budapestre. Egy kis selyempincsi kutyakölyköt hozott ajándékba nekem. A kutyát a darabomban játszott szerepemről Briginek kereszteltem. Ő az itt az ölemben. Most tizenkét éves. Kutyahűséggel túri a jelen körülményeket.

6. BAJOR GIZI VIRÁGCSOKRA

Az Amerikából visszatért Zsazsa a Vígszínházban lépett föl először az *Isteni díva* címszerepében. A tölteleknek szánt darabot két heti próba után mutatta be a színház. Zsazsa remek humora ellenére a darab hatalmasat bukott.

„Kivágta már Fedák magát sokkal nagyobb bajból is, mint az Isteni díva bukása – írta a Színházi Életben Incze Sándor. – Most sem kell félni. Az igazi művésznak szüksége is van néha egy kis bukásra. Egy olyan művész, mint Zsazsa, azt mondja: Rendben van, ez nem sikerült, de legközelebb majd megmutatom, hogy ki vagyok. Nézzétek csak meg, hogy mit tudok, ha alaposan felkötöm a szoknyámat a következő premieren.”

A siker nem is váratott sokáig magára. 1927 június első hetében Zsazsa ismét testére szabott szerepben ragyoghatott a közönség előtt a Budai Színkörben: Emőd Tamás és Török Rezső nagyszerű új operettjében, címe

Borcsa Amerikában. A mulatságos darab végén száz este hangzott fel a vastaps. Szeptemberben pedig a nagy nyári siker a hatalmas Városi Színházba költözött.

A Budai Színkör bemutatóján Bajor Gizi hatalmas virágcsokrot hajított fel Fedáknak a színpadra. Mintha jeladás lett volna! Bajor csokra után a közönség elárasztotta a színpadon meghajló Fedákot virágaival!

Ezután újabb siker következett. Egyed Zoltán 1927 őszén lelkesen állapította meg:

„Nem lehet agyonverni Fedákot. Ugyan, kiben van ennyi nerv, ennyi bátorság, ennyi tehetség, ennyi erő, önbizalom, mint Fedák Sáriban? A Borcsa Amerikában száz nem is tudom hány előadása után, íme újabb százas, sőt talán több százas karrier elé indította Verneuil darabját: A szombat esti hölgy-et.”

A darab mint Fedák és a színház egyik legnagyobb sikere, az utóbbi évek legnagyobb színpadi attrakciójaként él máris a köztudatban.

– Százötven előadás, sajnos, mondotta a főpróbán egyik kritikus, aki igen jól emlékszem, elsőnek indított támadást ellenem az *Isteni díva* sikertelen premierje után.

– Közben nagy szeretettel készültünk az Operett Színház *Páros csillag* című előadására. Törzs, Hege-düs Gyula, Kabos Gyula, Somogyi Erzsébet és jómagam – mesélte később Fedák Nyáregyházán. – Régi igazság, ha egy darabot nagyon szeretnek a színészek, az a darab ritkán találkozik a közönség tetszésével . . . Így volt ez a *Páros csillag* esetében is, melyet a publikum „sztáros csillagnak” becézett, a sok neves színészről, akik az operettet játszották, ennek ellenére a darab megbukott. A közönséget egyszerűen nem érdekelte. – De nem kellett sokáig búslakodnom. 1927 szilveszterén és az újév estéjén már a *János vitéz* sikerétől visszhangzottak a Nemzeti Színház „méltóságos falai”. A szilveszteri és újévi *János vitéz*-előadásból pedig újabb sorozat lett. Beiktatták a Nemzeti Színház műsortervébe és március 28-ig volt műsoron, izgalomban tartva a közvéleményt

és a sajtót. Sikerült megint vihart kavarnom. Különösen amikor szóba került, hogy felújítják velem Oscar Wilde darabját, a *Lady Windermere legyezőjét*. Sőt, Hevesi Sándor szerződtetni akart a Nemzetibe. De ez végül is nem sikerült.

Hevesi Sándor hamarosan új hírrel lepte meg a színházbarátokat: – Kitűnő szerepet írtam Fedák Sárinak – jelentette be. – Bár azt mondják, helytelen dolog színész számára szerepet írni, de ha van egy ilyen nagyon egyéni és kiváló színésznő, mint Fedák Sári, akkor számára szerepet írni a legnagyobb színpadi lehetőség. A darab címe: *Amazon*. A Belvárosi Színházban fogjuk bemutatni. Zsazsa partnerei a kitűnő Somogyi Nusi, Makay Margit és Gózon Gyula lesznek.

– Zsazsa csupa szerénység és ambíció volt a próbákon – emlékezett erre az időre Makay Margit. – A Hevesi-darabot, minden régi színházi babona ellenére, a karácsony előtti, legrosszabb színházi héten mutattuk be. A tévhitet, hogy karácsony előtt nem jön be a közönség a színházba, megdöntötte az *Amazon* sikere, mert végig zsúfolt házakkal játszottunk. Pedig akkoriban a mind súlyosabb gazdasági helyzet, az újabb és újabb csődök és egymást követő megrázkódtatások miatt erősen csökkent az emberek érdeklődése a színház iránt. Olyan színművek, melyek máskor száz, vagy még annál is több előadást megértek, most, ebben a gazdasági helyzetben jó ha huszonötször színre kerültek.

7. VISSZA A KIRÁLY SZÍNHÁZBA

Zsazsa nyáregyházi visszaemlékezéseiben elért az 1929-es évhez. – Ebben az évben tértem vissza a Király Színházba, melyet mint *Bajadér* hagytam el, hogy hét év múlva mint *Pista néni* térjek vissza. Az első próbára menet nem azt éreztem, hogy *elmegyek* hazulról, hanem azt, hogy *hazamegyek*. Amikor beléptem a Csengery utca 28-as számú ház kapuján, a régi kopott kapun, valami szorongatta a torkomat. Úgy voltam ezzel a színházzal, mint anya a gyermekével. Ameddig kicsi volt, dédelgettem,

simogattam, a fúvó széltől is óvtam . . . verítékkal dolgoztam, hogy becsületesen felneveljem. Most, hogy ez a kedves gyermek felnőtt, erős ember lett, szeretettel tárta felém, az ötvenéves Fedák Sári felé karjait. Kezdetben én ringattam őt . . . az én erős, fiatal vállamra hajtotta fejét, abban a biztos tudatban, hogy nem történhet vele semmi baj. Most megfordítva áll a dolog. Én hajtottam szelíden vállára a fejemet és öleltem át azzal a melegséggel, szeretettel, mely akkor fáradt szívemből, 1929-ben kisugárzott. Hazatértem!

„Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
De a szívem csak azt súgja, jobb otthon.”

A Színházi Élet így tudósított Fedák Sári és a Király Színház közönségének boldog találkozásáról:

„Minden este percekig tartó dörgő taps indul el a nézőtérrel, a páholyokból, az erkélyekről, a karzatról Fedák Sári felé, aki hosszú szünet után életének egyik legnagyobb sikerével tért vissza a János vitéz színpadára, a Király Színházba. Az előadás a szezon egyik legnagyobb eseménye, és a második felvonásbeli dörgő taps, melyet a színházi bennfentesek órával mérnek, naponként hosszabb és hosszabb lesz. Végre, ennyi idő után ismét sorozatos táblás házak vannak a Király Színházban.”

– Pedig nagy merészség kellett hozzá, hogy Bús-Fekete darabjával térjek vissza a Király Színházba – folytatta a történetet Zsazsa, hiszen Bús-Fekete László volt annak a *Páros csillag* című darabnak a szerzője, amelyet, mármint a darabot az igazgató karácsony előtt egyszerűen levett az Operett Színház műsoráról. Én a *Páros csillag* sikertelensége után is vállaltam a felelősséget Bús-Fekete *Pista néni* című új darabjáért. Azért is, mert nagyon boldog voltam, hogy Rózsahegyi Kálmánnal játszhattam. Rózsahegyi figyelt és vigyázott rám. Szeretettel fogta a kezemet. Nagy és biztos poénokat adott át szerepéből, mert az volt a meggyőződése, hogy a nézők jobban nevetnek valamin, ha én mondom. Nagyon értettük egymást. Egy-egy előadás alatt rám szólt: Sokat

ugrálsz. Finomabban csináld . . . ne énekelj az egész dalt . . . prózában mondd a felét. Sokkal szebb.

A király színházi estéken erősödött meg barátságunk Rózsahegyivel. – Ezekben az években Kálmánt, származása miatt már leparancsolták az ország első színpadáról, noha a Nemzeti Színház örökös tagja maradt.

Míg felesége, Drágyi asszony a csomagot készítette Nyáregyházára Zsazsa számára, Kálmán bácsi mesélt Fedákról: – Fedák Sári igazi, vérbeli színésznő volt, amilyenel ritkán találkoztam több mint ötvenéves pályafutásom alatt. A legnagyobbak egyike, akikkel együtt játszhattam. Embernek pedig a legaranyosabb marha volt az egész világon! Mikor 1943 őszén a Színházi Magazinban azt nyilatkozta, hogy szeretne velem minél előbb újra játszani, az nekem akkor, azokban a nehéz hónapokban az életet, a levegőt, jelentette. Azt sem lehet elfelejteni, hogy az 1940–41-es években bizony kiverekedte, hogy felléphessek vele a *Tokaji aszú* és a *Gyergyói bál* című operettekben.

Zsazsa Rózsahegyi Kálmán segítségét levélben köszönte meg. Pár mondatot idézek ebből: – „Vezéreljen az Isten minden lépésedben. Örülök, hogy újra színpadon vagy, ha az Operett Színház színpadán is, te, aki az ország első színházának örökös tagja vagy. Te azok közé tartoztál és tartozol, akiket könyörtelenül mindig meg fognak tapsolni, mert a közönség szuverén, és azt tesz, amit akar és semmiféle határozat, ankét és kiértékelés, kritika és önkritika és a jó ég tudja még micsoda nem használ, mikor valaki kimegy a színpadra, és annak a valakinek a közönség úgy örül, hogy kigömbölyödik az arca, és összeüti a tenyerét. Különösen a mai egyszerű közönség, mely humorát annyira egynek érzi a Tiéddelel.

Ha néha esténként sötétben ülök vigasztalan elhagyatottságomban Nyáregyházán, és körülvesz a nagy-szerű csend, a suhogó szélben és a sístergő levelek zajában szinte hallom csendes hangod, ahogy a Pista néni előadásai alatt az első felvonás végén olyan végtelen kedvességgel néztél a szemembe, amikor azt énekelted:

*Sárga a csikóm, sárga csengő rajta,
Az én babám jaj, de nagyon árva,
Fogadom, hogy nem lesz soká árva,
Szüret után én leszek a párja.”*

Fedák Sári és Rózsahegyi Kálmán barátsága a siring tartott. Az ősz hajú „mester” ott állt Zsazsa sírjánál, és ő dobta az első rózsát is a koporsóra, melyet sok ezer rózsaszál követett. Rög nem ért Zsazsa koporsójához. Azt befedték a szeretet és a megbocsátás virágai.

8. AZ ÚTKÖZBEN

A *Pista néni* sikere csakhamar Bécsben folytatódott, *Juliska* címmel. És 1929 májusában Fedák Sári már a bécsi Renaissance Színház függönye előtt hajolhatott meg.

Péchy Blanka, aki akkor Reinhardt bécsi színtársulatának volt tagja és olyan nagy szerepet is játszott, mint az *Élő holttest* Lizája, kilencvenhárom éves korában így idézte fel Fedák 1929-es újabb sikerét:

– A világhírű Pataky Kálmán társaságában néztem végig Fedákkal a *Juliska* előadását. A híres magyar operaénekesen kívül ott volt Beregi Oszkár és a bécsi színészek közül mindenki, aki nem játszott azon az estén. A nézőtéren egész Bécs és a színpadon: Fedák! Az első felvonás után hússzor, a második és harmadik felvonás után pedig harmincszor hívták ki a lámpák elé. Pataky Kálmán hatalmas virágcsokorral kedveskedett Fedáknak. Máig is feledhetetlen emlékem, ahogy Zsazsa Bécsben a palotást táncolta. Bevallom, mikor Zsazsa meghatottan, könnyben úszó szemekkel, ki tudja hányadszor hajolt meg a színpad előtt tapsoló közönség előtt, bizony én is örömkönnyekeket sírtam.

Természetesen a kritikák is ünnepelték Zsazsát. Több mint száz estén át zsúfolt, pótszékes ház tapsolt Bécsben Fedák Sárinak.

Odahaza nemsokára újabb premierje volt Zsazsának. A Budai Színpark sikerrel játszotta Brodsky

Szökik az asszony című operettjét, Honthy Hannával a címszerepben.

– Honthy, a kitűnő primadonna megkeserítette a zeneszerző Brodsky életét – mesélte évtizedek múltán Oláh Gusztáv, aki a darab díszlettervezője volt. – Ez „smuz-zene” – nyafogott Hannuska. Nem érvényesül a szép hangom. Ezeket a számokat nem kell énekelni. Elég elsóhajtani. Ez a Fedáknak való, annak, akinek nincs hangja. Az operett ennek ellenére száz zsúfolt házzal ment a Budai Színparkban. A nagyszerű primadonna gyakran tűzött össze Zilahy Irénnel, a gyönyörű ifjú szubrettel, valamint a magyar operettek koronázatlan fejedelmével, Rátkai Mártonnal. Sebestyén igazgatónak merész ötlete támadt. Mikor Fedák bécsi sikerei után hazatért, a sikeres előadást a nyári Budai Színparkból bevitte a háromszor akkora nézőterű Városi Színházba, Fedák Sárral a címszerepben. Brodsky örömeiben, hogy Fedák a primadonna, két új számot írt Fedák számára. A legboldogabb azonban Rátkai Márton volt, mert Honthy után végre olyan partnert kapott, aki nem a darab ellenére és a kollégái kárára aratja sikereit.

Réges-régen elfelejtették már a korábbi haragot. A *Szökik az asszony* előadásán pedig újra barátok lettek.

1929-ben Emőd Tamás ezt írta a Színházi Élet karácsonyi számában Fedák Sáriról: „Zsazsa embernek is, munkatársnak is a legkülönb. Igazán öröm együtt dolgozni vele. Felfűti a fantáziát, ösztönöz, irányít (többször jól, mint rosszul), dobálja az ötleteket, csak el kell kapni, amit meg akar magyarázni, azt rögtön eljátssza, de a leg-tökéletesebben. Amit pedig vállal, azért úgy verekszik, mint hat másik. Ha baj van a darab frontján, ő az a bajtárs, aki hátára kapja fel az első jóbarátot, bajtársat – a szerzőt –, úgy menti ki a veszedelemből. Legszívesebben könyvben írnám meg a portréját.”

Nem kellett sokáig várnia. Fedák Sári 1929 karácsonyára megjelentette életrajzát, *Útközben* címmel.

Olvasd, kedves mai olvasó Fedák Sári 1929-ben megjelent könyvének első fejezetét:

„Kedves Barátom,

Az elmúlt tavasszal, 1927-ben, nagyon szomorúan, le-
hajtott fejjel, összeszorult szívvel lézengtem az emberek
között. Végre is nagyon okosan kisütöttem, hogy eladom
a lakásomat, bepakolom a kofferemet és – megyek világ-
gá. Szent meggyőződésemm volt, hogy semmi keresniva-
lóm nincs többé ebben az országban. Nagyon bántottak.
Üldöztek, mint egy fenevadat. Ennek a sajtótűznek kel-
lős közepében kellett elmennem Miskolcra játszani.
Semmi kedvem nem volt hozzá és, megvallom nem is
nagyon érdekelt. Hiszen én már akkor elhatároztam,
hogy véglegesen elmegyek más csillagok alá, más hazá-
ba. Csak nem akartam egy igazgatót – akinek végre is az
én privát érzéseimhez és ügyeimhez semmi köze – abba a
helyzetbe hozni, hogy az eladott ház közönsége tőlem
csalódottan forduljon el, hogy az eladott jegyek árát visz-
sza kelljen fizetni. Ezért mentem el Miskolcra játszani.
És ezért nem adtam el a Bösendorferemet, ezért nem pa-
koltam be a kofferemet, és ezért vagyok még itt, és ezért
fogok már mindig is itt maradni.

Miskolcon kimentem a Szent Anna temetőbe.
Abban a szegények temetőjében fekszik Déryné. Össze-
szedtem egy kis virágot és kimentem hozzá. Gyönyörű-
szép, meleg, édes tavaszi nap volt azon az áprilisi vásár-
napon. Kora tavasz. A legszebb a világon. Teljes ellen-
tété volt annak a ragyogványos napnak az a csendes, las-
san bandukoló, gondolkozó, meghatott kis menet, mely-
ben engem közrefogva a miskolci kollégák kísérték. Min-
denkinek virág volt a kezében és mindenki nagyon szo-
morú volt. Kedves, jó miskolci színészek!

A szegénytemető egy dombon van. Fennsíkon,
ahol a szántóföldek kihalított végében, gesztenyefasorok
között pihennek a korhadtt kereszték alatt a fáradt vándo-
rok. Dérynének fehér kőből faragott emléke van. Már
messziről látszik. Meghatottan álltam meg, mikor meg-
láttam. A gesztenyefákat szelíden lengette a mézes tavaszi
szellő. A gyenge kis zöld levelek és fűszálak, a friss föld
szaga, a tündöklő napsugár . . . Olyan csodálatos ellen-
tétéi voltak mindannak, amit láttam és mindannak, amit

éreztem. A csendes kíséret tisztelettel hátramaradt és én
egyedül léptem a kis „harcos napszamos” sírjához. Le-
térdepeltem, átfogtam a hideg követ, rászorítottam a
forró homlokomat és hosszú ideig hallgattam a tavaszi
szellő folytonos, szelíd susogását. Nem imádkoztam.
Nem is gondolkoztam. Csak éppen letérdepeltem és úgy
éreztem, hogy jólesik homlokomnak a hideg. Később az-
tán eszembe jutott, hogy mégis kár . . . Kezdtém sajnál-
ni, hogy el kell menni. Annyi szép emlék! És itt kell
hagyni a Dunát, a görbe hidakat, szemben a Rózsadom-
bot, a Margitszigetet . . . Kár! Még annyi mondaniva-
lóm lett volna. Aztán csendesen elkezdtem sírni.

– Na, „Patyikus Rózsija”, most gyere és sírjál
velem. Te biztosan látsz engem valahonnan és biztosan
érezed azt, amit én most érzek.

Ebben a pillanatban úgy éreztem, mintha a
gyenge kis levelek erősebben suttognának, és mind, vala-
mennyien felém hajolnának. Tisztán csengett a sóhaj-
szerű halk hang fülemben:

– A „Patyikus Rózsija” nem sír veled. Harag-
szik rád. Nem a te kenyered a csüggedés. Kicsinyes vagy
és hálátlan!

– Hálátlan? – és bután néztem fel a hideg kőre,
mintha onnan hallottam volna a halk szavakat.

– Igen. Hálátlan! Milyen könnyű volna megfu-
tamodni, áthajózni egy új világba, a „nagy lehetőségek”
hazájába, talán örökös napfénybe. Csakhogy nem lehet
ám! Nem lehet, Kukorica Jancsi, kisbojtár, Szibill! Bob!
Pompadour! Sans-Géne! Antónia! Seybold Vilma!
Mágnás Marcsa! Hacacaré Sári! Pista néni! Előbb tessék
tisztelegesen, annak rendje és módja szerint azt mon-
dani az egyetlen barátodnak, hogy: áldja meg az isten!

– Melyik barátomnak?

– Az egyetlen barátodnak. Az ezerfejú Nagy
Barátnak. A közönségnek.

– A Nagy Barátomnak? A közönségnek?

– Annak. Mert az egy van. Ha idáig nem tudtad,
hát most megmondom: ez az egy van. Sose is volt más.

– Nem volt más?

– Soha. Ez az egy volt az igazi. Ez soha, semmi körülmények között el nem engedte a kezedet. Még akkor sem, amikor megérdemelted volna! Mikor gyenge voltál, erőt öntött beléd. Mikor ingadoztál, erősebben szorította a kezed, hogy el ne szédülj. Mikor elestél a rögös ösvényen, felemelt és megtisztított a sártól, amellyel meghajigáltak. Hányszor tanított meg arra, hogy a boldogság tulajdonképpen nem az, amit másoktól várunk, vagy kapunk, hanem az, amit másoknak adunk. Minden szépre, nemesre, jóra, kötelességtudásra a Nagy Barátod tanított, vigasztalt, ez kötötte be sebeidet, ez szárította fel a könnyeidet. És most szó nélkül el akarod hagyni?

– És . . . ha szólnék hozzá még egyszer és . . . eltaszítana magától?

– Akkor megtetted a kötelességedet, mellyel a Nagy Barátnak tartoztál. És most eredj. Ne feledd el, hogy vihar után rendszeren ragyogó kék ég következik, és a göröngyös út által ejtett sebek semmit sem fájnak, ha az út felfelé vezet.”

Az 1927 és 1928 nyarán írt önéletrajzában Zsazsa 1928-ig vallott pályájáról. Nyáregyházán, a konyhában volt egy fehérre festett szekrény. Ebben még akadt néhány példány az életregényéből. Csak Zsazsa legkedvesebb barátainak jutott belőle. Bármilyen szegény volt is, mindig tudott fejedelmi ajándékot adni azoknak, akiket arra érdemesnek tartott. És akik kaptak a könyvéből, féltett kincsként őrzik ma is a könyvtárunkban.

Ötödik rész / A Nagyasszony arcai

„Tapsolj csak népem, tapsolj csak nekem . . .”
(Zerkovitz Béla slágere)

Lengyel Menyhért: „. . . itt van Fedák frissen, erősebben, mint valaha. Ha őt látjuk, rájövünk, hogy csak az a tehetség fakul meg, amelynek soha nem volt színe. Kevés ilyen fenomenje volt a magyar színjátszásnak. Az utolsó talán Jászai Marival távozott el tőlünk.”
(Színházi Élet 1935.)

1. ÖTVENÉVESEN IS FIATALON

A plakátok az ötvenéves Fedák Sári fellépését hirdették abban a Városi Színházban, ahol legnagyobb sikereit játszotta el: a *Csókon szerzett vőlegényt*, a *Bob herceget* és az elnyúlhatetlen *János vitézt*.

A Pesti Hírlap kritikusa szerint az örökifjú Zsazsa ugyanolyan sikerrel játszotta régi szerepeit, mint harminc évvel korábban. „A zsúfolt nézőtér estéről estére viharos tapssal ünnepelte Fedák Sárít, aki megmutatta, hogy mindenre képes. Az emberek felugráltak, tapsoltak, kendőt lobogtattak.”

– Egy színésznőnek csak a szerepköre változik, a kora soha – magyarázta Zsazsa ötvenéves korának jubileumi sikereit évtizedek múlva Nyáregyházán. – Bizony a sajtó óriási energiapocsékolással azt akarta bebizonyítani ötvenedik születésnapomon, hogy öreg vagyok, miközben, mint Pöttöndi Pityu kutyamosót ünnepeltek, és rózsaszín trikóban pengettem a lantom esténként több mint kétezer ember előtt, mint *Bob herceg* a Városi Színházban. Szelíd kis örömmel röhögöm kellett a sajtó erőlködésén. Nekem könnyű volt a szerepváltás. Én sohasem voltam fiatal. Én mindig csúnya, szeplős, sápadt, összehunyorított szemű lány voltam. Nekem soha nem volt „bájos pofikám”, amely aztán úgy, de úgy meg tud öregedni, hogy az ember nem ismer önmagára. Rajtam nem volt minek megöregedni. Isten

abban a kegyben részesített, hogy ötvenéves színészi ünneplésem alkalmával a huszonegynéhány évvel korábbi, eredeti ruháimban játszottam a Bob úrfit és Kukorica Jancsi szerepét. Pedig huszonöt év nagy idő. Majdnem egy egész emberöltő. És itt nyáregyházi magányomban értem csak igazán, hogy mit jelentett az a régi lóversenyeken hallott mondás: az a ló nem fogja megnyerni a versenyt, túlságosan fiatal, a másik nyeri, mert erős, öregebb, rafináltabb és bírja az iramot. Nem fullad ki . . . Az öregséget egyébként úgysem kívülről hordja valaki, de belülről, a lelkében. Az öregség a lélektől van. Vannak lények, akik öregnek születnek. Szerintem egy színésznő sohasem öregedhetik meg. Egy olyan Isten által kinevezett, igazi színésznő pontosan megérzi, mikor kell szerepkört váltani. Ez intelligencia kérdése. Mert ha lábaink még bírnák az iramot, szívverésünk már szerényebb, csendesebb. Én idős korban is megtaláltam az utat, mely a közönség szívéhez vezet, és mindig szívből örültünk egymásnak. A szeretet, mely összefűzött bennünket, mindmáig tart.

Az *Okos mamában*, Lajtai-Békeffi operettjében Fedák Sári mama-szerepet játszott, két férjezett lány anyját alakította, táncolta, énekelte és főleg játszotta utolérhetetlen humorral, több mint százszor a Király Színházban. Erről a sikerről Erdős Renée számolt be, nyílt levelet írva Fedák Sárihoz a Színházi Élet 1930/50. számában:

„Édes Zsazsám!

Levelet írok, mert az én területem a líra. Majd a kritikusok megírják, milyen nagyszerű voltál az Okos mama címszerepében.

Én csak a benyomásaimat akarnám közölni veled, melyek elfogtak ott, mialatt téged a tegnapi esti főpróbán néztelek. Azért írok nyílt levelet, mert amit mondani akarok, nem pusztán reád tartozik, hanem a közönségre is, aki téged annyira szeret. Aki tegnap este, már isten tudja hányadszor, ott a sötétben megállapította felőled, hogy a legnagyobb vagy, az egyetlen, az ősi, mindig megújuló fiatal tehetség, szépség és invenció!

Az a kis konty, amit új szerepedben tegnap este viseltél, a te jövő művészetednek szimbóluma. Ez a kis konty, ami különféle változatban állandósulni fog jövő színpadi figuráidban, amiből még unokáink is megláthatják: ki vagy te és ki voltál eddig, és micsoda energiával, munkával, tehetséggel jutottál odáig, hogy ezt a kontyot viseljed, mint diadalmi jelvényét a te örök művészetednek. Ha igazi író meglát ezzel a konttyal, arra gondol, hogy neked ilyen kontyos szerepet írjon, minél többet, hogy általa és rajta keresztül megszólaltassa a te eljövendő korszakodnak igazi és emberi hangjait, úgy, hogy a bohókás játék keretében, a könnyű szemünkbe szökött tegnap este és mi nem szégyelljük.

Az a sok száz és ezer asszony és férfi, aki közönségként majd estéről estére megcsodál téged az Okos mama címszerepében, öreg korára sem felejt el, hogy milyen voltál ebben a szerepben akkor, mikor a szemed törölgetted arra a hírre, hogy nagymama leszel.”

Fedák Sárít nemcsak a Király Színház közönsége csodálhatta meg, hanem Bécs közönsége is a *Die kluge Mama* címszerepében. Vagy száz alkalommal egymás után.

1936-ban pedig a Városi Színház üres nézőterét ugyancsak a felújított *Okos mama* töltötte meg zsúfolásig közönséggel, természetesen Fedák Sárival a címszerepben.

2. FEDÁK FILMET FORGAT

1931-ben Farkas Imre írta Fedák Sáriról a Színházi Életben: „Fedák Sári az utolsó nagy primadonna. A színpadot tiszteli és megbecsüli, ahogy Blaháné és ahogy Déryné megbecsülte. . . . Jön, páratlan energiával, kiássa az ósdi, gyönyörű melódiákat, ízléssel választja meg a neki megfelelő szerepet, s izés humorával, hatásos, komoly szép szavával mindig lefegyverzi a kétkedőket. Hány operettszínész, hány elpusztíthatatlannak hitt tehetség, hány melódia vált semmivé a Bob herceg óta. És ő itt van frissen, diadalmasan és erősen.”

A harmincas évek elején Fedák a párizsi magyar kolónia előtt vendégszerepelt. Az *Ötszáz éves magyar dal*-műsört énekelte. Majd Párizs után tíz napot töltött Rómában, innen repült át Bécsbe, ahol esténként az *Okos mamát* játszotta a Wiener Schauspielhausban, míg nappal a bécsi Sascha-filmgyárban forgatott.

Közben itthon dúlt a háború a maximált felléptidíjak körül. Határozatot hoztak, hogy senkinek nem fizethető százhatvan pengő esti gázsínál több. Később ezt az összeget százhusz pengőre csökkentették.

Fedák úgy gondolta, hogy a színészi tehetséget nem lehet „röffel” mérni és értékét keretek közé szorítani. Míg itthon a gázsi-harc el nem ült, nem volt hajlandó magyar színpadon fellépni.

Legnagyobb gondban a több mint kétezer személyes Városi Színház volt. Előadásainak nem volt közönsége. Leszerződötték tehát Fedák Sárít. Felléptidíját dollárban kapta. A *Cigányszerelem* és a *Mágnás Miska* című operettek Zsazsa felléptével, hosszú idő után ismét ezeket vonzottak a Városi Színházba. A közönség megérezte, hogy újra nekivaló előadásokra számíthat. Mágnás Miska szerepében ekkor új tehetségeket fedezett fel Fedák Sári. Miska lovász, a „vazsmegyei gyerek”-szerepét Páger Antal játszotta.

Több éves szünet után 1932 karácsonyán lépett Zsazsa ismét a Vígszínház deszkáira. Azon a színpadon,

ahol évekkel korábban megbukott az *Isteni dívával*. A publikum ismét viharos lelkesedéssel ünnepelte kedvencét az *Egy asszony, aki tudja mit akar* című vígjátékban. A francia vígjátékot Emőd Tamás dolgozta át Fedák számára, s Oscar Strauss zenéjével játszották. A Reggel kritikusa szerint a közönség olyan szeretettel ölelte magához Zsazsát, mintha csak tegnap látta volna utoljára.

1933 tavaszán újabb Fedák-diadalt könyvelhetett el a Vígszínház. A legnagyobb New York-i sikert, a *Vacsora nyolckor*-t mutatta be a színház, Zsazsával az egyik főszerepben. A Színházi Élet elragadtatott sorokban írt Fedákról és az előadásról:

„Fedák Sári a volt nagyművésznő és a grande cocotte szerepében, ravasz, kedélyes, kegyetlen, ahogy a szerepe kívánja. Ruhái, mint mindig, káprázatosan zseniálisak. Olyan briliáns az előadás, amelyet nemhogy Budapesten, de Európában sem láttak. Az előadás szinte a darabot is túlszárnyalja. Egy biztos, Fedákot hosszú időre lefoglalják a *Vacsora nyolckor* előadásai.”

1933 május elsejétől Fedáké a Hunnia műterme. Dénes Zsófia arról tudósít a Színházi Élet hasábjain, hogy „indul az új Fedák-film.” „Fedákot ott látjuk a Hunnia-filmgyárban, mint főszereplőt, mint film-meseíró, mint soron kívüli rendezőt és ami külön érdekesség, mint vállalkozót. Sokoldalú egyéniségének és parancsnoki hídra termett természetének nagyon ízlik az új munkakör” – írta.

Az *Iza néni* című filmet forgatták. Rendezője Székely István volt. A színészek hatalmas névsorából talán elegendő, ha Rátkai Márton, Beregi Oszkár, Gombaszögi Ella, Jávor Pál, Ágai Irén, Huszár Pufi, Kürti Sári, Somló István, Komlós Vilmos, Herceg Jenő, Just Gyula, Keleti László, Radó Sándor nevét említjük meg.

A film legalább öt színházra való jó művészt foglalkoztatott.

– Újrakezdek az életemben valamit – nyilatkozta Fedák. – Az életemben mindig mindenért küzdenem kellett. De mindig volt erőm, bátorságom és kedvem, hogy valami újat elkezdjek. És ez a legfontosabb. Vagyis csak ez fontos.

Ötven évvel az *Iza néni* forgatása után, Székely István, a film rendezője könyvében így emlékezik vissza Fedák Sárival való közös munkájára és a film készítésének körülményeire:

„Fedák mint a film producere, már az első megbeszélésünkön részt vett . . . Zsazsa nem volt könnyű eset. Tehetséges ember volt és nagyon lelkes. Mindent, amit csinált, lelkesen csinálta. A filmből nem lett világrengető alkotás, Fedák személyisége azonban olyan átütő volt, hogy mikor magával vitte a filmet Amerikába, sikerült egy nagy, úgynevezett hollywoodi premiert csinálnia, fényszórókkal, rendőri segédlettel, egy igen nagy és fontos hollywoodi moziban. Lubitsch Ernő vállalta a bemutató védnökségét. Akkor persze még nem voltam Hollywoodban, nem is álmodtam arról, hogy valaha is ott leszek.

Fedák rávette Vértes Marcellt, a híres rajzoló, aki mindig Párizsban élt, hogy tervezze meg a díszleteket. Vértes el is küldte a tervrajzokat, amelyek gyönyörűek voltak, de elkészítésük egy vagyonba került. Selyemből, bársonyból volt minden, ragyogó színekben, mi viszont fekete-fehérben fényképeztük, hiszen a színes film még nem volt feltalálva.

De Fedák ragaszkodott a színekhez, a selyemhez, a bársonyhoz – és mint producer, ő adta hozzá a pénzt. Egész vagyonát a filmre költötte. Fedák mint „producer” túlon túl nagyvonalú volt, és arra kellett vigyáznunk, hogy ne költsük túl a célon. Ritka jelenség volt, mondhatom.”

A premier sikerült, bár a filmből nem lett üzleti siker. Fedák soha nem kereste meg vele befektetett pénzét.

A filmet a sajtó – elsősorban a Színházi Élet – általában dicsérte. És Fedák, hóna alatt a film kópiájával, 1933 novemberében hajóra szállt, hogy megmutassa Hollywoodnak: tud ő ilyet is csinálni. Gyönyörű kertes villát bérelt, kocsit és sofőrt tartott. Otthonában pedig a filmvilág legismertebb képviselői adtak egymásnak találkozt.

Megérkezésekor a Publicity Department azonnal értesítette a nagy amerikai lapok munkatársait, akik azonnal interjúkat készítettek a Warner Studióban a világhírű magyar primadonnával, Fedák Sárival. Zsazsa tiszteletére Kertész Mihály nagyszabású magyar estet rendezett a Beverly Hillsen levő villájában, ahol számos ismert filmszillag volt jelen: Lukács Pál, aki tíz évvel korábban a példátlan sikerű *Antóniában* volt Fedák partnere, Zukor Adolf, Joe Pasternak, és a nem kevésbé világhírű Lubitsch Ernő maga is estélyt adott Fedák Sári tiszteletére.

(Lubitsch még a tízes évek elején, színinövendékként kereste fel az akkor Berlinben játszó Fedákot. Arra kérte Zsazsát, hogy juttassa be legalább a kórusba, mert nincs egy fityingje sem, és már teljesen szétrongyolódott a cipőtalpa. Zsazsa elintézte a fiatalember kérését, s most boldogan ölelte magához a már világhírű rendezőt.)

Az estélyen felmerült az az ötlet is, hogy Zsazsával és Lukács Pállal amerikai filmet forgatnak. A kinti magyarok csakhamar ötvenezer dollárt adtak össze a film beindításához.

Neves rendezők és színészek, valamint több száz lelkes magyar előtt vetítették le az *Iza néni* című filmet, amelyet a bemutató közönsége hatalmas tapsal fogadott.

Kétségtelenül nagy sikert remélhettek a filmről minden városban, ahol magyarok éltek. A sikerhez hozzájárult az is, hogy az amerikai magyarok nemcsak a nagy színésznőt ünnepelték, hanem a távoli haza és a magyar kultúra képviselőjét is.

John Vajda, Vajda Ernő öccse nagy üzletet szimatolt az *Iza néni* filmben, és Zsazsa személyes megjele-

nésében – a film vetítése előtt. Szerződést íratott alá Fedákkal, aki szokásos lelkesedésében és hiszékenységében nem is igen olvasta át az angol nyelvű szerződést, melynek jogi része valószínűleg nem is volt számára teljesen világos. Mikor rájött, hogy a szerződés számára rendkívül hátrányos, kérte Vajdát a szerződés felbontására. Vajdának azonban esze ágában sem volt a szerződést felbontani, mely számára zsiros üzletet jelentett, hiszen az *Iza néni* zsúfolt házak előtt vetítették.

Fedák összetársult Kurucz János nótaköltővel és Ráthonyi Ákossal, a később világhírűvé lett magyar rendezővel és Vajdától független turnét szerveztek az *Iza néni*vel. Elképzelhető volt meglepetésük, amikor kiderült, hogy Vajda a film minden egyes vetítése után, amit Fedákék szerveztek – a korábban kötött megállapodás alapján – bezsebelte az ügynöki díjat is. Az átláthatatlan és bonyolult szerződés értelmében az amerikai törvények Vajdának adtak igazat.

New Yorkban Fedák tiszteletére a sajtó fogadást rendezett. Zsazsa a fogadáson már fekete szemüvegben jelent meg. Egy neves amerikai szemorvos szerint Zsazsa szemének hosszas kezelésre van szüksége, különben megvakul. Talán ezért, talán mert nem látott benne több üzletet, John Vajda végül is felbontotta a Fedákkal kötött szerződést, Zsazsa pedig örökáron eladta az *Iza néni*t. Vagyona nagy része viszont ráment erre a filmes kalandra.

Zsazsa hajóra szállt, és hazaérkezése után azonnal felkereste állandó szemorvosát, Imre professzort. A professzor véleménye szerencsére kedvezőbb volt, mint amerikai kollégájáé, s közölte, hogy szó sincs megvakulásról. Így Fedáknak nem kellett használnia a parányi pisztolyt, mellyel életének akart véget vetni, abban az esetben, ha megvakul.

Fedák Sárít hét éven át fűzték gyengéd szálak a rendkívül elegáns, őszülő francia nagykövethoz: báró Villani Frigyeshez. Több alkalommal is felrepült az a hír, hogy Fedák férjhez megy hozzá és otthagyja a színpadot. Zsazsa egyetlen igazi nagy szerelme azonban a

színpad volt, melyhez nem akart és nem tudott hűtlen lenni. Vagy ahogy ezt ő mondta: – Most még nem érek rá férjhez menni, és félek, hogy mire ráérek, már késő lesz.

Báró Villani Frigyes 1934 őszén, egy levelező-lapon Bécsből értesítette Zsazsát, hogy kapcsolatukat befejezettnek tekinti.

– Villani „felmondó” lapjával egy időben Los Angelesből is érkezett két levél. Egyiket Aknay Vilma barátnőm írta, a másik levelet ügyvédje – mesélte Zsazsa az Aknay-per történetének kezdetét. – Vilma és ügyvédje arra kértek, menjek ki Los Angelesbe, mert szükségük van rám. Egy hosszú éjszakát nem aludtam. Reggel sürgönyöztem Aknay Vilmának, hogy megyek. Gondoltam, amíg ott leszek, a Villani-ügyet is lezárom magamban.

Fedák 1934. augusztus 21-én hajóra szállt Csepreghy Erzsivel, és elindult ismét Amerikába, hogy Aknay Vilmának segítségére legyen.

3. AZ AKNAY-ÜGY

A történet kezdetei éppen egy évtizeddel korábbra nyúlnak vissza.

A Színházi Élet 1924-ben tudósított Vajda Ernő *Hárem* című darabjának bemutatójáról, melynek főszerepét a Renaissance Színházban a Burgtheater akkor már híres és szép színésznője, mint vendég, Aknay Vilma játszotta.

„Ízig-vérig színésznő Aknay Vilma. Minden külső és belső eszközzel rendelkezik, ami egy nagy művész jellemzője. Alakítása mindvégig változatos” – írta a lap.

A kulisszák világában sokat suttogtak Aknay Vilma és Vajda kölcsönös vonzalmáról. A pletyka csakhamar Vajdáné fülébe is eljutott, akivel az író meglehetősen viharos házasesetletet élt. A viharok Vajda nőügyei miatt gyakoriak voltak. Barbara, akit 1924-ben még Boriská-

nak hívtak, mikor meggyőződött Aknay és férje kapcsolatáról, kijelentette Vajdának, hogy elválik tőle. Vajdát szerződése Hollywoodba szólította. Vajda úgy gondolta, a legjobb megoldás, hogy amíg a válás lezajlik, Amerikába megy, távol a feleségétől és Aknay Vilmától. A válás megtörténte után pedig feleségül veheti Aknay Vilmát. Ezt megígérte Aknaynak, sőt, Fedák Sári előtt is megismételte ígéretét.

Vajda Hollywoodban rövid idő alatt egyike lett a legkiválóbb filmszenárióm íróknak, aki egy-egy filmjéért ötven-hatvanezer dollár honoráriumot is kapott. Természetesen Boriska asszonynak esze ágában sem volt válni a híres és gazdaggá lett Vajdától. Utána utazott Hollywoodba, s csakhamar megszületett fiúgyermekük, Tamás.

Aknay Vilma ezalatt Bécsben a Burgszínházban Ophéliát, Jessicát, Titániát és Cleopátrát alakította. Amerikából szorgalmasan érkeztek Vajda levelei. Szám szerint 269. Továbbá csaknem kétszáz távirat. Vajda csaknem minden levelében biztosította Aknayt korábbi ígéretéről, hogy válása kimondása után feleségül veszi. De nemcsak a forró hangú szerelmeslevelek érkeztek az Újvilágból, hanem az a hír is hogy megjelent Boriska-Barbara is, sőt megszületett gyermekük, Tamás.

Aknay a hírre, hogy Vajda kijátszotta, idegösszeroppanást kapott. Évekig kezelték elmegyógyintézetben. Onnan gyógyultan csak 1932-ben távozott. Szép karrierje kettébe tört.

– Azért szálltam hajóra, hogy ennek a léhán, felelőtlenül, lelkiismeretlenül tönkretett asszonynak segítségére legyek – mondta Zsazsa Nyáregyházán, hosszú évekkel az Aknay-per után. – Nagyon bántott az is, hogy hollywoodi tartózkodásom alatt Vajda Ernő, aki tíz évvel korábban annyi estét töltött Aknay Vilmával otthonomban, nagy ívben elkerült, nem hívott meg, azon a címen, hogy az öccse, John Vajda, akinél akkoriban laktam, „nem társaság” neki. Tudom, attól félt, ismerve a természetemet, hogy Vilmával való embertelen eljárásáért nyilvánosan megszégyenítem. Ahogy megtettem ezt korábban Berlinben, egy társaságban azzal az

úrral, akit Jászai Mari „szíve drága gyermekének” nevezett, aki egyetlen szó nélkül hagyta el a nagy tragikát. – Lubitsch estélyén értesültem, hogy Barbara ismét elhagyta Vajdát. Hazautazott Budapestre az anyjához és ezúttal ő fenyegetőzött válással.

Erről Aknay Vilma is értesült, mire azonnal megjelent Hollywoodban, és az örökké derült hollywoodi ég alatt villámcsapásként hatott Vajdára Aknay rövid, de annál határozottabb hangulatú levele: „Dear Sir! – írta Aknay Vilma Vajda Ernőnek – íme megérkeztem Hollywoodba, és hajlandó vagyok Önhöz feleségül menni. Kérem, váltsa be régebben tett házassági ígéretét, kössön velem házasságot. Intézkedéseinek mielőbbi elvártában maradtam kiváló tisztelettel, Aknay Vilma.”

Nemsokára telefonon jelentkezett Aknay Vilma jogtanácsosa és közölte, hogy ügyfele megérkezett Hollywoodba és bármely pillanatban készen áll a házasságkötésre.

Vajda Ernő, akinek felesége ekkor már Budapesten volt, megmutatta Aknay levelét vendégeinek: Lukács Pálnak és Vészi Margitnak. Dermedten olvasták a levelet. Egyik vendég megkérdezte: – Mit fog a levélhez szólni Barbara? Vajda Ernő mosolyogva mondotta: „Barbarát jól ismerem, nevetni fog rajta.” Lukács Pál közbeszólt: – Fogadjunk, hogy Barbara nem fog nevetni.

Lukács Pálnak lett igaza. Barbara villámgyorsan megváltoztatta válási szándékát, s a Színházi Életnek már azt nyilatkozta, hogy kizárólag beteg, idős édesanyját meglátogatni jött haza.

„Aknay Vilmával szemben, mindenben férjem mellett álllok ebben a kíméletlen harcban. Lélekben férjemtől soha nem távolodtam el. Mindenben segíték a férjemnek az igazság kiderítésében.

– Zsazsa nyolc bőrönd ruhával, cipővel, kalapok tömkelegével érkezett meg Hollywoodba, Aknay Vilmához. Vajdáék minden lépésüket detektívekkel figyeltették. Szerették volna tudni, hogy Zsazsáék miben törik a fejü-

ket, – nyilatkozta Csepreghy Erzsébet, Fedák barátnője és titkárnője a Színházi Életnek.

A Színházi Élet hónapokig, míg az Aknay-per tartott, minden számában részletesen tudósított a per állásáról. Az ügy pedig nem szűkölködött váratlan fordulatokban.

A bírósági eljárást végül is Vajda kezdeményezte, s így Los Angelesben a törvényszék előtt büntetőper indult Aknay Vilma és Fedák Sári ellen. Azal vádolták őket, hogy amikor Aknay Vilma házassági ígéret megszegése címén kártérítési pert indított Vajda Ernő ellen, mindketten hamisan esküdtek, hogy ezáltal Vajdától pénzt szerezzenek. Aknay Vilma perét Vajda ellen formai okok miatt visszavonták. Ha azonban Fedákékat felmentik, úgy bizonyos, hogy Vajda ellen ismét megindul a kártérítési per, az Aknay kezében lévő szerelmeslevelek alapján.

Az amerikai törvények szerint a vád alá helyezett egyénnek biztosítékot kell letennie. Fedák és Aknay, amikor megtudták, hogy mivel vádolják őket, elhagyták Los Angeleset, és igyekeztek védett területen megszerezni a kauciót. A bíró az előzőleg megállapított húsz-húszezer dollár óvadékot öt-ötezer dollárra mérsékelte. Fedákék fellebbeztek, végül három-háromezer dollárra csökkentették az összeget. Új tárgyalást rendeltek el, a régi bírót leváltották, s újat neveztek ki.

Fedák közben levelet írt haza édesanyjának, hogy ügyvédje határozott kívánságára az Aknay-ügyről ne beszéljen senkinek és ítélethirdetésig ne adjon interjút sem.

Végül a Los-Angeles-i esküdszék felmentette Fedák Sárit a hamis tanúzás vádjá alól. „A nagy művésznő ezzel meg is nyerte a pert, a rákényszerített háborút – amelyet ő indított. Aknay Vilmához fűződő barátsága sodorta bele ebbe az áldatlan harcba és saját nyughatatlan természete” – írta a Színházi Élet.

Arra a hírre, hogy Fedákot Los Angelesben felmentették, a pestszentlőrinci Fedák-villa kerítését „ismeretlen tettesek” virággal borították be.

Fedák Sári levele Erdős Renée-hez. Los Angeles, 1935 május 19.

Mélyen szeretett Renée-m!

Minden hazai ujságot gondosan eldugnak előlem. Azt sem akarják, hogy rossz híreket olvassak, azt sem, hogy jó híreket. Ha rosszat olvasok fáj, ha jót, beteg leszek a honvágytól. Egy Színházi Élet mégis a kezembe került. A te hozzám írott levelednél nyitottam fel. Csak pár sort olvastam belőle, mert elborította a szememet a könny . . . Mikor drága jó anyám fényképét megláttam, forogni kezdett velem a világ, és mire odaértem, amikor azt írod, hogy: »Hát én pedig most megírom neked, hogy tudd: bizony legyöngült a te galambösz anyád és nagyon szeretne téged látni« . . . , keservesen feljajdultam, végigvágódtam az ágyon és úgy éreztem, hogy nem kelek fel többé, mert meghasad a szívem.

Azonban a szív nem hasad meg olyan könnyen – te tudod ezt jól Renée-m –, egy szív sokat kibír.

Holnap reggel hétkor kell kelnem, szépen rendezni az arcomat, borogatni sírástól égő szemeimet, hidegvizes ruhát kell a szívemre tenni, mert holnap reggel fél 10 órakor kezdődik a tárgyalásom a törvényszéken. Holnap van május huszadika.

Jó éjszakát kedves Renée-m! Vagyis jobban mondvá: jó reggelt! Itt most este tizenegy óra van. Otthon már reggel nyolc. Most kezd meleglen sütni otthon a nap. Az én drága édesanyám már kávézik . . . ”

– Bizony, Zsazsa édesanyja addigra nagyon legyöngült, – mesélte ötven évvel az Aknay-per után Dénes Zsófia. – Kért, hogy ezt ne írjuk meg Zsazsának. Tőle tudom, hogy Zsazsa mindig is a maga feje után ment. Nem sokat változott gyerekkora óta. Az ember a bölcsőtől a sírig nemigen tud változni. Nincs hozzá elég ideje . . . – mondta az akkorra már csaknem teljesen vak és nagyothalló, századik születésnapja felé közeledő Dénes Zsófia. – Sajnálom azt is, hogy külföldön voltam, amikor Zsazsa ebbe az ügybe beleártakozott. Rossz barátja volt, aki tudta ezt a tervét és nem beszélte le róla.

Ám az is igaz, hogy igen nehéz volt őt valamiről is lebeszélni. Zsazsa, aki egyébként olyan okos volt, butaságot követett el, hogy bement az oroszlan barlangjába, hogy ott fogja meg az oroszlant. Mert az ember bemehet ugyan a barlangba, de azt már sohasem tudja, hogyan jön ki belőle s hogy kijöhet-e egyáltalán. A színházak kiáltottak Zsazsa után. Nagyszerű szerepek vártak rá. De ő, ahelyett hogy játszott volna, olyasmire vállalkozott, amihez nem értett. Rendet csinálni a szerelmesek dolgában? Ehhez még Zsazsa esze is kevés. Egy országot könnyebb elkormányozni, mint szerelmesek dolgában igazságot tenni. Ezek, amíg szeretik egymást, csak egymásnak hazudnak, de ha már nem szeretik egymást, telehazudják a világot. Még Shakespeare is azt mondta: „Szerelmesek esküszegésén istenek nevetnek.” Hát ilyen zavaros ügyben vállalt ő szerepet.

– Zsazsa pár hétre ment Amerikába, de ebből a néhány hétből kilenc hónap lett. Zsolt Béla okos írása zárta le itthon az Aknay-ügyet. Zsolt megróttá Zsazsát aki „tagadhatatlanul nagy tehetségét” felesleges ügyekre pazarolta, és kérte Zsazsát, hogy jöjjön mielőbb haza, kezdjen mindent újra a színpadon, „mert bizonyos, hogy tehetségéből futja még akár matrónakoráig. Ne játssza el saját mellszobrát, amit egészen biztosan fel fognak állítani Pest egyik kedves parkjában.”

4. AZÉRT VANNAK BARÁTOK IS

Mikor Zsazsával Nyáregyházán az Aknay-ügyről beszélgettünk, az „Útközben” folytatásának gépelt paksmétáját lobogtatva mondta: – Már csak azért is jó, hogy ebben a csendes magányban megírtam élettörténetem folytatását, mert ebben az Aknay-per kapcsán beszélhetek azokról a barátaimról, akik Amerikában a nehéz napokban mellém álltak. Elsősorban Incze Sándorról és Békeffy Lászlóról. Ők tették le értünk – Aknayért és érttem – az óvadékot. Aztán megköszönhetem egy magyar származású amerikai embernek, Réthy József nyomdásznak is a segítségét.

Amikor zsebemben négy dollárral azt sem tudtam, hova menjek, miből éljek, mit csináljak, mint anyyniszor életemben, jelentkezett egy segítő barát. Ez volt Réthy József Los Angeles-i nyomdász. Felkínálta egyszerű otthonát, ahol feleségével és négy gyermekével élt. A drága Réthy József! Ez a derék ember átadta a West 50th Street 922. számú házban lévő napsütéses szobáját és engem költöztetett bele. Mikor a minap leírtam ezt a történetet, annyi év után is sírtam, hulltak a könnyeim.

– Hányszor gondolok drága Jóskámra és feleségére, Lidikére, mikor a tőlük kapott kávéküldeményből iszom . . . Színházban akkor persze még nem játszhattam, időm volt, s olykor vettem a kalapomat, kabátomat és bementem Jóskához a nyomdába, aki a nagy szedőgépen dolgozott. Nézttem, hogyan tördeli a lapot. Egy napon aztán én is nekiduráltam magam és megpróbálkoztam a szedéssel. Sikerült! Bizony Jóska még erre a szép mesterségre is megtanított. Álmaimban még ma is gyakran hallom a rotációs gépek muzsikáját.

– A Los Angeles-i állomáson ettől a drága Réthy József barátomtól búcsúztam el utoljára. Átfogtam a nyakát és odaszorítottam az arcomat a Jóska hűséges, drága arcához. Mindketten sírtunk, amíg eladogtam neki *János vitéz* szavait: „indulok haza, ahol most virít a pipacs meg a szarkaláb . . . mire hazaérek, éppen aratnak . . .”

– Többek között Incze Sándorra, Békeffy Lászlóra és Réthy Józsefre gondoltam, amikor népbíró-sági tárgyalásomon azt mondtam, a legjobb barátaim zsidók voltak. Munkájukat, emberségüket mindig szerettem és becsültem.

Az Amerikából hazatérő Fedákot a régi fényképek tanúsága szerint a pályaudvaron Békeffy László felesége és Kürti Sári várta. (Akik néhány évvel később a népbíró-sági tárgyaláson Fedák ellen tanúskodtak.)

De nemcsak Kürti Sári és Magda lánya várta az Amerikából hazatérő Zsazsát. Az íróasztalán várta egy csomó levél. Pénzküldeményekkel. Az egyik levélben húsz pengő, a másikban ötven pengő, a harmadikban tíz

pengő lapult. Szegény, egyszerű emberek küldeménye, akik azt írták Fedáknak, hogy inkább maguktól vonják meg, de segíteni akarnak rajta. Fedák Sári pedig így sóhajtott fel:

– Milyen boldog vagyok, hogy az a mérhetetlen szenvedés és megaláztatás, igazságtalan meghurcoltatás nem haragot váltott ki belőlem, de azt, hogy az emberek milyen jók, mérhetetlenül jók.

És várta Zsazsát egy új szerep is. Bruno Frank: *Pityu* című komédiájában, melyet Török Rezső dolgozott át Zsazsa számára. Fedáknak Rabcsák Rozáliát, egy pirosposzsgás szentlőrinci kofát kellett játszania.

Fedák számára egyetlen cél volt: két órán keresztül mulattatni és megkacagtatni a közönséget művészetével, mely kezdett gyöngyöző borból lassan aszúvá érn.

Hazatérése után azonban nem sokkal édesanyja meghalt.

– Megvárta, míg lánya hazatér. Még egyszer látni akarta. Miután látta, elment – mondta csöndesen Dénes Zsófia.

(1936. április 25-én a *Délibáb* című hetilap tudatta olvasóival, hogy Vajda Ernő és Aknay Vilma kibékültek.)

5. LESZ-E FEDÁK-DARAB KARÁCSONYRA?

Amíg Fedák külföldön volt, nagyot változott itthon a világ. Elküldték a Nemzeti Színház eszét-lelkét, Hevesi Sándort s Rózsahegyi Kálmánt, a színház örökös tagját. Az üldözötteket a Magyar Színház fogadta be. Az a Magyar Színház, amelyik műsorára tűzte a *Pityu* című komédiát, az Amerikából visszatért Fedákkal és régi barátjával, Rózsahegyi Kálmánnal a főszerepekben. A közönség hihetetlen érdeklődéssel várta kedvencét, aki keszkenőben és kitaposott cipőben játszotta a pestlőrinci kofa szerepét. Rózsahegyi mellett férfitársnere, barátja: Békeffy László volt.

Fedák Sári alakításáról a Színházi Életben nem kisebb nagyság, mint Lengyel Menyhért számolt be:

„Fedákról szeretnék írni. A színésznőről, aki abban a pillanatban, amikor színpadra teszi a lábát, mindig újabb és újabb csodálatot ejt, magával ragadja a közönséget.

Dajkamesék tehetségek megfakulásáról, modorosságról. Ha őt látjuk, ezek a mesék megdőlnék. Nézzük őt, rájövünk, hogy csak az a tehetség fakul meg, amelynek soha nem volt színe. Az a színész lesz modoros, akinek a fantáziájából nem futja új és új ötletre. (. . .)

Most itt van Fedák, frissen, erősebben, mint valaha. Nincs benne kétségem, hogy meg fogja termékenyíteni megint a színjátszást, a színpadi írást.”

Néhány hónappal később, 1936 novemberében új operettet mutatott be a Városi Színház. Ez volt a *Bécsi tavasz*. A premieren – ahogy erről Rátonyi Róbert a már említett könyvében beszámolt –

„ott ült Fedák Sári is, aki vörösre tapsolta tenyerét örökös konkurenciájának, Honthy Hannának. A második felvonás szünetében a Városi Színház portájáról felhívta telefonon az egyik legügyesebb operett-szövegíró, Szilágyi Lászlót.

– Laci! . . . Nem keltettelek fel?

– Dehogy keltett fel kedves Zsazsa, dolgozom. Cikket kért tőlem a Színházi Élet a karácsonyi számba. Azt írom . . .

– Aha. Ezért nem vagy itt a Honthy-premierén . . .

– Majd holnap megnézem. Milyen a darab?

– Jó. És Honthy is jó! Egy bécsi balerinát játszik. Megvan Pestnek a krisztkindlije. Ide fognak tódulni, hogy megnézzék. Máshová nem mehetek, mert nincs sehol operett. Hacsak te nem írsz egyet nekem.

– Miről írnak és hova? Minden színháznak megvan a karácsonyi műsora.

– Ha lesz egy új Fedák-darab, nem lesz gond elhelyezni. Te csak írd meg. A Honthy itt egy szüzsies balerinát ját-

szik. Én szeretnék egy viharos múltú vidéki primadonnát játszani. Tudod mennyivel több szín van az ilyesmiben? No, leteszem a telefont, mert kezdődik a harmadik felvonás. Ha kész vagy a darabbal, jelentkezzél. Kezdd el már most írni, akkor megvagy a jövő hétre! Huszonötödikén elkezdhetjük valahol próbálni, és karácsonyra nem marad Pest Fedák Sári nélkül.

Egy erélyes kattanás jelezte a beszélgetés végét, Szilágyi főzött magának egy kancsó feketét, maga elé tett száz oldal üres kéziratpapírt, és elkezdte írni az új Fedák-operettet. Öt nap múlva megjelent vele Fedák lakásán.

– Én kész vagyok, csak a zene hiányzik. Ha tetszik, Eisemann Miska még ma elkezd komponálni a muzsikát.

Fedák azon nyomban elkezdte olvasni a darabot. Másfél óra múlva letette: – Laci, megint kitettél magadért. A darab multságos, és ez a fő. Lehet benne kicsit ripizni és ezt a közönség szereti. Azt is szereti, ha bepilanthat a kulisszák mögé. Olyan vidéki primadonnát fogok a színpadra penderíteni, hogy eláll mindenki lélegzete a csodálkozástól. Eisemannhoz most azonnal menj el és mondd, hogy írjon egy olyan dalt, ami végigmegy az egész darabon. Nem baj, ha többször elhangzik. De sláger akarok!

Eisemann, akárcsak Szilágyi, azonnal teljesítette Fedák kérését, mint ahogy a Royal Színház igazgatója is örömmel vette, hogy karácsonyi újdonságának Fedák Sári lesz a primadonnája. Fedák elérte azt, amit akart, a pesti színházak karácsonyi műsorai között igazi csemegének számított az Ezüstmenyasszony, az „isteni Zsazsa” újabb diadala, melyben kitűnő partnere is akadt egy ripacs színész szerepében, a nagyszerű Mály Gerő, és elhangzott a darabban a megrendelt sláger is:

„Holdas éj a Dunán meg egy vén cigány,
Jaj de szerelmes vagyok babám . . . ”

1936 végén a Royal Színház bűnügyi drámát mutatott be, *Január 16-án éjjel* címen. Ennek az egyébként feledhető műnek az a különlegessége, hogy benne Fedák Sári életében először és utoljára játszott epizódszerepet.

A hatvanhoz közeledő Fedák nagyszerű kor-
szakára a koronát az 1936 karácsonyán bemutatott
Edith Ellys ausztrál író nő *Vihar az Egyenlítőn* című da-
rabjában nyújtott alakítása tette fel. A kritikusok Fedá-
kot ismét grandiózusnak, lenyűgözőnek, hitelesnek és
emberinek találták. Újólág megírták, akár csak az *Antó-
nia*, a *János vitéz*, a *Pompadour* és a *Seybold* alkalmá-
ból: „Ez élete legnagyobb alakítása.”

Fedák rajongó és tisztelő barátja, Egyed Zoltán, így írt
róla: „Fedákkal kell kezdenünk. Aki pályájának első
nagyamama szerepében elfoglalta Jászai és Blaháné után a
nagyasszonyi rangját színművészetünkben. A nagy egyé-
niség, a kiapadhatatlan, gazdag tehetség sugárzásával
felmutatta végre azt az új Fedákot, akire évek óta vár-
tunk, s akivé lelkileg átöltözött. Új színpadi pályafutásá-
nak végtelen útja most kezdődik, s a közönség ujjongva
ölelte magához, fogadta újra simogató szeretetébe, a
nagyamama szerepében Fedák Sárít, az elpusztíthatatlan
női szépség aranyzóke parókás csodáját.”

Szép Ernő, a finom hangú versek költője is beszámolt az
eseményről.

„Érzékeny szív vagyok, kérem, megdöbbenem, mikor
János vitéz kijött a színpadra, nagyamama képében.
Nagyvilági nagyamama, akibe a fiatalabb férje szerelmes.
De mégis, jaj, nagymamának szólították a János vi-
tézt . . . a darabban egy újjászületett Fedákot csodálhat-
tam meg. Azzal a bódult, szerelmes hangjával, amely úgy
lűktetett, mint az arany badacsonyi, ha töltik a pohárba,
de a bor mellé, melyet titkos parázs-varázs melegít, akár-
csak az ámbituson innánk, előttünk rózsaszín gesztenye-
szirmok felhője repült, vagy a mosolygó napon bolond
májusi eső paskolja a tulipánokat, leandert, az ablaktáb-
lákat. Semmi kárt nem tesz, sőt örül az ember: olyan sike-
rült tréfája az mindig a napsütésnek. Kacag az ember, az
asszony, a fiú, a lány, az egész közönség, aki befér a
színházba. Két perc nem múlik el kacagás nélkül, ha a
szép, huncut, elegáns, parfümös nagyamama beszél.

*Százszor fiatalabbnak láttam Fedákot, mint azokban az
üzletes operettekben, amelyeket ez a zseniális komédiás
kénytelen volt eljátszani.”*

Ezt a hatalmas sikert egy másik író, Hunyady Sándor
is megjósolta, amikor Zsazsa a Vígszínház 1936-os
őszi évadnyitó darabjában nyújtott alakításáról írt.
(Birabeau: *Fiam a miniszter* című vígjátékát mutatta
be a Víg.)

„Szándékosan hagytam utoljára Fedák Sárít, akit a kö-
zönség (. . .) hosszú és meleg tapssal fogadott. (. . .)
Ennek a hatalmas személyiségű asszonynak, voltaképp-
en most fog következni művészi szempontból leggazda-
gabb életszakasza.”

Ezután a Pesti Színház következett. A *Vihar az Egyenlí-
tőn* egy kerek esztendeig volt a színház műsorán. Utána
Fedák, mint minden jelentős sikerét, ezt a darabot is
Bécsbe vitte. Több mint száz alkalommal alakította az
elegáns, szellemes nagyamama szerepét, aki Costa-Rica
különös trópusi környezete és emberei között harcol a
gyilkossággal vádolt unokája boldogságáért.

A bécsi sikorsorozat után ismét a Vígszínház-
ban lépett fel Noel Coward minden idők egyik legsikere-
sebb színészfője darabjában a *Márkiné* címszerepében.

1939-ben Fedák mint író is sikert aratott. Az
történt ugyanis, hogy a Színházi Élet megszűnt. Szer-
kesztője, Incze Sándor kivándorolt Amerikába. Egy
időben Kabos Gyulával, aki utoljára Fedák partnere
volt a Vígszínházban, a *Fiam a miniszter* című vígjáték-
ban. Az új színházi hetilap, a régi köntösében jelent
meg, Színházi Magazin címen. Ennek első kilenc szá-
mába írta Zsazsa szellemes, okos színházi kritikáit és
bölcs visszaemlékezéseit a magyar színház elmúlt évtize-
deire. A sorozat „Úgy mondom el, ahogy vót . . .” cí-
men jelent meg. Ízelítőül íme az egyik:

„Még alig van pár hete, hogy útjára indult ez a kis szín-
házi lap, melynek hasábjain nekem is jutott egy szerény

hely és máris dicsekedhetem legalább egy kiló levéllel, mely szid, gorombáskodik. Az is igaz, hogy a levelek nyolcvan százaléka kedves, okos, rendes, névvel aláírott levél. Most azonban a névtelen levelekről akarok beszélni, melyek elkeserítőek. Ne értsük félre egymást, nem engem keserítene el. Nekem olyan bőröm van, hogy a névtelen gorombáskodók golyói lepattannak rólam. Erősebb, mint a krokodil bőre . . . Ugy hívják: becsületeség. Mikor nekem azt írták, hogy „öreg Singer varrógép” . . . ettől én se öregebb, se singerebb nem leszek, csak szomorúbb. Azok miatt leszek szomorú, akik ilyeneket írnak. Szegények. És főleg szegény ez az ország, melynek ilyen szegényei vannak. Kezemben egy szürke papíron kék tintával írt levél. Aláírása is van: Pásztor Margit. Az aláírás ellenére is névtelen levél. De az én röntgen-szemeim keresztüllátanak a „Pásztor Margit” írásán, és kevéske grafológiai tudásom elég ahhoz, hogy úgy állítsák elém Pásztor Margitot, amilyen és aki.

A levél így kezdődik: »Mélyen tisztelt Fedák Sári: elolvastam az Sz. M.-ban kritikáját s azóta nincs nyugtom – s most tényleg megírom a magam véleményét is. Mindenekelőtt kedves, jó Fedák, higgye el, a világ minden kincséért nem szeretném megbántani Magát. Maga már öregasszony az ilyen 26 éves leánnyal szemben, igaz? . . .«

– Az ifjúság, Pásztor kisasszony, olyan betegség, melyet kivétel nélkül mindenki megkap, mikor megszületik. Kegyetlen betegség. Gyógyíthatatlan. Minden egyes nappal rosszabb lesz és a világ semmiféle orvosprofesszora nem tud rajta segíteni. Nono, azért ne ijedjen meg. Vannak arcok, amelyeket az öregség egyenesen megszépít. Tudja, mi okozza az öreg arc megszépülését? . . . A lélek reflexe. Mert jobban elcsúfít egy arcot a gonoszság, mint a ráncok. Már akinek van ránca. Mert nekem például nincs. Végtelenül sajnálom, hogy nem szerezhetek ezzel örömet Önnek, de tényleg nincs! De vigasztalódjék. Ami késik, nem múlik – mondja a közmondás. Szeretném arra nézve is megnyugtatni, hogy a „világ minden kincséért” sem bántott meg azzal, hogy öregasszonynak nevezett. Csak ostoba embereket sújthat

a természet törvénye. Mert az okos tudja, hogy ami keletkezik, annak el is kell múlnia. Sajnos, ez alól még Ön sem vonhatja ki magát, Pásztor kisasszony. De gyérünk tovább:

»Hát kérem, ne vegye rossz néven, meg kell mondanom, hogy sajnós, nagyon elmaradt tőlünk, fiataloktól, és a tónusa teljesen elhibázott. Ugy gondolom, hogyha senki sem mondja meg ezt őszintén, nevétségessé válik, ezt nem szeretné, ugye?«

– Meghat a jóindulata. Hálásan köszönöm, hogy a tónusomra figyelmeztet. Elégedett örömmel olvasom, először azért, hogy elmaradtam az olyan fiataloktól, mint Ön, másodszer azért, hogy ilyen kiváló mulatságot szereztem Önnek a „tónusommal”, hogy ebben a percben is valahol az oldalát fogja a nevetéstől, hogy mennyire nevésteges vagyok.

»Drága jó Fedák néni, ez a borzasztó nagyképű és ízléstelen írásforma! Pláne egy éltes úri hölgnél . . .

– Püff neki! Megint az éltesnél tartunk. Valami újat kérek, Pásztor kisasszony! Ezt már harminc év óta hallom. Talán mondaná egyszer, hogy gyáva vagyok, vagy tehetségtelen vagyok, vagy valami egyebet, amit akar!

»Semmi objektivitás az írásában, csupa személyes rokon- vagy ellenszenv. Aztán a jassz-kitételei: »ahogy vót!« . . . »mért vót?« vagy »kikupálódott« vagy »lekent vóna neki«, rémes!«

– Kellemetlen, hogy Ön, mint ifjú, modern, ennyire nem tudja, hogy a felsorolt kifejezések nem jassz-, de egyszerű magyar parasztszavak. Ezek azok a szavak, melyek bennünket, Önt és csekélységemet, kínai fallal választanak el egymástól.

»S ami a Vihar az Egyenlítőn darabot illeti, hát abban nagyon ordinárén fogta fel a szerepet, némely helyen egy szakácsnőre emlékeztet . . . «

– Köszönöm ezt a leckét. Látta, én állom a kritikát és legközelebb, ha engem is elér az a szerencse, hogy budapesti színpadon egy finom dámát játszhatok, nagyon fogok igyekezni, hogy jobb legyek. Mert az egyetlen szép bennünk, ha az után vágyunk, hogy tökéle-

tesebbek legyünk. Minél jobban fejlődik a lélek, annál inkább vágyik erre. Minden viccet félreértve, komolyan örülök, hogy olvassa szerény írásaimat. Ha muszáj, sajnos azt is el kell viselnem, hogy haragszik rám, és ellenségem lett. Megpróbálom elviselni. Jó lelkiismeretű ember nagyon sok bajt tud elviselni. Nincs rosszabb időjárás, mint a szélcsend és nincs veszedelmesebb ellenség, mint az ellenség teljes hiánya.”

Úgy érzem, a fenti írás közelebb hozza az olvasóhoz Fedákot, az embert, aki írónak sem volt megvetendő.

6. A TOKAJI ASZÚTÓL A GYERGYÓI BÁLIG

Az 1938-ban hozott első, majd az ezt követő második zsidótörvény teljes zűrzavart idézett elő a színpadok világában is. Írókat hallgattattak el, rendezőket, színházat értő igazgatókat állítottak félre, egyik napról a másikra, lesöpörték a színpadról a közönség kedvenceit, a színészeket is, akik pedig egész életükben „becsülettel szolgálták Tháliát”.

Ebben az időben – ötéves prózai szereplés után Fedák Sári „ismét operettre adta a fejét”. A dalmű címe *Tokaji aszú* volt. A darab ötlete Fedáktól származott. Ezt remekül dolgozta háromfelvonásos operetté Szilágyi László. A zeneszerző is az öt évvel korábbi Fedák-operett, az *Ezüstmenyasszony* dalainak szerzője, Eisemann Mihály volt.

Közben azonban a Király Színházat a budapestiek sajnálatára lebontották.

– Igen, miután elsöpörték a föld színéről, ki sem jövünk az ünneplésből és a dicsőítésből. Csak éppen a jubiláns hiányzik, a Király Színház – mondta Fedák a sajtónak. – Falaiba szorgos csákányok haraptak bele. Ma már csak az üres telek álmodja ezeken a ködös, szeles éjszakákon a novemberi szél suhanásában a hajdani vastapsok elmosódó, távoli zúgását. Ennyi maradt a Király Színházból, – mutatta meg Zsazsa a háza előtt

lévő kis oszlopot, melyet a lebontott Király Színház tégláiból építtetett . . .

A Király Színház megszűnése után, Rátkai Márton, a színház vezető színésze, a Bárdos Artúr által igazgatott Belvárosi Színházban lépett fel. De Bárdosnak is távoznia kellett „előnytelen” származása miatt, és a Belvárosi Színház mozi lett. Rátkai Márton szerződés nélkül maradt. A húsvéti Fedák-operett már a bemutató hetében volt, mikor Zsazsa megtudta, mi történt Rátkaiával. Azonnal beleíratta a *Tokaj aszú* harmadik felvonásába Rátkai Márton számára Mókus bácsi szerepét, és a végén egy rendkívül sikeres csárdást is roptak, melyről azt írta a kritika: „Fedák és Rátkai kettőse elvitte a tejfölt.”

A tizenhárom szereplős *Tokaji aszú*-ban Rátkai mellett még több zsidó származású színész szerepelt, Somló Vali, Z. Molnár László, Báthory Giza, Dajbukát Ilona és férje, Bársony István. Később Szilassy László szerepét Básti Lajos vette át.

A Színházi Magazin kritikusa is lelkesedett Fedák Sáriért:

„A siker oroszlánrésze Fedák Sárít illeti, mindenkinek meg kell nézni a Tokaji aszúban, aki jó operettet akar látni. Amikor Tarcali Darázs Katalin – ezt játssza Fedák – falusi házába megérkezik Lidi lánya, aki Pesten egy mámoros gellérthegyi éjszakán elvesztette a fejét, és ennek eredményeként egy gyermekkel állít be, akinek apját nem hajlandó elárulni . . . nos, amikor Fedák meglátja a »kisfattyút« és először villámló szemekkel mered a váratlan jövevényre, majd egyszerre átvált a nagyanyai szeretet és büszkeség szívhangjaira, akkor a nézők annak a kivételes pillanatnak lehetnek tanúi, mikor a színházban eltűnik a színpad, a kellékek, a díszlet, a festék, a púder és a masztix és egy kivételes nagy színésznő kegyelméből részesei lehetünk annak a ritka élménynek, melyet igaz művészetnek nevezünk.”

Az egyik előadáson Móricz Zsigmond is ott tapsolt az első sorban a magyar operett két feledhetetlen alak-

jának, Fedáknak és Rátkainak. Az élményről és Fedák Sári alakításáról Móricz a Film Színház Irodalomban írt.

... Betévedtem a Magyar Színházba, mely zsúfolva volt, s ott láttam Fedákot a színpadon, magánosan, tökéletesen, gyönyörűen, mint a bokor bazsarózsát a kert közepén, teljes virágzásban. Sustorgós, ropogós tafotában, nehéz fekete selyemben, ahogy minden parasztasszonynak kellene járni, ha igazság van a földön. Pompás klöpli csipke köténnyel s díszítéssel. Ragyogó volt. Tökéletesen érett művészet a Fedák Sárié. Gondoljatok végig ezen a nagy múlton: hány alakot csinált meg feledhetetlenre. Akármilyen is volt a darab: Fedák mindig valami rendkívülit épített ki az alakból. Ezek az általa teremtett alakok betöltik a színpadot. Mint egy hatalmas virágbokor: minden más elhalványodik mellette. A férfiak és nők, öregek és fiatalok, ezen a bűvös területen csak az ő visszasugárzó fényjelei lehetnek. Óriási és valóban nagy a mi Fedákunk. Mélységes alázat van benne a művészettel és a teremtő alkotással szemben. Fedák az az ember, akinek elveszett a napja, amelyiken nem égett el a színpadon.”

Fedák Sári Tarcali Darázs Katalin szerepében ugyanolyan halhatatlan figurát teremtett, mint a János vitézzel és a Bob úrfi szerepében. Az egész ország látni akarta Zsazsát ebben a szerepében, melyben egy ravasz, szorgalmas, okos, humoros parasztasszonyt játszott, aki „legény a talpán”. Csaknem minden vidéki színház vendégül hívta Zsazsát. Szinte az egész ország népe tapsolt a hatvanegynéhány éves Fedáknak, kinek „népi humorát a nép olyan egynek érezte a magáéval” – ahogyan Németh László írta.

Az anyaországhoz visszacsatolt Kolozsvár Fedák Sárít hívta meg elsőül. Azt a Fedák Sárít, aki ellen 1932-ben Kolozsváron a jobboldali román diákság tüntetett, és fellépését mint veszedelmes kommunistaét megakadályozta. Karácsonyi Ili, a színház primadonnája és magas rangú rendőrtiszt barátja mentették ki

Fedákot a szállodából, a tüntető jobboldali diákok gyűrűjéből.

Kolozsváron hatalmas sikere volt Fedáknak. Hat mámoros, forró sikerű, feledhetetlen színházi este, amikor előadás után a közönség Zsazsa konflisából kifogta a lovakat, és a lelkes ifjúság a színháztól a szállodáig húzta az idős művésznő kocsiját.

– Ez volt életem legszebb hat napja – mondta Pesten barátainak Fedák Sári.

– Tele vagyok Kolozsvárral – lelkesedett Zsazsa. – Elmentem megkeresni a régi Nemzeti Színház helyét. Már régen lebontották. Elmúlt. Ugy fordultam be a Farkas utcába, mintha templomba mentem volna. Ezekon a köveken jártak, innen kerültek Pestre örök csillagaink: Jászai Mari, Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Lánczy Ilka, Küry Klára meg az öreg Gál Gyula.

– Nem tudja azt senki, mit is jelentett nekünk ifjú korunkban a kolozsvári Nemzeti Színház. Micsoda megtiszteltetés volt számomra, mikor először hívtak vendégszerepelni. Szent áhítattal léptem át a küszöbét. Az áhítat és a tisztelet nem az én érdemem volt, hanem azé, aki engem megtanított becsülni a deszkákat, melyekért ha kell, szemrebbenés nélkül kell odadobni nyugalunkat, függetlenségünket, sőt még a boldogságunkat is. Az én mélyen lehajtott fejem, ott a Farkas utcában, ott nyugodott a Rákosi Szidi két kis elszáradt, ezerszer áldott kezének csontjain, aki megtanított arra, hogy az igazi tehetség mindig borotvaélen táncol, egyedül, és semmi másba nem kapaszkodhat, mint a tehetségébe. Ő tanított arra, hogy a nagy tehetségnek komolyan kell magát és munkáját venni, mert ha nem úgy dolgozik, mint egy bányász a ráomlott földomlásban, ha nem végzi ki az útjába akadó nehézségeket, akkor egyszerűen megöli a tehetségét. Tőle hallottam, hogy a „tehetség”-gyermeket nevelni kell, s nagyon nehéz felnevelni. Kiapadhatatlan szeretet kell hozzá, jóllakottra kell szoptatni, semmiféle körülménytől nem szabad visszariadni, egészen addig, míg ez a gyermek megtanulja a szívek nyelvét. A komoly színészetnek az állhatatos munka a törvénye . . .

Ezekről a bölcs, okos és minden színész számára megszívlelendő gondolatokról húsz évvel a kolozsvári siker után Nyáregyházán beszélt Fedák Sári. Majd így folytatta: – Csodálatos élmény volt, soha életemben nem fogom elfelejteni a kolozsvári mámoros szép napokat. Csak álltam a színpadon és nem tudtam szóhoz jutni a könnyektől és a tapstól. A közönség szüntelen tapsolt, én pedig sírtam. Azt a túlárado boldogságot, amelyet éreztünk, nem lehet elmondani, csak átélni lehet! Én már sok mindent láttam és megértem pályám során. Nyíltszíni tapsot is sokat kaptam. De a magyar szó varázsában a viszontlátás boldogságának nyíltszíni zokogását most éltem át először.

Kolozsvár után Nagyvárad, Szeged, Kassa, Debrecen, Szabadka voltak Zsazsa állomásai a *Tokaji aszú* Tarcali Darázs Katalin szerepében.

Minden városban hosszú percekig tartott a viharos taps, mikor Zsazsa mint Darázs Katalin imakönyvvel kezében megjelent a színpadon csipkés tafota ünnepi parasztruhában, amint szerepe szerint a vasárnapi miséről tér haza.

De közben már gyülekeztek a politikai viharfelhők is!

Fedák válasza sem késett: „Az egyik hétfői lap és egyik napilapunk vasárnapi száma politikai beállításban foglalkozott szerény személyemmel. Bármennyire is megtisztelő rám nézve ez a kitüntetés, ez esetben azonban mégis erélyesen tiltakoznom kell ellene. Immárom harminckilenc éves művészi pályám összes tapasztalatai után, művészetbölcseleti felfogásom a következő: az igazi művészet minden politikai áramlattól független, mindenkor azok fölött áll, mindenkor azok fölött fog állni, mert az igaz művészet örök.”

A kassai vendégszereplést követően elment szülővárosába, Beregszászra, és a várostól négy kilométerre fekvő Munkácsra.

A vendégszereplést és az országjárást új darab, új bemutató, újabb siker követte. Ez volt a *Gyer-*

győi bál – s főszerepét Fedák Sári számára írtam – nyilatkozott 1941-ben Szilágyi László. – Ki másra gondolhattam volna a *Tokaji aszú* Tarcali Darázs Katalinja után?

Fedák Sári abban a darabban a Lenkey-század 1848-as hazaszöktetésében fontos szerepet játszó anya szerepét, özvegy Pereszleyné, született Bodolay Katinát alakította. A zenét természetesen Huszka szerezte. Fedák ebben a szerepben bátran kiállt – 1941–42-ben! – a szabadság eszméje mellett, a német elnyomás ellen. És kiállt még a színpadról leparancsolt kollégái: Básti Lajos, Rózsahegy Kálmán, Z. Molnár László, a Dajbukát–Bársony-házaspár és Timár Liza mellett.

(Básti Lajos így emlékezett a Népbíróságon Fedákra: – A *Gyergyói bál* bemutatása idején Fedák Sári tele volt zsidó ismerősökkel, barátokkal, akiket minden ügyes-bajos dolgukban segített . . .)

Németh László a *Gyergyói bál* előadásán nyújtott alakításáért dicsérte Fedákot.

„Az előadás lelke természetesen Fedák Sári. Aki még ma is jelképe annak, aminek múltja, sőt őstörténete: a magyar operettnek. Egy asszony, aki nagy egyéniség, aki hisz és jól érzi magát az operett világában. Fedákban ezt imádkozta és imádkozza a közönség, amely az ő kottákkal pacakázó hangjában, áradó jókedvében, hars önbizalmában nemcsak operettet kapott, de különös, nyers, már-már magyar ízekkel kapta a nép Fedáktól a maga életkedvét. A többiek hazudtak. Fedák azonban szentül és komolyan játsza az operettet. Megindító emberség a giccsben: ez Fedák.”

Egyed Zoltán talán élete legszebb kritikáját írta a Film Színház Irodalomban Fedák alakításáról:

„A szöveggönyv gerince a nevezetes, Jókainál is szereplő Lenkey-féle huszárezred Magyarországra való átszöktetésének története. 1848-at írunk s a magyar anya magyar szíve vonaglik a fájdalomtól, mikor egyetlen fiával, akit

gyermekkorában elszakítottak tőle, találkozik és a Bécsben felnevelt Pereszlényi Gáborka osztrák dragonyostiszt ruhában »oberleutnant Gabriel von Pereszlényi« mutatkozik be neki.

Időzzünk néhány sort ennél a jelenetnél, mert az ilyen pillanatok döntik el minden Fedák-produkció sorsát. Az embernek operett ide, operett oda, a lélegzete eláll, ahogy Fedák pompázatos magyar díszruhájában, elefántcsont fehér vállainál is fehérebbre válva meginog, mint a gyergyói fenyő, amelybe villám csapott, s ahogyan béna nyelvvel, dadogva megismétli: „Gabriel von Pereszlényi . . . Gabriel von Pereszlényi” . . . És tekintete! A fájdalomgyötört és szívbemarkoló tekintet, amely az előírt színpadi magatartást élő és vérző élménnyé alakítja át, hogy az ember hátgerincén a hideg borzong végig, s a varázslatos pillanat hatása alatt egész lelkével issza fel a nagy magyar színésznő zsenijének hasonlíthatatlan sugárzását. Csodálatos orchester a Fedák Sári művésze. Egy sikerekben krózusian gazdag pálya zenitjén, megkoszorúzza és már régen a méltó és dicsőséges decrescendóra jogosultan, szerepről szerepre ismét újabb és újabb meglepetést szolgál: csodálatos és a könnyörtelen hervadásnak még csak a lehetőségét sem sejtető tündöklő testi és lelki fiatalságával, fizikai magatartásának és vetítődésének pazar pompájával, ötletességével és istentől ajándékba kapott nemes és hamisítatlan tehetségének fényével, édes ízeivel és bódító nehéz illatával . . .”

1941-ben Egyed Zoltán egy interjú során megkérdezte Fedák Sárít:

„– Miért akar német színésznő lenni? Mert ezt olvastam az újságban.

– Na, most mit szólsz ehhez Zolikám? – válaszolta Zsazsa dühösen a Film Színház Irodalom 1941. év 14-es számában. – Mondjam azt, magyarázom meg, hogy ehhez előbb nekem újra kéne születnem, mégpedig német anyától?! . . . De nem törődöm velük. Jöttek, hogy cáfoljam, és kérjem ki a dolgot. Én, aki 42 éve, hogy

itt, ebben a színházban a színpadra léptem. Negyvenkét esztendeje Zoli! Hát mondd, mit cáfoljak?”

1942 húsvétján egy romantikus budai kiskocsmát varázsoltak az Izabella térre. Ez volt a díszlete a *Vén diófa* című operettnek, melynek szövegét Szilágyi László írta, zenéjét pedig Fényes Szabolcs szerezte.

A Film Színház Irodalom így írt az új Fedák-sikerről: „Táblás házak előtt játsszák a *Vén diófát*. A siker oka Fedák rendkívüli színészi varázsa. Mindenkit elsősorban az ő egyedülálló színes, különös, minden porcikájában magyar művésze csábít. Mindenki szereti Zsaszát, még ellenfelei is. Ha ugyan vannak ellenfelei. Megbűvölve ülnek az emberek a nézőtéren, megbűvölve Zsazsa személyi varázsától. Az ő charmja – hogy ne mondjam sex appealje – még legsugárzóbb fiatal korában is a tehetség lehetett.

Az új operett sikere őszinte. Fedák a nap, amely melegét szétárasztja a színpadon és a nézőtéren. Zsazsa az a vén diófa, amelynek árnyékában jó megpihenni. Olyan, mint a koraőszi erdő, amelyben a halványzöldtől a rozsdavörösig minden szín megtalálható.”

Huszkáné, Arányi Mária a „Szellők szárnyán” című könyvében így emlékezik meg a hatvanadik évén túl is változatlanul sikeres, népszerű Fedák Sáriról:

„Huszka Jenő azt mondta: Zsazsa impulzív egyéniség, talán túlságosan is az, nem kell komolyan venni, amit a színpadon kívül csinál! Öreg korában is fejjel magasodott ki színésztársai közül. Színpadon elmondott szavai, színes játéka, sodró temperamentuma mindig hatott a közönségre, s az idő múlásával népszerűsége nemhogy csökkent volna, de talán még nőtt is. (. . .)

Mikor nálunk volt, csak a Gyergyói bálról beszélt, melynek zenéjét férjem szerezte.

– Gyönyörű ruhám lesz! Aranybrokátból! – lelkesedett. – És táncolni is fogok, úgyhogy már most, előre fáslizom a bokámat! Szerencsére Básti Lajos lesz a partnerem, aki ügyes fiú, nemhiába verekedtem annyit

érte a Kamaránál* és a Honvédelmi Minisztériumban. De kitapostam belőlük! Meg Rózsahegyi Kálmánt is. És még két barátomat, Z. Molnár Lászlót és Bársony Pistát. Tudod, Máriám, ők már 1904-ben a János vitézben is velem játszottak. Z. Molnár volt a János vitézben az első gazda, Bársony Pista pedig az első kamarás. Mikor életbe léptek az új faji törvények, megnyugtattam mindkettőt, hogy míg Fedák Sári a színpadon van, addig nekik is lesz feladatuk az általam játszott darabokban. Hát sikerült. Fedák Sári mindig állja, amit vállalt. Pedig higgyétek el, nem volt könnyű! Kivel is játszhatnék? A fiatalok semmit sem tudnak, és semmit sem tisztelnek. Rákosi Szidi mindet kikergette volna a színpadról! Még a szerepüket sem tudják! – A drága jó Szidi mama! Csodálatos volt! Nagy volt! Imádom őt, s ő nemhiába mondta mindig „Te vagy az én édeslányom!”

(. . .) A Gyergyói bál témája nem tetszett a hangadó politikai köröknek. De a közönség tagadhatatlanul a darab és Fedák mellé állt, aki elintézte, hogy pár zsidó színész szerepelhessen a darabban. Ünnepezték Zsazsa tökéletesnek mondható alakítását, a kavargó zenét, a hazavágyó katonák dalát (. . .) A Talpra magyar! Fedák előadásában viharos sikert aratott. De nemcsak a megzenésített Talpra magyar, az egész előadás forró hatású volt, mert együtt lélegzett a hétköznapi emberekkel. Bárdossy László és a Ház akkor fogadta el a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Teleki Pál akkor lett öngyilkos, Zágrábba bevonultak a német csapatok s a budai alsó rakparton is az ő tankjaik dübörögtek végig. S a közönség Fedákkal együtt 135 estén át ismételte: „Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk . . . ”

Nevezetes dátum volt Fedák Sári életében 1943. február 15. vasárnap is. Ekkor ünnepezték a Zeneakadémián a Király Színház megnyitásának negyvenedik évfordulóját. A műsort senki más nem állíthatta össze, mint Fe-

dák Sári, hiszen, ahogy annak idején leírták, a „Király Színház szíve Fedák Sári keblében dobogott”.

Fedák Sári kijelentette, hogy csak akkor vállalja az ünnepi előadást, ha partnere Rátkai Márton lesz. Az a Rátkai Márton, kinek fellépését a zsidóellenes törvények miatt korábban már tiltották a hatóságok.

Részlet Rátkai naplójából: „Szerződés nélkül színésze lettem annak az országnak, amelyben negyven évig szerelmesen szolgáltam a színházat. Lehetséges ez? Zsenik, a hitványság és az embertelenség zsenijei kitaláltak és végrehajtottak törvényeket, amelyek leparancsoltak a színpadról.”

Leírni nem lehet azt a tombolást és tapsot, mikor Rátkai Márton megjelent a Zeneakadémia színpadán. Hát még amikor Fedák Sárival eltáncolták Kálmán Imre operettjéből, a Cigányprímásból a csárdást! Számtalanszor ismételtették meg velük, és ők ketten fáradhatatlanul énekeltek és táncolták újra, és elénekeltek az „Egy rózsaszál . . . ”-at is, melynek szövegét – tiltás ide, tiltás oda – a zsidó Heltai Jenő írta.

Győzték ismételni a Mágna Miska vidám ketőst is, a „Hoppsza Sári, jaj de jó”-t. Szerzőjének, Gábor Andornak szintén „nem volt szalonképes” a származása. No, meg a „vörös íróhetesekhez”-hez tartozott, akik a forradalom idején esténként Fedák Sári asztalának vendégei voltak.

Az estét nem engedték megismételni. A jobboldali lapok nekiestek Fedáknak: „Fedák Sári úgy látszik nem tudja elképzelni színpadi szereplését a zs- vitaminnal dúsított írók és szerzők, valamint művészek nélkül. Még mindig szerepelnek az általa színpadra visszamentett Básti-Bergerek, Rátkai-Róthok és Rózsahegyi-Rózenbergerek, hogy csak a jelentősebbeket említsük. Pedig be-

*A Színész Kamaráról van szó – A szerk.

*Az Iza néni című filmből.
Fedák partnere
Gombaszögi Ella*

*Fedák Sári mint Iza néni
(fotó: Angelo)*

A modern „vamp” a harmincas években
(fotó: Angelo)

Az Aknay-per idején
(fotó: Angelo)

*Vihar az Egyenlítón
című darabban partnerével,
Beregi Oszkárral
(1937)*

A mozikirályban Rátkaival

*A Tokaji aszú
Tarcali Darázs Katalin szerepében*

A vasfüggöny előtt

*Fedák és Eiseemann Mihály virágok között
(fotó: Molnár Megyeri István)*

*Szilágyi-Huszka
Gyergyói bál című operettjében
(ebben a ruhában
jelent meg barátai előtt
Nyáregyházán
1954 szilveszterén)*

*Partnerével,
Básti Lajossal
a Gyergyói bálban*

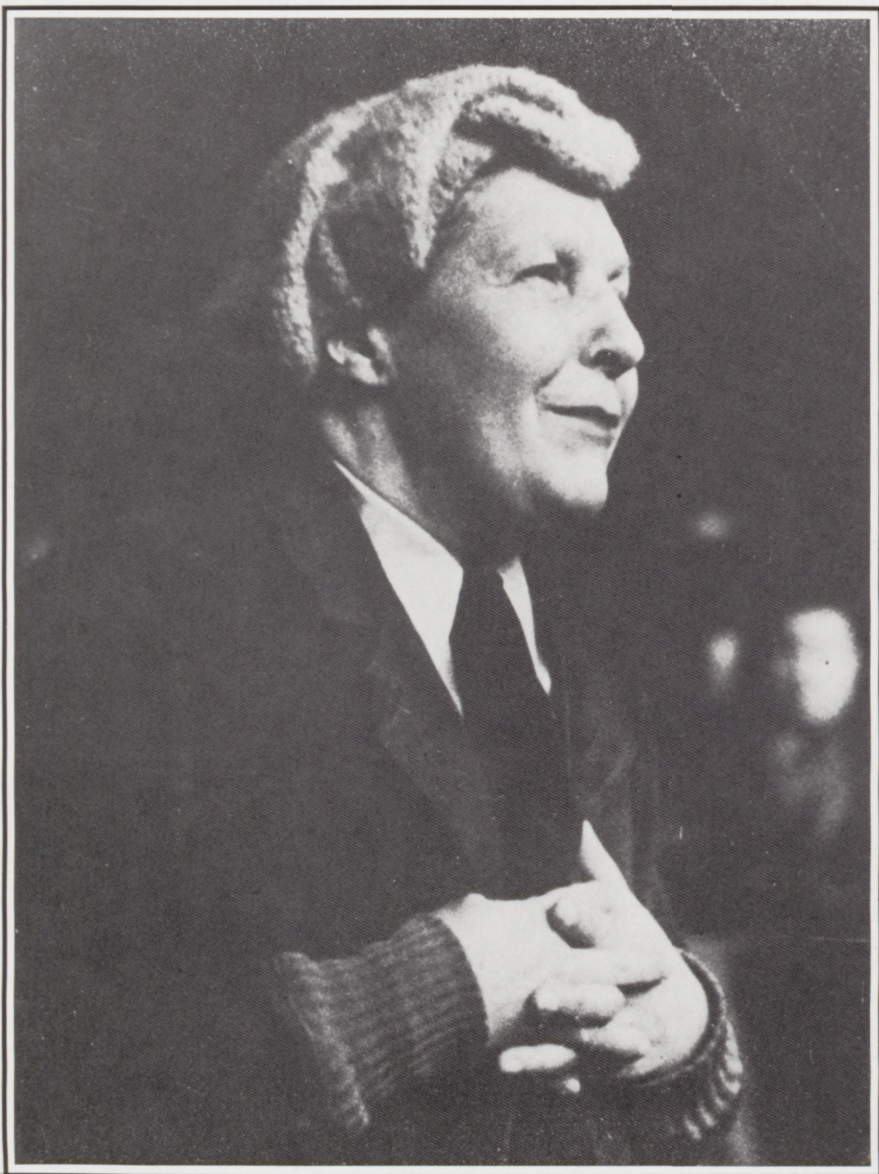

A „modern nő”, a századeleji Milói Vénusz
(fotó: Kossak)

„Der Pusztakavalier”
(fotó: Robert Röhr)

Fedák – ezúttal a Népbíróság előtt

Az utolsó szerep:
Őfelsége, a mama című
Vaszary–Eisemann operettben (1944)

A kép 1905. május 25-én készült
(fotó: Kossak)

A híresen szép vállak

„Ugrásra készen”
– a fiatal sztárjelölt

*Otthonában, a Szolyva utcai ház
könyvtárszobájában*

*A lebontott
Király Színház
köveiből
épített oszlop előtt,
a Szolyva utcai ház
kertjében*

*Nyáregyházán
Mednyánszky Ágival*

*A nyáregyházi
kertben
(fotó: dr. Schmidt Gyula)*

*E könyv szerzőjével,
Vörös Tiborral
Nyáregyházán
(fotó: dr. Schmidt Gyula)*

bizonyosodott, hogy a magyar színpad és a magyar film is meglehet nélkülük.”

1943 január- és februárjában Fedák új darabját, a *Párist* mutatta be a Magyarországi Új Magyar Színházra keresztelt Izabella téri színház. A kritika Fedákról és darabjáról így szólt:

„Fedák Sári Páris című darabja volt hivatva kihúzni a kátyúból az Új Magyar Színház szekerét. A manőver sikerült. Fedák Sári, az írónő nem alkotott égig kiáltó remeket, de ezt senki nem várta tőle. Elmondott egy históriát az amerikai filmek világából, sok őszinteséggel, keserű és bölcsességgel és derűvel, mely átsegítette a darabot a döccenőkön. A közönség mulatott a párbeszédes önvalomáson, és száz este megtöltötte a színházat a Fedák önvallomására kíváncsi közönség.”

1943. március 10-én Fedák a Tábori Színház együttesével a frontra indult, ahol természetesen hálás közönség fogadta.

1943 húsvétján viszont már a *Tábornokné* címszerepében lépett fel az Új Magyar Színházban:

Részlet Baróti Géza kritikájából:

„A színház körül megfogyatkoztak az erős egyéniségek. Fedák talán az utolsó mohikánja annak a színházi világnak. Kivételes érzéke van ahhoz a mutatóanyaghoz, hogy hozzáadja azt a pluszt a produkcióhoz, mely átpácolja az előadást fedáki ízzel és zamattal. Fedák az uralkodó csilagkép, mely mindig meghozza a sikert.”

Az új idők új írókat, új rendezőket, új igazgatókat és új művészeket hoztak magukkal. No meg azokat a régi vetélytársakat, akik eddig nem kerülhettek színpadra Budapesten. Most fütykössel a kezükben akartak pontot tenni arra a vitára, amit nagy tehetségű kollégáikkal szemben eddig nem tudtak a színpadon bebizonyítani.

Ilyen körülmények között Fedák 1943 nyarán azt nyilatkozta a Film Színház Irodalom hasábjain, hogy legalább egy évig nem óhajt színpadra lépni.

Az őszt Tátraszéplakon töltötte, Aknay Vilma, Somogyi Nusi és az általa felfedezett Fényes Alice társaságában. Mikor hazatért, a Színházi Magazin kérdezte terveiről.

– Nem lépek fel sehol – felelte Zsazsa lakonikusan.

– Mihez volna kedve? – szegezte a riporter a második kérdést a művésznőnek.

– Rózsahegy Kálmánnal játszani – hangzott el 1943 őszén Fedák Sári bátor, állásfoglalással felérő válasza.

Ebből megérthette mindenki, hogy Fedák csak akkor lép ismét színpadra, ha az onnan erőszakkal lesepert, nagy nevű kollégáival újra együtt játszhat.

Fedák gyűjtést rendezett Számadó Ernő beteg és nyomorúságban élő, idős parasztköltő megsegítésére is.

A *Harc* című gyalázkodó nyilas lap rögtön nekirohant.

„Talán ezzel akarja Kukorica Jancsi feledtetni, hogy 1919-ben lakása a vörös íróhetesek találkahelye volt? Az a Fedák Sári, aki a zsidó Bródy Sándort halálakor így siratta el: – Százszorosan legyen boldog az a színésznő, akivel egy kicsit is foglalkozott Bródy Sándor. Határtalan az, amennyit tőle tanulni lehetett. Én a sorsnak különös kegyeltje lehetek, mert hozzám jó, leírhatatlan jó volt. Törődött velem, tanított, dorgált és jó volt hozzám, mindig csak jó. Szerettem is, ragaszkodó, tisztelő, nagyon hűséges szeretettel – . . . A magyar nagyasszony szerepében tetszeleg most Fedák Sári, aki számára az érzéki, buja, zsidó írónő, Erdős Renée, csak »imádott édes Renée-m« volt!”

Fedák elhallgatott. Nem nyilatkozott. Mind nehezebb volt szóra bírni.

7. A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS ÓFELSÉGE, A MAMA

1944. március 19. Tragikus nap ez az ország történelmében: a német megszállás napja.

Fedák éppen az *Ófelsége, a mama* című operettet próbálja. Egy magyar népmese alapján Fedák Vaszary Gáborral íratta meg a darabot.

– A német tankok dübörgése behallatszott a színpadra. A próba abbamaradt. Kitódultunk az utcára. Fedák falfehér arccal nézte a színészbejáró elöl a dübörgő tankokat. Reszkető hangon taxit kért. Két napig nem láttuk. Csak három nappal később jelent meg a próbán. Mikor légiriadó szakította meg a próbát, Zsazsa Hitler Mein Kampf-ját lobogtatva kezében, az óvóhelyre menet így szólt: Csak ezt viszem magammal . . . – A történetet Palotás Imre, a darab bonvivánja mesélte el.

A folytatást pedig Nyáregyházán Zsazsa.

– Taxit hívtam. A budai oldalra értünk, mikor megszóltak a szirénák. Lementem a legközelebbi óvóhelyre. Meglepetésemre már nem éreztem félelmet. Amit éreztem, az elmondhatatlan utálat volt. Két napig gondolkodtam otthon, mit tegyek? Olyan idők voltak azok, amikor „kenyeret keresni” nem szóképp volt, hanem valóság, a kenyeret meg kellett keresni valóban, mindennap. És a meleg szobát is, amely a bombázások miatt szintén gondot jelentett. Komoly emberek halálos komolyan beszéltek arról, hogy tudnak egy címet, ahol tojást lehet kapni . . . Három nap múlva ismét megjelentem a próbákon. A kedves kis Turay Idát, aki egy kotnyeles táncosnőt játszott volna a darabban, már nem találtam a szereplők között. Megtudtam, hogy férjének, Békeffi Istvánnak, aki annyi jó szöveggönyvet írt nekem, s az egyik legnagyobb sikeremnek az *Okos mamá*-nak a szerzője volt, bujkálnia kell a német megszállás óta, és Dusika ilyen lelkiállapotban természetesen sem próbálni, sem játszani nem tud. Szerepét Harcos Irén kapta meg, akiről senki sem tudta, honnan került egy-

szerre Budapestre, a Magyar Színház színpadára. Csak azt tapasztaltam, hogy állandóan mellettem van, minden szavamra, kijelentésemre figyel. Az egyik légiriadó alkalmával szintén a nyomomban sündörgött. A kezembem könyv volt. Fontoskodva érdeklődött:

– Mit olvas Zsazsuka?

Dühösen válaszoltam: A Mein Kampf-ot! Hitleről!

A Népbíróságon ez is vádpont lett ellenem . . .

A német megszállás után Zsazsa is, Turay Ida is gyakran kapott névtelen fenyegető leveleket és telefonokat. Ennek két oka volt. Békeffy Lászlót, a bátor és szókimondó konferansziét, Zsazsa egyik legjobb barátját bátor szókimondásáért letartóztatták, és mint később kiderült, Dachaubá hurcolták. Turay Ida férjét Békeffi István író pedig gyakran összetévesztették rokonával, az „y”-os Békeffyvel. Sokan azért azt hitték a nyilasok közül is, hogy Turay élettársát hurcolták el, mint bátor baloldalt. Ezek telefonon rémítgették Dusikát, hogy nemsokára ő következik . . .

Turay Ida különösen akkor ijedt meg, mikor lakásukon megjelent „két úr a Gestapótól”, ahogy ezt később férje versben is megírta, és férjét, Békeffi Istvánt, Békeffy Lászlóként akarták letartóztatni. Az eset után különköltöztek, nem lehetett látni őket együtt, csak titokban találkoztak Pistuka különböző búvóhelyein. Pletykák is születtek. Például Békeffy Lászlóné, az elhurcolt konferanszié felesége és édesanyja, Kürti Sári telekiabálták a várost, hogy Turay Ida elhagyta zsidó származása miatt férjét.

– Ezért aztán már zsidók is hívtak névtelenül – mesélte évtizedek múlva Turay Ida. – Nem sok jóval kecsgették, hogy mi lesz a sorsom akkor, ha a németek elvesztik a háborút, ami akkor már bizonyosnak látszott. Kürti Sári, ez a szörnyeteg, abban az időben Fedák Sári Szolyva utcai villájában lakott, ahol naponta meglátogatta lánya, a másik Békeffyné, ipszilonnal. Zsazsát figyelmeztették, hogy vigyázzon, mert kígyókat melenget a keblén. De Zsazsát nehezen lehetett valamtől eltántorítani. Mint akit megették valami varázs-

szerrel, úgy hallgatott Kürti Sárira és lányára, Magdára. Csak amikor a Népbíróság előtt, mint vádlóival találkozott velük, akkor döbrent rá az igazságra. Egyébként Pistukát annyira felbőszítette Kürti Sári és leánya becstelen viselkedése, hogy nem akart többé szóba állni velük. Éppen a Zsazsa elleni per napján voltak hivatalosak hozzánk ebédre. De amikor férjem megtudta, mennyire hálátlanok és milyen valótlanságokat állítottak – kiüzent nekik a szobalánnyal, hogy nem vagyunk itthon . . . Nem akarok mindenáron szerecsenmosdató lenni, nincs is rá szükség, mert az, hogy Fedák nyilas lett volna, egyszerűen nem igaz. Az viszont igaz, hogy mindig is nagy volt a szája, és ezekben a hetekben teljesen összeomlott, annyira félt a németek állítólagos csoda-fegyverétől . . .”

A névtelen levelek íróinak ezt üzenté Fedák egyik nyilatkozatában: „Az ember erősebb, mint a sors, s mindent kibír. Még az alaptalan gyalázkodásokat is, ha jó az ember lelkiismerete. Én is kibírom a névtelen levelek rágal-mait és túlélem, ha az Isten is úgy akarja.”

Az *Ófelsége*, a mamát 1944 júniusában játszották utoljára. A bombázások elől Zsazsa unokahúgához, Fedák Ágotához költözött Nyáregyházára. Egy teherautó holmival és az írógépeivel érkezett meg. Szinte azonnal dolgozni kezdett. Hozzáfogott „Útközben” című, 1929-ben megjelent regénye folytatásának megírásához. Itt látogatta meg Fényes Szabolcs és felesége, Csikós Rózsi, és máris leszerződtették Zsazsát a *Hurrá, itt a szerelem* című operett anyacsászárnő szerepére.

8. UTAZÁS SOPRONBA

Zsazsa belépett az Operett Színház színészbejáróján. Nekitámaszkodott a falnak és szagolni kezdte azt a mámorító illatot, azt a leírhatatlan és megmagyarázhatatlan színházzagot. Mert olyan szag, ami egy színházból a művészbejáróján kiárad, olyan sehol máshol nincs a

világon. Az valami különlegesség. A legnagyobb jóakarral sem nevezhető parfümnek. Negyvenöt esztendeje múlt április 6-án, hogy színpadra lépett, de valahányszor ezt a parfümöt, ezt az éltető levegőt megérezte, nagyot kellett lélegeznie az életét jelentő levegőből.

A portán átvette leveleit. Volt köztük ismét névtelen. Az egyik újságkivágást tartalmazott, mely azt tudatta az olvasókkal, hogy Maurice Chevalier-t, a párizsiak legnépszerűbb énekesét a francia ellenállók megölték. A levél Zsazsát is hasonló sorssal fenyegette. Zsazsa felment Fényes Szabolcshoz az irodába. Megmutatta a levelet és közölte, hogy ilyen körülmények között képtelen színpadra lépni.

– Nem mintha félnék – magyarázta Zsazsa –, mert ha úgy volna, akkor attól a rengeteg fenyegető levéltől való félelemben, amit az utóbbi hónapokban kaptam, már rég valami dzsungelbe kellett volna menekülnöm . . . de mégis. Visszaadom a szerepet, és arra kérek Szabolcs, vigyél most haza. Úgyis egyirányban lakunk.

Fényes Szabolcs beültette a kocsiba felesége Csikós Rózsi mellé Zsazsát és hazarepítették Szolyva utcai kis háza elé, mely alig két évvel korábban épült fel.

Angyali kis kúria volt ez, hatalmas nappali szobával, melynek üvegfala a kertre nyílt. Ezt „ját-szotta össze” magának rengeteg „fedákiával”, sok-sok izgalommal, tudással és tehetséggel, közönségismerettel. Úgy mondta, hogy ezt a házat a közönség építette fel neki.

A szalonban vitrin állt, tele Fedák-trófeákkal. Egy kis múzeum. Ott volt a *János vitéz* kosztümje, a selyemgatya, a karikásostor, a tilinkó, a kis pörge kalap, a borjúsájú ing. Emléktárgyak, koszorúk, csupa bronz, ezüst, sőt talán még aranykoszorú is volt köztük. Babérfüzérek, szalagok, selyemszínlapok híres jubileumi előadásokról. Ez a kis Fedák-múzeum csupa olyan holmival volt tele, amely életpályájának egy-egy kedves emléket idézte . . .

Nyílt a szalonajtó, és Kürti Sári dugta be a fejét, aki hónapok óta Zsazsánál lakott. Vejét, Békeffy

László konferansziét elhurcolták, és Sáríka félt, hogy neki is baja esik. Ezért Zsazsa védőszárnyai alá helyezte magát. No meg Zsazsa Margitja nagyszerűen főzött, és volt is miből, mert Zsazsa kamrája mindig tele volt. Jutott még Kürti Sári lányának is belőle, a magára maradt Békeffy Lászlónénak, aki mindennap hivatalos volt ebédre.

Anya és lánya, nap mint nap esküdöztek, hogy sohasem felejtik el és meghálálják majd Zsazsa jóságát.

Zsazsa közölte Kürti Sáival, hogy szerepét visszaadta, mert egyelőre nem óhajt fellépni. Másnap már hozták is a hírt a lapok. A Magyar Ünnep című színházi lap is leközölte, hogy Fedák Sári szerepét Vízvári Mariska vette át. Zsazsa pedig leutazott Sopronba. A Lővérekben akart szobát bérelni, István öccsével, akinek a fronton összeroncsolt tüdejére ráfért a Lővérek körül elterülő fenyvesek gyógyító levegője.

Üres szoba azonban nem volt a híres szállodában. Még Zsazsának sem volt hozzá elég protekciója. Sopron tele volt menekültekkel. Az ötszázezer zsidó deportálásáért felelős Endre László és Sztójay Döme, a volt miniszterelnök is itt üdült.

De Zsazsa mégsem utazott hiába Sopronba. Találkozott régi hívével, Szalay Károly színigazgatóval. Az ő társulata játszott akkor a soproni színházban. Az igazgató is egyetértett Zsazsával abban, hogy jobb, ha ezekben a hetekben nincs Pesten. Megállapodtak, és Zsazsa húsz estére a soproni színházhoz szerződött, hogy eljátssza a *Tokaji aszú* és a *Vén diófa* főszerepét. Visszautazott Pestre csomagolni. Közben interjút adott a Magyar Ünnep című színházi hetilapnak.

„Nem kívánok színházzal foglalkozni. Amennyiben ez a gondolkodásom megváltoznék, biztosan előtérbe tolnék az a régi érzésem, hogy színházat kellene csinálni, egy igazi, jó népszínházat. Hitler azt mondta, nincs hitvány nép, csak hitvány vezetők. Ez nem csak a nemzetvezetőkre, de a színházvezetőkre is érvényes. A mai színházi vezetők nincsenek a helyzet magaslatán. Ezért nem óhajtok játszani.”

1944. október 14-én, szombaton este játszott először Zsazsa a színházat roskadásig megtöltő soproni közönség előtt. Másnap, október 15-én, vasárnap délután is az előző esti operett, a *Tokaji aszú* volt műsoron. Horthy rádiófelhívása felvillanyozta a zsúfolt közönséget. Az emberek sírva, nevetve, boldogan ölelték meg egymást az előadás szüneteiben. Itt volt a régi áhított fegyverszünet és mindenki remélte, hogy végre itt a béke!

A közönség a darab fináléját együtt énekelte Zsazsával:

Rózsa, rózsza bazsarózsa,
Szól a régi bakanóta . . .
Mintha újra béke volna
Arany napfény süt le a víg aratókra.

Majd Zsazsa előrelépett a színpadon, egész a zenekari árokgig. Ott folytatta egyedül énekelve Eisemann Miska dalát, teljes extázisba ejtve a közönséget, mint már anynyiszor hosszú pályája során:

Még remélem, hogy megérem
Búza nő a csatatéren,
Újra fürdünk tejbén-vajban
Majd ha szüret lesz Tokajban!

Van tanúja is ennek a leírhatatlan eseménynek, mikor ezeregy szál virág hullt a színpadra Zsazsa lábai elé: Tábori Nóra, aki akkor Szalay Károly társulatának tagja volt, mesélte:

– Szalay Károly a legnemesebb, legemberségesebb igazgatók egyike volt, akit valaha ismertem. Színháza tele volt üldözöttekkel, menekültekkel. A színpad alatt rejtőzködött az üldözött Olty Magda. Ez a derék Szalay igazgató elzavarta az ügyelőjét, mikor az nyilas egyenruhában állított be a színpadra. Elképzelhetetlen az a vád, hogy a derék Szalay színpadán Zsazsa Szálasit éltette volna. A nagy színésznőnek elég volt a sikerhez annyi, hogy bejött a színpadra és máris percekig zúgott a taps.

9. HA BÉCS, AKKOR DONAUSENDER?

Az örökifjú Zsazsa megöregedve bámult ki soproni szobájának a légnymás által betört ablakán. Az ablakkal szemben lévő plakátot nézte. A plakát Páger Antal kislányát ábrázolta, amint sírva néz az ég felé és ezt kérdezi: „Én is hadicélpont vagyok?” Majd Margit felszólította az „ízletes” plantateát. Zsazsa a Magyar Ünnep utolsó számát lapozta. Megakadt a szeme a következő híren: „Szalay Károly soproni igazgató, a nagy sikerre való tekintettel újabb húsz előadással meghosszabbította Fedák Sári soproni vendégszereplését.”

Tovább lapozott, és újabb híren akadt meg a szeme: „A Nemzeti Színház tervbe vette, hogy a közeljövőben bemutatja Mikszáth Kálmán: *A vén gazember* című színművét, a színpadjainkról régóta hiányzó Rózsashegyi Kálmánnal a címszerepben.”

Lám, lám, milyen az élet. Zsazsa már több mint egy évvel korábban azt nyilatkozta egyik színházi hetilapnak, hogy szeretne Rózsashegyi Kálmánnal játszani. Pedig 1943-ban az efféle nyilatkozatok nem maradtak megtorlás nélkül.

Reggeli közben kopogtattak. Varga István a nyilas kormány sajtófőnöke látogatta meg Zsazsát a jég-hideg, betört ablakú szobában. A Donausender rádió igazgatósága nevében bemondói állást kínált fel Zsazsának, aki örömmel fogadta az ajánlatot. A nagy bombázások miatt mindenképpen szeretett volna elköltözni a támadások következtében megsérült soproni lakásából.

Január második felében tehát Bécsbe utazott, ahol a Collegium Hungaricum kapott szállást, mely akkor már tele volt civil nyilasokkal.

Már az első esté nagy tüntetést rendeztek Fedák Sári ajtaja előtt az Árpádsávosok, és követelték eltávolítását. Zsazsa odabenn reszketett. Remegő kézzel nyúlt az Ady-kötet után. Találomra nyitotta ki. A kötet az *Istenhez hanyatló árnyék* ciklusa elé írt Jeremiás siralmainál nyílt ki: „Tekints meg, óh Uram, mert

gyötrelemben vagyok, az én belső részeim elepedtek, elfordult az én szívem énbennem: mert ellened rugódtam; ott kinn fegyver pusztít, otthon halál vagyon.”

A következő napon hívatta Zsazsát Vajda Ferenc németbirodalmi magyar főkonzul, és közölte vele, hogy szeretnék, ha a Bécsben működő *Magyarország Rádió* adásaiban szerepelne. Tekintettel arra, hogy Zsazsának bécsi tartózkodásához munkavállalási igazolásra volt szüksége, az ajánlatot elfogadta. De azért megkérdezte:

– Hogyan tartják lehetségesnek szereplésemet a Donausender rádió keretében működő *Magyarország Rádió*nál, mikor mint „veszedelmes kommunistát” a Horthy-rendszer huszonöt éven keresztül támadott, és akinek az ajtaja előtt tegnap este is tüntetést rendeztek a nemzetiszocialisták?

– Ilyen ostobaságokkal most senki nem ér rá foglalkozni – válaszolta Zsazsa kérdésére Vajda.

Zsazsa kikötötte még azt is, hogy hetente kétszer, legfeljebb háromszor szerepel a Magyarország rádióban, és ragaszkodott ahhoz, hogy szereplése kizárólag irodalmi jellegű lehet és műsorában semmiféle politikával nem foglalkozik.

Műsorait délután fél öt és öt óra között sugározták. Egy alkalommal Szép Ernő: *Imádság* című versét adta elő Zsazsa, orgonakísérettel:

*Ki ülsz az égben a vihar felett,
Én istenem hallgass meg engemet,*

*Hozzád megy szívem, itt szavam dadog,
Hazámért reszketek, magyar vagyok.*

*A népekkel ha haragod vagyon
A magyarra ne haragudj nagyon.*

*Ne haragudj rá, bűnét ne keresd,
Bocsáss meg néki, sajnáljad, szeresd.*

(. . .)

*S keserű könnyeink tudod Uram,
hogy mennyit is szenvedtünk csakugyan,*

*S hogy víg esztendőt várunk mindenér,
Hisszük hogy lesz még szálló lágy kenyér.*

(. . .)

Mecsér András dühösen telefonált. Megőrült ez a Fedák? Operettetet ad? Arról nem is beszélve, hogy a ZSIDÓ Szép Ernőtől ad elő a Donausender adóban? Azt hiszi, hogy még mindig az operettszínpadon van?

De beszélt Fedák a Szent István jobbját vivő aranyvonatról is, verseket mondott és még az 1929-ben megjelent „Útközben” című regényéből is felolvasott. Szerepelt egy kis hangjátékban, amely arról szólt, hogy egy kis magyar falut amerikai gépek bombáznak, és bombatalálat éri egy öreg parasztasszony tanyáját is. Az egyik gépet lelövik, s a pilótát, aki ejtőernyőjével kiugrott, elfogják. Ekkor derül ki, hogy az öreg parasztasszony Amerikába származott unokája. Még ez az ordítóan hamis és szirupos történet is alkalmat adott Fedáknak arra, hogy némi melegséget, reményt sugározzon hallgatóinak az éteren keresztül.

A rádióban 1945. április elsején szerepelt utoljára. Többet között ezt mondta: „Budapestet szétlőtték, agyonbombázták. De gondoljatok arra, hogy itt a tavasz. A romok között megindul az élet és a Hűvösvölgyben ezen a tavaszon is nyílnak az ibolyák. Mi pedig, akik ezt a háborút túléljük, sírva-nevetve borulunk egymás nyakába.”

1945. április 2-án a szovjet csapatok megközelítették Bécset! Megszűntek a Donausender és a Magyarország Rádió adásai. Fedák, még, ha akart volna sem lázíthatott volna az 1945. április 4-én felszabadult Magyarország ellen.

Ekkoriban Zsazsával senki nem törődött. Ült, mint akit villám sújtott. Sok nehéz perce volt már viharos életében, de úgy érezte, ez a legnehezebb. Számára

végezt a háború és talán az élet is. Hatvanhat éves volt. Nem volt semmije, csak szeretett régi szobalánya, Margit, na és a kutyája. Még életében nem volt ilyen elhagyott. Barátai sem voltak. Egyedül maradt.

Egyedül? Egy napon váratlanul az egyik pesti színésznőismerőse és az ő karmester barátja robant be hozzá.

– Zsazsa, Zsazsuka, azonnal pakoljon! Egy vontatóhajó fél óra múlva indul fölfelé a Dunán. A linzi kikötőbe tart. Ha sietünk, még elérjük!

Zsazsa ölébe kapta Brigi kutyáját, Margit fölkapta a nyomorúságos motyót, és futottak. Irány a Duna-part.

S míg Tőkés Anna azt nyilatkozta a felszabadulás utáni első színházi újságnak, hogy: „. . . értelmetlen, amit egyes emberek csinálnak. Fogjanak végre kezét, és ne azon versengjenek, hogy melyiknek sikerül jobban átgázolni a másikon”, Zsazsával az uszály haladt fölfelé a Dunán. Oberzellben kötött ki, ahova hamarosan bevonultak az amerikai csapatok.

Zsazsa jól beszélt angolul és így a dunai főhadiszállásra került, a katonáknak tartott műsoros esteken is fellépett, ahol Sophie Tucker híres számát sírta, zokogta el a mikrofonba, az *egy őszhajú asszony* című dalt, mely egy öreg zsidó asszonyhoz szólt. Egyik este egy szép szál katonatiszt látogatta meg Zsazsát, amerikai egyenruhában. Tört magyarsággal mondta el, hogy ő a Letuczky Mari fia. Zsazsa csaknem elsírta magát. – A Letuczky Mari fia! . . . Istenkém a Letuczky Mari fia . . . – ismételte.

Letuczky Mari ugyanis Zsazsa szüleinek szobalánya volt Beregszászon. Egy darabka a lánykorából, az ifjúságából. Hányszor segített neki a kamaszlány Zsazsa, mikor mosogatás után Mari bálba készült, és Zsazsa tűzte a hajába a virágot.

– Te Mari, meglátod te leszel a legszebb. Meg is fogadlak én téged, majd ha Pesten nagy primadonna leszel. Tíz pengő forint lesz a fizetésed.

Mikorra Zsazsa nagy primadonna lett, Letuczky Mari már kivándorolt Amerikába, azon százezer mun-

kanélküliek egyikeként, akit a magyar kormány fejeként tíz koronáért eladott Amerikának.

Mikor Zsazsa később, 1922-ben, Amerikában járt, Bridgeportban egy fekete selyembe öltözött lady, a legfinomabb csipkekendővel a fején átnyújtott neki egy kis csomagot és azt mondta:

– Zsazsa lelkem, hoztam magának egy kis candyt. Na, jól nézzen meg, aztán találja ki, hogy ki vagyok?

A szemében könny csillogott. A mellette álló hölgy ráncigálta a ruháját.

– Ugyan, Mrs. Szilágyi, ne zavarjuk most fellépése előtt ilyesmivel a művésznőt . . .

Zsazsa csak nézte-nézte egy darabig, mint most a fiát, aztán kitört belőle:

– Mari! Kedves jó, régi Mari! Hát te vagy az?

– Zsazsuka, kedves lelkem, Zsazsuka!

Ezzel már egymás nyakába borultak, sírtak is keservesen és boldogan. Letuczky Mariból Mrs. Szilágyi lett.

Míg Zsazsa festette magát az előadásra, Mari mellette ült és simogatta Zsazsa haját, ruháját, a kezét, a kikészített *János vitéz*-ruhákat, a csizmát, a rongyos kalapot. Forgatta a furulyát, nézegette a karikást és a csizmát. Azt a darab Magyarországot, amit Zsazsa magával hozott. A rongyos kis kalap mellől elvett két szál árvalányhajat és gondosan eltette. Előadás után Mari a saját autóján, fekete selyem ruhában vitte haza a két szál árvalányhajat Bridgeportból Stamfordba . . .

És most ott állt Zsazsa előtt a Mari fia, ez a szép szál felnőtt ember. Úristen, milyen kicsi is néha a világ.

Georges Szilágyi aztán elmesélte Zsazsának, hogy anyja hosszú esztendőkn át vasalt. Vasárnap is. Olyan üzemben dolgozott, ahol vasárnap sem szünetelt a munka. Férje meghalt és három árvát hagyott maga után. Édesanyjuknak dolgoznia kellett vasárnap is, ha a három árvából embert akart nevelni.

– Hiszen még csak öklömnyiek voltunk, mikor édesapánk meghalt – meséli Georges Zsazsának. – De

anyánk felnevelt bennünket. Belőlem orvos lett, a másik testvérem patikus, legkisebb öcsém, *our little brother* pedig kereskedő.

Elmondta Georges azt is Zsazsának, hogy a két szál árvalányhajat édesanyjuk haláláig megőrizte. Vele temették el a koporsójában.

10. AZ ANDRÁSSY ÚT 60-BAN A FASISZTA SZÍNÉSZNŐ

Békeffy Lászlóné és édesanyja, Kürti Sári vöröskeresztes lapot kapott Zsazsától, melyben Zsazsa megírta „drága Sárikámnak és Magdusomnak”, hogy jól van és ne aggódjanak.

„Drága Sárikám és Magduskám” – akik nemrég még Zsazsa asztalánál ültek – nem aggódtak. A vöröskeresztes lap Zsazsa címét is tartalmazta: Übernzell, Gasthaus, Bayerische Löwe.

A címet átadták a hatóságoknak.

Rövidesen a rikkancsok így kínálták újságjaikat:

– Elfogták és hazahozták a háborús és népellenes büntettekkel vádolt Fedák Sárít. A fasiszta színésznő az Andrássy út hatvanban van előzetes letartóztatásban, és ott várja a felelősségrevonását!

Dr. Major Ákos, a Horthy hadbírójából lett népügyész könyvéből azt is tudom idézni, hogy „Háborús bűnös az, aki tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának.”

Fedák Sári sem ilyen, sem ehhez hasonló bűnököt nem követett el. Amiket számlájára lehet írni, azok csupán felelőtlen kijelentései voltak. De ezekért megbűnhődött.

Részletek különböző dokumentumokból:

„Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya 22 583/1945.

Tárgy: Háborús büntettel gyanúsított Fedák Sári színésznő ügye.

JELENTÉS

1946. január 13.

„Jelentem, hogy az amerikai hatóságok által átadott Fedák Sári színésznő háborús bűnügyében, a nyomozást lefolytattam. Békeffy Lászlóné tanúvallomását édesanyja, Kürti Sári is megerősítette, hogy a gyanúsított a német megszállás óta állandóan jobboldali társasággal, Bágyoni Várával és Hajmássy Miklóssal tartott fenn kapcsolatot.

1944 őszén Sopronba távozott és ott nyilvános szereplése alkalmával Szálasit dicsőítette.

Önként távozott tovább Bécsbe és ott a Donausender magyar adásában tevékeny szerepet vállalt, sőt saját írásait is felolvasta. Előadásainak java része propaganda jellegű volt. Súlyosbító körülménynek számít, hogy ezt a propagandát 1945-ben, már Magyarország felszabadítása után folytatta.

Zalai Sándor sk.

r. ny. fhdgy. csop. vez.

Ákos Miklós sk.

r. ny. szds. szak. csp. vez.

Szántó György sk.

r. ny. alhadnagy.

1946. február 14-én, déli 12 órakor újabb jegyzőkönyvet vettek fel Fedák Sári gyanúsítottáról.

Jelen voltak Szőnyi Zoltán népegész, Siklós Endréné jegyzőkönyvvezető.

A Népbíróság Fedák Sári vádlottat első fokon, főbüntetésül kettő évi börtönre, mellékbüntetésül vagyonának elkobzására, valamint politikai jogai gyakorlásának tízévi felfüggesztésére ítélte.

Fedák Sári és védője, Alvinczy Imre dr. az ítélet ellen fellebbezett.

Az újságok kivétel nélkül foglalkoztak Fedák Sári tárgyalásával:

– „A Népbírósági tárgyalás 1946. április 3-án volt, a Markó utcában. Az ügyet a Népbíróság Gálfalvy tanácsa tárgyalta. Az érdeklődés óriási volt. A tárgyalóterem aj-

taján hatalmas kiírás adta tudtul, hogy „Fedák Sári tárgyalására a jegyek elfogytak”.

Fél tízkor vezették elő Zsaszát. Még ellenségei is megrendülten nézték az idős színésznőt. A vád ismeretése után az elnök megkérdezte Fedák Sárít, bűnösnek érzi-e magát?

– Nem vagyok bűnös – válaszolta Fedák. Majd elmondta, hogyan került a soproni színházhoz, és ismertette az onnan tovább vezető utat és a kényszerítő körülményeket, melyek a Donausender adóban való szerepléséhez vezették.

– Mikor kezdett politizálni? – kérdezte az elnök.

– Nem politizáltam soha – felelte Zsazsa.

– Sopronban Szálasit éltető dalt énekelt – mondja az elnök.

– Nem felel meg a valóságnak – válaszol a színésznő.

– Komoly tanú fogja ezt vallani.

– Én is nagyon komolyan mondom, hogy nem éltettem Szálasit. Nyilasokkal soha nem érintkeztem.

– Fedák Sári! Fedák Sári! Mondja meg az igazat. Könnyítsen a lelkiismeretén. Mondja el, hogy magát félrevezették a nyilasok meg a németek.

– A sajnálatos csak az, hogy Magyarország lakosságának nagy része félre volt vezetve. Sok marhaságot mondtam, de szavaimat tetteimmel cáfoltam meg. Sok üldözöttön, kiket politikai és vallási okokból üldöztek, segítettem. Most már belátom, hogy jobb lett volna annak a nyilas lapnak intelmét megfogadnom, amelyik azt írta rólam, hogy jobb lesz, ha nem nyilatkozom, befogom a számat, és a jövőben csak a színpadon nyitom ki.

Tanúként hallgatták ki Lajos Árpád alhadnagyot, aki elmesélte, hogy 1944 decemberében megnézte a soproni színházban Fedák Sári főszereplésével a *Tokaji aszút*, melynek egyik slágerét a közönség erősen megtapsolta. Fedák megjelent a tapsokra és megváltoztatott szöveggel elismételte a dalt, és – bár a szövegre Lajos Árpád már nem emlékezett, de arra igen, hogy „győzni fog majd Szálas Ferenc” kitétel elhangzott benne.

– Tisztelt elnök úr! A sikerhez nem volt szükségem ilyen olcsó eszközre. Egyébként a *Tokaji aszú* egyik dallamára sem énekelhető a „győzni fog majd Szálasi Ferenc” szöveg – mondta Zsazsa.

Szalay Károly soproni igazgató is megerősítette Fedák Sári válaszát.

Lajos Árpád vallomását a Népbíróság elutasította.

Pajor Istvánné, Téglássy Emmi, aki a tábori színház tagjaként együtt volt Fedák Sárival, azt vallotta, hogy Fedák német és olasz tiszték előtt több alkalommal antiszemita kijelentéseket tett.

Alvinczy doktor, Fedák védője megkérte Téglássy művésznőt, elismételne-e a bíróság előtt akár német, akár olasz nyelven valamit Fedák Sári akkori antiszemita kijelentéseiből?

Kiderült, hogy Téglássy Emmi (van-e, ki e nevet ismeri?) sem németül sem olaszul nem tud. Így ez a vád is összeomlott.

És ki hinné azt, hogy Fedák Sári, aki 1943 februárjában a zsidó Rátkai Mártonért harcol – amiért aztán a jobboldali lapok erősen megtámadták –, két hét múlva a fronton antiszemita kijelentéseket tesz?

– Nem mondhattam én kérem semmi rosszat a zsidókról – mosolyodott el erre a vádra Zsazsa –, hiszen zsidók voltak a legsikeresebb operettjeim zeneszerzői és a szövegírói. Elég, ha Gábor Andor, Bródy Sándor, Biró Lajos, Lengyel Menyhért és Kálmán Imre nevét mondóm. De zsidók voltak igazgatóim, Lázár Ödön, Jób Dániel, Hevesi Sándor, aki egyébként még darabot is írt nekem. A fodrászom, a cipészem, a szabóm, és volt férjem, Molnár Ferenc is zsidó volt, ha szabad megjegyezni. És zsidók az itt mellettem felszólaló tanúk: Básti Lajos, Ráday Imre, Somló István, Rátkay Márton, Rózsahegy Kálmán, Bársony István és Z. Molnár László, akik azért vannak itt, hogy elmondják a tisztelt bíróságnak, hogy nem kell szégyenkezni azért, hogy emberségesen viselkedtem az embertelen időkben.

Békeffy Lászlóné, a Dachauba hurcolt konferanszié feleségének vallomása következett, akiről Fedák Sári azt hitte, hogy legjobb barátja.

– Édesanyám, Kürti Sári révén bejáratos voltam Fedák házához, ahol Fedák Sári több ízben fogadta Hajmássy Miklós fasiszta színészt, számtalan magas rangú német tisztet, Bágyoni Váró Andor jobboldali újságírót. Lakásán a németeknek pezsgős vacsorákat adott. 1944. március 19-én, a német megszállás napján Fedák kijelentette öltözőjében, hogy ez élete legszebb napja. Az *Ófelsége, a mama* című operettben pedig náci karlendítéssel jött be a színpadra. Beregszász visszacsatolása után részt vettem Fedák Sárival egy főispáni vacsorán, ahol Fedák vacsora közben elismerőleg jelentette ki, hogy Beregszász visszacsatolása is Hitlernek köszönhető.

Zsazsa nagy nyugalommal válaszolt „legjobb barátnője” vádjaira.

– Hajmássy Miklós színész, kollégám volt. Évek során együtt játszottunk, a *Páris*, a *Tábornokné* és az *Ófelsége, a mama* című darabokban. Kapcsolatunk színházi és nem politikai volt. Bágyoni Váró Andor mint a Magyar Ünnepek színházi hetilap főszerkesztője egy alkalommal valóban fölkeresett villámban. Cikket kért lapja számára. Én Jászai Mariról írtam cikket, melyet a lap 6. száma hozott le. A fehérterror idején azzal voltam vádolva, hogy népbiztosokkal pezsgőztem. Most pedig Békeffyné azzal vádol, hogy náci tisztéknek adtam pezsgős vacsorákat. Sem egyik, sem másik állítás nem igaz. Valamint nem igaz Békeffynének az az állítása sem, hogy 1944. március 19-ét „életem legszebb napjára”-nak mondtam volna. Akkor nem játszottam, így nem is lehettem a színházi öltözőben. Valamint a nyilas hatalomátvétel napján, 1944. október 15-én Sopronban játszottam, így nem jöhöttem be Budapesten náci karlendítéssel a színpadra. Én életem legszebb napjául azt a napot neveztem meg Békeffynének, mikor az anyaországhoz visszacsatolt Kolozsvár elsőnek hívtott meg vendégül a kolozsvári színpadra, ahonnan 1932-ben menekültem

kellett a jobboldali szélsőségesek tüntetése miatt, akik, mint annyian mások, kommunista múltam miatt tüntettek ellenem.

Békeffyné elismerte Zsazsa igazát március 19-ével kapcsolatban. Valami olyasmit hebegett, hogy – elnézést kér, tévedni emberi dolog!

Mire Zsazsa angyali derűvel: – Tévedéseinket, szívem, másra kenni, pedig még emberibb dolog . . . Békeffyné sok mindenről beszélt. Csupán egyről feledkezett meg. Amikor férjét, Békeffy Lászlót elhurcolták, édesanyja félelmében menekült hozzám. Csak nálam, az én otthonomban, ahova befogadtam, érezte biztonságban magát. Ha ilyen szörnyeteg voltam, aminek most Békeffyné leírt, akkor miért pont hozzám menekült édesanyja?

Békeffyné vádjait is elutasította a Népbíróság.

Rózsahegyi Kálmán is Zsazsa mellett vallott. Mesélt barátságukról és arról, hogy Zsazsa 1941-ben és 1943-ban is kiállt mellette. A többi színész szintén Zsazsa mellett tanúskodott. A sok közül itt csak Básti Lajos vallomását idézzük: „Fedák Sári művésznőt 1940 óta ismerem személyesen. A Magyar Színházban a Gyergyói bál előadására készültünk. Munkaszolgálatos behívót kaptam. A színház műsortervét megbolygatta volna, ha a próbákon, illetve a bemutatón nem vehettem volna részt. Fedák művésznő a legbarátabb jóindulattal sietett segítségemre. Levelet írt a Honvédelmi Minisztérium egyik alezredesének, a levéllel én mentem fel a Honvédelmi Minisztériumba, ahol ügyemben azonnal segítségemre voltak. Fedák művésznő közbelépésének meg is lett az eredménye, mert bevonulásom után 10–12 nappal leszereltek, így kifejezetten Fedák művésznő segítségével alapján folytathattam színházi munkámat.

Mint a Színészek Szabad Szakszervezetének igazolóbizottsági tagja, pontosan tisztában vagyok az »alibi zsidó« vallomás értékével. De ugyanakkor, amikor azt vallom, hogy a fenti dátumot követő hónapokban Fedák több ízben tett németbarát kijelentéseket, azt is be kell jelentenem, hogy ebben az időszakban is tele volt zsidó ismerősökkel, akikkel a barátságát változatlanul

fenntartotta és információim szerint minden ügyükben segítette és támogatta őket.”

Végül Fedák Sári következett, aki az utolsó szó jogán a következő sorokat olvasta fel: „*Kép nap múlva lesz negyvenhét esztendeje, hogy a magyar kultúra szolgálatában állok. Vittem a magyar zászlót becsülettel, sikerrel, tisztességgel. Brassótól San Franciscóig! Amerre jártam, csak szeretetet, megbecsülést és barátságot szereztem Magyarországra számára.*

Ezzel a negyvenhét éves magyar múlttal a hátam mögött állok itt a Népbíróság előtt, azzal vádolva, hogy Magyarország-ellenes propagandát fejtettem ki s hogy a magyar nép ellensége vagyok. A tárgyalás folyamán nyilvánvalóan kiderült, hogy a Donausenderhez ki-mondottan kényszerből kerültem.

Tekintetes Népbíróság! Én már átéltem egy világéget és az utána következő időket. Akkor az volt szerény személyem körül az újságok témája, hogy kommunista vagyok. Akkor olyanokat írtak rólam, hogy vörös nadrágban járok és úgy csinálom propagandát a kommunizmusnak, meg hogy parasztmenyecskének öltözve, piros ráncos csizmában halpaprikást főzök a Tisza partján a bolsi katonáknak. Ezekért a pletykákért engem mint veszélyes kommunistát, Wiener Neustadtban börtönbe csuktak.

Ezt a kommunista vádat 25 esztendőn keresztül vagdosták a fejemhez. 25 esztendőn keresztül az újságok szerint Magyarországon egyes-egyedül csak én maradtam kommunista! – Ez olyan időben történt, mikor az ilyen vád nagyon nagy veszedelmet jelentett.

A veszedelmet Isten és a magyar nép segítségével mindig kikerültem. Mikor a színpadra léptem, Isten is, a magyar nép is, mind a ketten mindig mellettem voltak.

A tárgyalás folyamán kiderült az, hogy semmi-féle párthoz vagy politikai alakulathoz nem tartoztam. Erre nekem nem volt szükségem, tekintetes Népbíróság. Senkire és semmire nem volt szükségem ahhoz, hogy egy író darabot írjon nekem, és hogy a színpadon sikerem legyen. Soha nem voltam úgynevezett konjunktúra-szí-

nésznő. Ha lettem volna, már régen a Nemzeti Színház örökös tagja volnék!

Aki én voltam, akivé lettem, tekintetes Népbíróság, azt a kinevezést én a magyar néptől kaptam. Kizárólagosan csak a magyar néptől! Itt nem volt protekció!

Nekem, mióta a börtönben vagyok, ma is, szájkujtól megvonva a falatot, magyar munkások küldik be az önkosztót, egy órai villamos utazásra a börtönömtől.

Megdöbbenve állok a tekintetes Népbíróság előtt, mint a magyar nép ellensége, és nincs is más mondanivalóm, mint az, hogy ha Magyarországnak csak a legcsekélyebb haszna is van abból, ha én börtönben ülök, méltóztassék ítélni felettem, és én akkor a rám kiszabott büntetést alázatos szívvel és az igazságos Istenbe vetett rendületlen hittel, el fogom viselni.”

Fedák Sári összehajtott a beszéde szövegét. A bíróság az ítélet meghozatalára visszavonult.

Részlet a NOT. I. 5072/1946/7. számú ítéletéből:

„ . . . a vádak, egy kivételével, a Népbíróság előtt nem voltak megnyugtatóan bebizonyítva, azért ezekkel a vádakkal a Népbíróság nem foglalkozott, azokat elutasította. A vádlott Fedák Sári terhére a Donausender rádió műsorában való közreműködés róható fel, mert ezzel a nép- és a demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött. A NOT azt is megállapítja, hogy a vádlott tevékenysége

politikailag nem olyan súlyos, mert ehhez hiányzik a hazamosabb idő, az állandóság. A Donausender adó 1945. április 2-ával történt feloszlásával pedig a vádlott tevékenysége megszűnt, vagyis az április 4-én felszabadult Magyarország közfelfogását korábbi szereplése már nem befolyásolhatta.

Enyhítő körülménynek vette a NOT a vádlott büntetlen előéletét, idős korát, azt a körülményt, hogy a felmerült adatok és tanúvallomások szerint az üldözések alatt több zsidó származású embert, valamint baloldali politikai felfogásuk miatt üldözöttet támogatott, valamint azt a körülményt is, hogy közel fél évszázados, sikereiben gazdag színészi pályája alatt a magyar színházi életet, kultúrát gazdagította és külföldön is sikert és elismerést szerzett a magyar névnek.”

Fedák Sári büntetését a NOT két évről nyolc hónapra szállította le. Mikor ezt kihirdették, egetverő tapsvihar tört ki a hallgatóságból. Fellegi Teri, a kor kedvelt énekesnője és primadonnája, akinek Fedák volt a példaképe, az első sorból hallgatta végig a tárgyalást. És míg Fedák Sárit elvezették, halkán megjegyezte a mellette ülő Beöthy Babának, Beöthy László leányának:

– Telt ház, kint a tábla, hogy minden jegy elkelt. Tapsvihar. Ennek a Fedáknak már megint sikere van.

Zsazsa csaknem fél évszázados munkásságának eredményét, a Szolyva utcai villáját, a Népbíróság ezzel az ítélettel visszaszolgáltatta.

Hatodik rész / A szertefoszlott álmok

„ . . . utolsó pillanatig maradtak rajongói, és környezetében körülövezte őt egykori tekintélye. Sajnáltam nagyon szegénységében, és megsirattam, amikor meghalt. Halála körülményeire megrendülten kell gondolnom, annyi büntetés, önbüntetés és tragikum rejlik bennük.”
(Dénes Zsófia: Úgy, ahogy volt, és . . .)

1. A BÖRTÖNBEN

1946. augusztus 31-én a rikkancsok tele torokkal kiabáltak:
– Fedák Sári botránya a Gyűjtőfogházban . . . !
Az újsághír ezt tudatta az olvasókkal:

„Fedák Sári büntetését a NOT két évről nyolchónapi börtönre szállította le. Fedák Sári büntetése szeptember 4-én letelik. A fasiszta színésznő szombaton azt követelte a Gyűjtőfogházban, hogy nyomban engedjék szabadon, mert büntetése lejárt. A fogház igazgatója közölte vele, hogy a vizsgálati fogság betudásával is csak szeptember 4-én szabadulhat. Fedák kiabálva követelte azonnali szabadlábra helyezését.

Erélyesen rendreutasították és rendszabályokkal fenyegették meg. A sötétzárkától való félelmében Fedák elcsendesedett, és most már könnyörögni kezdett, hogy a Gyűjtőfogház vezetősége kérdezze meg a népügyészséget, nem tévednek-e? Ennek a kérdésnek eleget tettek. De Kádár Pál népügyész, hivatalosan megállapította, hogy Fedák büntetése szeptember 4-én jár le. A művésznő ezek után beletörődött sorsába.”

Ezen az utolsó börtönben töltött éjszakán is, mint mindig, Zsazsa történeteket mesélt gazdag múltjáról cellatársnőinek.

– Búcsúestémen azt a történetemet mondom el nektek, mikor az angol királyi párnak énekeltem.

Még az első világháború előtt történt. A londoni Colosseum Színházban énekeltem magyar nótákat. Kanizsáról vittem magammal cigányzenészeket, ők kísérték. Sikerem híre eljutott az angol királyi pár fülébe is. Alexandra királyné és Edward király nagyon szerette a magyar zenét.

Csekonics Iván magyar nagykövet meghívott a magyar-osztrák követség Belgrave Square 18 alatt lévő fényes otthonába, hogy ott énekeljek az angol felségeknek magyar nótákat.

Nagyon elegáns, nagyon egyszerű fehér ruhát csináltattam erre az alkalomra. Pont kilenc óra volt, mikor a felségek megérkeztek és a hatalmas, kivilágított terembe léptek. Mikor elhelyezkedtek, bevezettek engem. Énekelni kezdtem. Első nótám a „Káka tövén költ a ruca . . . ” volt. Blaháné kedves dala. A felségek mosolyogtak, mikor befejeztem. Ettől nekibátorodtam, és frissebb ritmusú nótába kezdtem. A cigányt is dirigáltam, hol a kezemmel, hol a vállammal, hol a fejemmel. Csak még a lábaim nem voltak üzemben. Mikor befejeztem, nagyon megtapsoltak. Akár hiszitek, akár nem, a királyné felugrott helyéről, mind a két kezét előrenyújtotta, felém indult:

– Mademoiselle Fedák . . . Mademoiselle Fedák . . . szólt hozzám. És bár az etikett tiltotta, valamira tette a kezét. Én pedig megcsókoltam a királyné kezét. Aztán azt a kívánságát fejezte ki a királyné, hogy szeretné, ha csárdást táncolnék. Mivel csárdást nem le-

het egyedül táncolni, a magyar követet, Csekonics grófot kértem fel partneremnek. Csekonics Iván nagyon elegáns volt és kitűnően táncolt.

Ugye, nehéz ma, itt a börtönben elhinni egy öregasszonyról, hogy volt fiatal is, és egykor az angol királyi pár előtt táncolt, és utána Edward királytól egy szál violát kapott?

1946. szeptember 4. Ez volt az a nap, mikor nyolchónapi börtön után Fedák Sári előtt kinyílt börtöne kapuja. Szabad volt. Akkor nem sejtette, hogy a neheze, a börtönbüntetésnél is súlyosabb büntetés, amely éltető levegőjétől, a színpadtól fosztja meg, még csak ezután következik.

A cellatársnők integettek, búcsúztak az ablak rácsain keresztül. A férfirész emeleti ablakai is tele voltak búcsúzó fejekkel. Egy gyönyörűen zengő bariton férfihang szállt Zsazsa után az egyik ablakból:

– Isten áldjon Zsazsa!

Kiss Ferencé volt a gyönyörű hang. Vétkeiért nyolc év börtönbüntetésre ítélték. A férfi rabok közül még egy ismerős fejet lehetett látni az ablakban: az egyik tanácselnököt, aki Zsazsa tárgyalását vezette. Ő nem kiabált, nem búcsúzott. Valószínűleg az élet és a szerencse forgandóságán tűnődött, mely a népbíróból pár röpke hónap alatt rabot csinált.

A szabaduló Fedákot barátok vették körül, várták a börtön kapujában. Ott volt házvezetőnője, Kerék Margit is, aki Zsazsa letartóztatása után ott maradt Ausztriában, és csak később tért vissza. Most a karján ficáncoló Brigi kutyával zokogva üdvözölte úrnőjét. Várta Zsazsát nagy híve és tisztelője, Szalay Károly, akinél Sopronban vendégszerepelt. Most becsületes emberségéért, a pécsi színház igazgatásával bízták meg. Fedák István és felesége Fedák egy régi rajongójával jött el, aki Zsazsát hazaszállította kocsiján a Szolyva utcai otthonába.

Csak a börtönt kellett Zsazsának elhagynia, máris rajongók vették körül. Nem mintha bent nem lettek volna tisztelői és rajongói.

Zsazsa belépett csaknem két éve elhagyott háza kapuján. A tornác előtt lévő oszlophoz ment. Átölelte az oszlopot, megcsókolta a márványtáblán az írást:

„De bármerre visz majd a sorsom,
Hozzád a lelkem visszatér . . .”

2. FUTÓHOMOK LESZ A SZOLYVA UTCAI VILLÁBÓL

Fényes Szabolcs, az Operett Színház igazgatója, levelet írt Amerikába, Lengyel Menyhértnek. Szerette volna, ha az író hozzájárul Fedák egykori sikerének, az *Antóniának* bemutatásához, még hozzá zenés változatban. Az ötlet Honthy Hannától származott – ő akarta játszani a főszerepet.

Lengyel Menyhért így írt válaszában:

„. . . Honthy remek színésznő. Pontos és finom. Az operettjátzás jó iskola, mert a finomságokat is megtanítja. De az Antónia ennek ellenére csak bukást hozna Honthy számára. Én az Antóniát Zsazsa ötletéből, Zsazsa testére szabtam. Épp úgy, mint később a Seyboldot. Zsazsa nélkül sem az Antónia, sem a Seybold nem volt siker, pedig a világon rengeteg helyen próbálkoztak mindkettővel.

Egy régi Színházi Élet került a kezembe, itt kint, Amerikában. Nagy erővel támadt fel belőle Budapest – a régi élet. Mi lett a korzó szép nőiből – a kávéházak bölcseiből – a sétálókból – családi körökből – randevúkból. Ami az életemben feledhetetlenül szép volt, az ott: Budapesten játszódtott le. Vajon mi van a Színházi Élet címlapján mosolygó Fedák Sárival? A régi címlapon, mint darabom hősnője, Seybold Vilma szerepében látható.”

Mikor Lengyel Menyhért ezt a levelet írta, még nem tudta, hogy nemcsak Budapest pusztult el és a korzó szép női közül is sokan hiányzanak, de eltűnt a magyar

színpadról Antónia és Seybold Vilma megformálója is. Hol van az a Fedák Sári, akiről Karinthy Frigyes egykor azt írta: „Fedák Sári, a legpestibb valaki!”

Elpusztult a Vígyszínház is, ahol az „isteni Zsazsa” egykor, több mint háromezrésszer játszott Lengyel Menyhért *Antóniájának* címszerepét és az élete legnagyobb szerepének tartott Seybold Vilmát.

Végleg lehullott a függöny egy korszak mögött. Villámlás és mennydörgés között zárult le az utolsó felvonás, mely romokba temetett egy világot. Azt a világot, mely nem figyelmeztette a színészt, hogy rossz irányba halad. Nem szólt neki, hogy helytelen úton jár, sőt tapsolt ahhoz, mikor egy-egy művész a kor divatos jelszavait szajkózva eljátszotta becsstelen szerepét. Azt a szerepet, melyet a korábban tapsoló közönség később bűnnek ítelt.

Zsazsa hatvanhetedik születésnapját szűk baráti körben, Szilágyiné Papp Mancsi, Mezei Mária és Dénes Zsófia társaságában ünnepelte. Természetesen nem hiányzott a születésnapról a *Bob úrfi* zeneszerzője, Huszka Jenő és felesége sem.

A születésnap után pár nappal Zsazsát egy ügynök kereste meg. Mezei Mária ismerőse. „Boltot hozott” az igen tisztelt művésznőnek.

– Igazán a művésznőnek való, jó üzletről van szó – szédítette Zsazsát a telekügynök. – Eladjuk ezt a Szolyva utcai villát. Az árát befektetjük a Monori-erdőn elterülő tizenhét telekbe, ahol a művésznő egy nyaralótelepet létesít művészkollégái számára. A művésznőnek kismiska lesz a telkeket eladni. Kicsit várunk, és a telek ára sokszorosára szökik. Esküszöm, drága művésznő, ez az év legnagyobb üzlete.

És Zsazsa a boltot – láthatatlanban – megkötötte. Gondolatban talán már el is képzelte a villája köré épülő művésztelepet. Az egyik villában a Latabár családot, a másikban a drága Billt, a sok édes kislányával. Képzeltében már minden telek gazdára talált.

Mikor Zsazsa a Szolyva utcai villa eladása után lement rokonaihoz Nyáregyházára, és megnézte a szomszédságában lévő telkeit, akkor döbbsent rá, hogy a látat-

lanban megvásárolt telkekkel rászédtek. Végzetesen, és életében utoljára.

A telkek közelében nemhogy víz nem volt, de még az akác sem élt meg. Mind a tizenhét telek homok volt. Színtiszta futóhomok, melyet dühösen sodort ide-oda az éles, októberi szél. S a homokkal együtt elsodorta Fedák Sári életének utolsó lelkes álmát, a művésztelepet is.

Zsazsa, aki pár évvel korábban Európa egyik legjobban fizetett színésznője volt – pillanatok alatt koldusszegény lett.

3. MOLNÁR FERENC HALÁLA

A tél már elbúcsúzott, mindennap közelebb jött a fakadozó, új tavasz. Zsazsa kertészkedett. Végezve munkájával, az ásót, kapát és gereblyét lerakta a nyáregyházi fehér, oszlopos, kis ház tornáca elé.

Sajó kutya örvendezve futott gazdájához. Két mancsát a színésznő vállára tette, úgy fogta át Zsazsa nyakát. Sajó a konyhába is követte asszonyát, ahol Zsazsát a szokásos vacsorája várta. Hársfatea, pirítós kenyérral, melyen fokhagymát kent szét. Vérnyomás-szabályozóul szolgált az erős szagú ízesítő. Az orvos rendelte el fogyasztását.

Ezen az áprilisi estén is, mint minden este, Zsazsa felkattintotta telepes rádióját. Nem kellett keresgélnie az állomást, azonos pontra volt beállítva a készülék, Amerika hangja szólalt meg az éterből. Zsazsa onnan szerette volna megtudni, merre is fordul hazánk sorsa.

A hang azon az estén szomorú hírt közölt Zsazsával. Volt férje, Molnár Ferenc, a világhírű író, hazájától távol, egy New York-i kórházban meghalt.

A váratlan hír rettenetesen felkavarta Zsazsát. Nem a halál ténye, nem a szeretet vagy gyűlölet. Ilyesmit már régen nem érzett Molnár iránt. Az emlékek, a múlt volt az, ami megrohanta. Virradatig ült a hatalmas bőrkarosszékekben. Fejét tenyerébe hajtotta és gondola-

tai száguldottak az időben visszafelé, egészen 1908-ig. Milyen fiatalok is voltak ők akkor mindketten! Ő akkor már egy éve játszott Berlinben, Max Reinhardt világhírű színházában. Egyik este Reinhardt társaságában elmentek a Central kávéházba. Azon az estén vett tudomást először Molnár Ferencről, a férfiről, aki éppen Lehár és Hatvani Lajos társaságában ült. Molnárnak láthatóan nem tetszett Zsazsa. Utálatosnak és hencegőnek tartotta, sőt elbizakodottnak. Zsazsa viszont csak annyit vett észre, hogy Molnárnak nem voltak rendben a körmei.

Barta Wanda, Molnár „útitársa a száműzetésben”, már pár évvel korábban meghalt. Titkárnője, ápolónője, mindenese volt Molnár Ferencnek a New York-i Plaza Hotelben, ahol laktak.

Wanda haláláról annak idején még Lengyel Menyhért tudatta Zsazsát. Ezen az estén Zsazsa előke-reste ezt a levelet és újraolvasta:

„ . . . csütörtökön telefonálok Molnárnak, hogy együtt vacsorázunk. László doktor vette fel Molnár telefonját és mondja, hogy valami borzasztó dolog történt. Wanda a múlt éjjel meghalt. Délben fedezték fel, az ágyban halva találta a szobalány. Fiatal, negyvenéves, kedves, jóindulatú teremtés volt, akit Molnár elképzelése szerint alakított át. Szegény kis szomorú lány. Ma délelőtt már el is temettük. Mindez, Zsazsám, olyan rettenetesen valószínűtlen. Mint amikor a bábu eltörik. Molnár nagy, ördögi önzésében hamarosan túl fogja tenni magát rajta. Persze, most még sír Wanda után, de amíg élt szegényke, még az ételt is sajnálta tőle Feri. Nem vett neki semmit, még akkor sem, amikor év-év után hatalmasakat keresett. De neked Zsazsám, nem kell Ferit bemutatni.

Wanda helyett kávészükségletéről a továbbiakban én gondoskodom . . . ”

– Csak Wanda és én ismertük igazán Molnár Ferit – sóhajtott Zsazsa a hajnali szürkületben.

Zsazsa körül minden zöldellt, virágzott, mikor megérkeztem Nyáregyházára. Az ágakon fénylettek a

friss levelek. Konyhakertjében is előbújtak már azok a vetemények, melyek magjait Somogyi Nusi küldte. He-gyes leveleik meredeztek, mint megannyi lándzsahegy, mellyel harcra készülődnek. A téli fű is visszakapta smaragdzöld színét. Itt volt a tavasz.

Zsazsa – fején fehér panamakalappal fogadott. A kalap teteje lyukas volt, a hosszú téli éjszakák alatt lerágták az egerek. A fogason régi kalapok egész sorozata kínálta magát, hogy Zsazsa gyér haját takarja, ha kerteszkedni megy. Haja gyakran kapott forró ricinusolaj pakolást, hogy erősítse a hajtöveket.

– Molnár Feri halála óta sokat foglalkozom az elmúlás gondolatával. Hetvenhárom éves vagyok, így meg kell barátkoznom ezzel a gondolattal is. Kiváncsian ülök a ház előtt a fényben, és nézem az eget. Azt tudom, hogy nem tartogat számomra semmi jót, de úgy örülök ennek az új tavasznak, hogy megértem. Készülök hoz-zátok egy nagy tavaszi fürdésre is – mondta Zsazsa, mi-közben kicsomagolta kollégái ajándékait a kosárból. Úgy örül mindennek, mint gyerek a vásárfiának.

– Boldog vagyok, hogy a ház előtt a vén dió-fa is kihajtott. Pedig már azt hittem, hogy a kemény télben elpusztult. De az is olyan mint én: egész télen nyög és morog, aztán tavasszal új életre kel. Túléltek ezt a telet is . . .

Az asztalon Arany János „Őszikék” című kö-tete feküdt. Ezt olvasgatta esténként.

– Az én életem már rövid. Már csak azt olva-som, amit szeretek és amitől kapok valamit. Tanulást, vagy feledkezést. Arany János leveleit és öregkori ver-seit különösen szeretem. Ezek arról tanúskodnak, hogy nagy művész volt, a legnagyobb, legtisztább. Elmond-ják, hogy senki nem lehet büntetlenül művész. Arany is mindent odaadott verseinek. Az egészségét, a boldogsá-gát, az életét.

Zsazsa odaadta Lengyel Menyhért levelét, melyben az író beszámolt Molnár Ferenc haláláról:

„ . . . fantasztikus, hogy Molnár Feri nincs többé. Nehe-zen hihető és képzelhető el, Zsazsám. Feri a végén nem

volt sem kellemes, sem kívánatos egyéniség. Nem is volt kedvem bemenni hozzá a Chateau Madridba, hogy együtt löncsöljünk. Most, hogy ilyen hirtelen kiment az életemből, látom, hogy Feri mégis sokat jelentett. Láttam vagy nem láttam az ember, de jelen volt, s gondolatban, ahogy figyeltünk rá, a munkájára, féltékenyen, olykor dühösen, hosszú évtizedek óta egyik szereplője volt saját életünknek. Sohasem voltam vele nagyon közeli barát-ságban, de soha konfliktusom sem volt vele. Lojálisan érdeklődtünk egymás iránt. Jobb író volt, mint ahogy azt az utóbbi időben sokszor gondoltam, több volt, mint szó-rakoztató iparos, nagyszerű vígjátékíró volt. Kár, hogy egyéni élete ellenszenves, zsugori, majdnem szánalmas volt. De nem ez számít, hanem az, amit kisugárzott, s ami új nyomot hagyott, s egy kis története, a Zöld huszár – az maradandó.”

– Feri pontosan úgy fejezte be az életét, ahogy én azt harminc évvel a halála előtt megjósoltam. Minden néven nevezendő szeretet nélkül, teljes egyedüllétben, egy kórházi ágyon talált rá a halál – mondta megrendülten Zsazsa, amíg íróasztalának fiókjába visszazárta Lengyel Menyhért levelét.

– Egyetlen lény, aki ragaszkodott hozzá, az a szerencsétlen és szerelmes Barta Wanda volt, akit öngyilkosságba kergetett. Azt az egyetlen lényt, aki kibírta mellette, ápolta és nagyon szerette. Az élet mindent kiegyenlített. Darvas Lilit csak akkor vehette feleségül, amikor a nagy szerelem már kilobbant. Bosszúból nem mentem bele évekig a válásba. Tíz évig vártam arra, hogy Feri felesége legyek. Alig hogy elvett, beadta a válólóper, mert el akarta venni Darvas Lilit. Belehabarodott Lilibe és nevetségessé tettek. Egész Pest rajtam röhögött. Darvasnak ekkor már csak külföldi karrierje szempontjából volt szüksége Molnárra. De még csak egy jó darabot sem tudott írni a Lili számára. Az ismeretlen lány, a Delila és a Nagy Szerelem, hol voltak a régi, bravúros Molnár-vígjátékoktól? Nemcsak igazi sikert, de még pénzt sem hoztak ezek a darabok. Pedig az egyetlen dolog, amit Feri az életben igazán szeretett, az

a pénz volt. Még vén fejjel, itt Nyáregyházán is fáj, hogy Feri nem engedte megszülni gyermekünket. Ezt nem tudom neki megbocsátani.

4. „KITELEPÍTÉS” NYÁREGYHÁZÁRÓL – NYÁREGYHÁZÁRA

Részlet Fedák Sári 1952. szeptember 27-én írt leveléből: „Éjjel, amíg aludtam, történt valami. Vége a nyárnak. Felébredve álmomból, hallgatom a szelet. Nézem a sötétbarna lombokat az ablakom előtt, s nem érzek semmiféle »őszi bánatot«. Örülök, hogy vége a nyárnak. Örülök, hogy nem hozott semmi rosszat, igaz, jót sem. Örülök, hogy nem tántorodtam meg a boldogtalanságba vetett hitemben. Örülök, hogy már nincsenek illúzióim a »megoldásról«. Nincs olyan megoldás, mely visszaadná életem értelmét, a színpadot. Tudom, nekem nem bocsátanak meg. Azok sem bocsátottak meg, ezek sem.

A Népbíróság múltamat és idős koromat tekintve visszaitélte nekem Szolyva utcai lakásom lefoglalt javait. A Pénzügyminisztérium most mégis úgy határozott, hogy lefoglalt javaimat nem adják vissza. Amire szükségem van, azt megvásárolhatom. Csak azt nem árulták el, hogy miből?

Akkor csak tessék, itt az ősz. Rajta, rajta! Rakd ki kellékeidet, ereszd le avas zsinórpádlásodról avított színpalaidat . . . Hullass lombot, nyögesd szeledet, átkozz és temess, pusztulás hírnöke. Nem védekezem. Elfáradtam. Mindenbe beleegyezem. Várlak.”

Íme, Fedák Sári, a nyáregyházi Lear király-monológja.

Ezen az őszön államosították a kastélyt és a hozzá tartozó parkot, ahol Zsazsa kis menedékre talált. Parancsba kapta, hogy ezt a kis kerti házat tavaszig el kell hagynia, mert a területen gépállomás létesül. Pedig Zsazsa sok pénzt beleölt, amíg a picinyke kertészház lakható lett. Gyönyörű cserépkályhájától vált meg a leg-

nehezebben, melyben oly barátságosan ropogott a Zsazsa által kisbaltával vágott alföldi akác. Ott maradtak a virágok, fák, madarak, illatukkal és énekükkel együtt. A rigók, rózsák és orgonák.

Zsazsa füt-fát megmozgatott, hogy maradhasson. Közbenjárt az érdekében Mészáros Ági, Oláh Gusztáv, Osváth Júlia, Dajka Margit, Bilicsi Tivadar, a Latabárok és természetesen Gobbi Hilda. A válasz azonban egyértelmű elutasítás volt.

A kijelölt új lakás a falu végén lévő utolsó ház, a Varga-féle tanya volt. Utána már semmi, csak jegegyék, egy gémeskút, a türkiz mezők, ameddig a szem ellátott, és a mindent beborító kék ég. Új tanyája udvarában egy hatalmas vén diófa bólingatott, szeretettel üdvözölve Zsazsát. Alatta egy asztal malomkőből, amit azonnal megszeretett az új lakó.

A költözéshez levélben kérte segítségemet Zsazsa:
„Az a kedves Mészáros Ági és Gobbi Hilda hiába telefonált le a szárazhegyi gazdasághoz. Hetvenhárom éves koromban a kartársak kirúgtak otthonomból, minden kártérítés nélkül. Utolsó kis pénzemet, értékeimet áldoztam arra, hogy a kertészházat lakhatóvá tegyem. (. . .) hétfőn, a hajnali vonattal várlak. Legyél segítségemre az áthurcolkodásban a Varga-féle tanyára, mely valószínűleg életem utolsó otthona lesz. Ilus és Margit már kivakarták az épületet a mérhetetlen koszból. Mindenemet elvitte a tatarozás. Még télikabátomat is el kellett adnom. Meszet vettem rajta, új otthonom tiszta és fehér.”

A korai vonattal érkeztem a Monori-erdő állomásra. Szakadt az eső. Még az ég is siratta a tragikus öregséget megérett színésznőt. A Varga-tanyán leraktam holmijaimat és siettem a kertészházba, ahol Zsazsa csomagolt.

A kastélykertből az esőfüggöny mögül tétova alak bontakozott ki. Kis kocsit húzott maga után, mint Kurázsi mama. Viharvert bőrkabátban, melyet egykor Antóniaként viselt a Vígszínház színpadán, ócska kis ázott kalap koronázta fejével jött szembe

Fedák Sári. Sajó, a nagy kuvasz kullogott a kordé nyomában, zárva a sort.

Sem előtte, sem az azóta eltelt évtizedek óta nem láttam semmit, ami ennyire megrázó élmény lett volna. Az élet és a színpad királynője, az „isteni Zsazsa” nyomorultul, megöregedve, fél vesével, a színpadtól örökre megfosztva, vagyonát az idők viharában elveszítve, most a sarat taposva kis kordéban húzta motyóját. Déryné és Blaháné utóda, mint szálnalmas rongycsomó. Arcán az esőcseppek könnyeivel folytak össze. Válamra borult és átölelt. Éreztem, ha nem kapaszkodhatna belém, összeesne.

Átvettem Zsazsától Kurázsi mama kordéját és húztam tovább. Egyikünk sem szólt egy szót sem. Van az életben helyzetek, melyekre nincsenek szavak. Ha volna is, az adott helyzetben nem érne semmit. Zsazsa némasága megértette velem azt, hogy az olyanfajta színésznő, mint ő, csak addig él, amíg színpadon van. Az a színésznő, aki itt mellettem dagasztja a sarat, már nem él, csak létezik. Ő, aki a színpadon annyi sok diadalmas csatát nyert, az életben mindent elveszített.

Mikor ismét meglátogattam Zsazsát tengernyi levél, kép, újságcikk között találtam.

– Legjobbkor látogattál el hozzám – fogadott örömmel Zsazsa. – Tudod mi ez itt körülöttem? Ez az ezer levél, fénykép, ez a ládafiók újságkivágás meg plakátok? A múlt, Tibor, az elmúlt életem. A negyvenöt év, amit lejátszottam és a több mint hetven év, amit leéltem. Ezekben a levelekben itt a nép, a magyar közönség, amely negyvenöt éven keresztül látott engem a színpadon. Minden hozzám írt levelet eltettem. Nemcsak a rajongók sorait, de az átkozódókat is . . . Azután itt a másik véglet, az ájuldozók, az ünneplők, a rajongók . . .

Egy gazdag élet emlékei, milliónyi betű Zsazsa körül az egész szobában. Levelek ismerősöktől, ismeretlenektől, közelről és messze-messze világokból. Zsazsa élete fájáról lehullott levelek. Némelyiket már olyan régen írták, hogy tintája is megfakult, papírja is

sárga. Most rendezem a leveleket és az emlékeimet, s ha lesz erőm, tovább folytatom életregényem második kötetét. Szeretném még megírni a végét . . .

5. LUKÁCS MARGIT – MEZEI MÁRIA – HERCZEG FERENC

A monori busz meghozta Zsazsát Budapestre. A végállomásnál vártam, ahol Zsazsa egy kis táskát nyomott a kezembe.

– Erre maga vigyáz fiam! Ebben van az életem. Vagyis a története. Az „Útközben” folytatása. Herczeg Ferenc holnap vár bennünket. Ő olvassa elsőnek könyvemet, és stílusosan is átnézi.

Lakásunk fürdőszobájában sokáig pancsolt az oly igen áhított meleg vízben. A fürdőkád mennyei élvezetet jelenthetett most számára, hiszen Nyáregyházán csak lavor szolgált fürdésre. Külön hálás volt a fenyőillatú fürdőszóért. Mikor végzett a pancsolással, kisikálta a fürdőkádat és feltörölte a követ. Hetvennégy éves volt.

Finom, egyszerű Chanel-kosztümöt viselt. Még a jobb időkből őrizte meg. Az egyszerű kalapot Milánóban vásárolta, mikor báró Villani Frigyessel ott turistáskodott. A cipő szintén milánói emlék. Ilyen finom bőrből csak a híres olasz cipészek dolgoznak. Egy vagyont fizetett érte annak idején. Sokszor mondta keserősen: – ez már kiszolgál, amíg élek.

Lukács Margit Vas utcai lakásában várt bennünket ebédre. Zsazsa megállt a Rókus-kápolnánál és letérdelt a feszület elé. Imádkozott. Valaha ide hordta a rengeteg virágot, mellyel szerető közönsége a Népszínház színpadán esténként elárasztotta. Idáig húzták hajdan kocsiját, és a *Bob herceg* előadása alkalmából eddig álltak sorba jegyekért.

A kápolna elől felnézett a szemben lévő erkélyre. Ez volt hajdan az övé, mikor Rákosi Szidinél lakott.

Margitkánál ebéd közben Kürti Sárira terelődött a szó, aki a Jászai-otthon lakója volt.

– 1944-ben rejtegettem. Meglepődtem, mikor lányával együtt ellenem vallottak. Az állat, a növény, a kő is kiszámíthatóbb, mint barátaink viselkedése, ha bajban vagyunk. Az emberekben mindig van annyi lelkielő, hogy ártsanak másoknak. Írt Sári, hogy látogassam meg. Nem is válaszoltam. Akit egyszer megmart a kígyó, az a gyíktól is fél.

Mezei Mária otthonába is hivatalosak voltunk. A Budakeszin lévő Mezei-ház kívülről olyan volt, mint egy kecskeméti parasztgazda otthona. Belül nagyszerű kert, fák, virágok, cicák és kutyák. A háztól karnyújtásnyira a gyönyörű erdő adott nyugalmat. Mária szobájának csillárjában évről évre visszatérő fecskepár etette kicsinyeit. Máriának, aki annyira hitt a csodákban, életét sok apró csoda és szeretet vette körül. Embernek, állatnak jutott ebből a szeretetből. Mindenki, aki Mezei Mária otthonába betért, a szeretet ajándékaival gazdagon távozott. Ebben az időben egyik kabarészínház tagja volt a nagy színésznő. De nemcsak tag, hanem ő volt a WC-felelős is! Az emberi gonoszság és szakmai irigység alázta meg Mezei Máriát ezzel a „társadalmi” munkával.

Felemlegették, mikor a húszas évek végén Zsazsa Szegeden vendégszerepelt. Az előadás után a Kassba ült be vacsorázni, melynek másik termében érettségiző lányok tartották bankettjüket. Egy dundi, fekete lányt megdicsért Zsazsa, hogy milyen szépen táncol. A kislány meghallotta a nagy színésznő dicséretét, összeszedte az asztalokat díszítő rózsákat és ezzel a hatalmas csokorral köszöntötte Zsazsát.

Mezei Máriából, a dundi fekete lányból időközben színésznő lett. A legnagyobbak közül való. És ő is a csúcsról egyszerre zuhant a mélybe. A ligeti cirkusz-szörözőben énekelt. Ide számúzték. Zsazsa meghallgatta műsorát. A szegedi rózsaozönt most egy szál rózsával viszonzotta. Mikor átadta ennyit mondott: – Máriám, a briliáns a szemétdombon is briliáns marad!

Másnap a busz száguldott Zsazsával és velem a Hűvösvölgyi út felé, Herczeg Ferenchez. Kakukk és vadgalamb szólt már a Hűvösvölgyben. A Hidegkúti úti Herczeg-villa előtt már virágoztak a gesztenyefák.

A nagy író a rokonaival együtt élt a régi, sértetlen otthonában. Íróasztalán börtokok heverték, díszpolgárságok, kitüntetések, dísztagságok oklevelei. Szobrok, szép képek. Minden muzeális értékű. A menyeyezetről üvegbura alatt lógott le egy vitorlášhajó apró modellje. E minta alapján kivitelezett eredeti fedélzetén a *Szelek szárnyán* nevű vitorlás az író valamikor napsütötte békenyarak boldog óráiban bekószálta az Adriát. Akkor még ő volt a magyar írók fejedelme.

Megöregedett, de nem vénült meg. Mindent megértett, s mindenre józanul felelt. Néha nagyon kedvesen, csaknem gyerekesen nevetett. A jelen világra csak legyintett. De a múlttól sem volt jó véleményel. Elmondta, hogy dolgozik, most fejezi be emlékiratai utolsó kötetét, a harmadikat. Az elsőt 1914 júliusában kezdte írni.

Mosolyogva mesélte, hogy a *Bizánc* és a *Kék róka* a Szovjetunióban változatlanul műsoron van.

– Itt pedig a nevemet sem szabad kiejteni. Elfelejtik Zsazsám, hogy nem csak a *Dolovai nábob lányát* írtam, de a *Bizáncot* is. Biztos vagyok abban, hogy az *Élet kapujában*, a *Pogányok* és a *Hét sváb* túlél engem és túléli azt a hatalmat, mely tiltja olvasását. Abban is biztos vagyok, hogy a *Kék róka* is meg fog jelenni még a magyar színpadokon.

– Pedig most úgy fest a helyzet Ferikém, mintha mi lennénk felelősek azért, hogy a földből a szenvedések pokla lett. De gondolom, a felelősség mindenkit egyetemlegesen terhel . . .

Herczeg Mikszáth Kálmánról is beszélt, aki egy tárcát szentelt a *Szelek szárnyán* című könyvének. Mikszáthné pedig karácsonyi ajándékkul Herczeg összegyűjtött műveit kérte férjétől. Ha valaki egyszer megírja a magyar földbirtokos osztály pusztulásának történetét, a *Gyurkovics fiúkat* bátran használhatja forrásmunkának. (A negyvenes években a regényből készült

filmet be akarták tiltani. Sértőnek találta az osztály, amelyről szólt. Herczeg Ferencnek Horthy Miklóshoz kellett fordulnia, és csak a kormányzó közbenjárására engedélyezték a film bemutatását.)

– A *Bizáncban* egy halálra ítélt nép kórképét írtam meg. Iréne császárnét az én drága Myria barátnőm akaratom ellenére játszotta. Tatán üdültünk Jászaival és Csillag Terézszel, amikor a *Bizáncot* írtam. Abban a hatalmas, kábítóan virágzó és ezer madárdaltól zsongó vadonban felolvastam neki a darabot. Myria lángholva kiáltotta: „Irénet én játszom!” Jászai sajnos sárkányt csinált az én viperámból. Megtanultam, hogy darabot csak olyan művésznőnek szabad felolvasni, akinek a szerző szerepet szánt benne – mondta mosolyogva Herczeg Ferenc. – Aztán azt hallottad-e, hogy nemcsak az én *Kék rókámat* játsszák a szovjet színházak, hanem műsorra tűzték Márai Sándor *Kaland* című színművét is? Márai könyveit nálunk bezúzták, holott az ő géniuszában különös erő van. A tiszta ember ítélete szól műveiből. Nem világrendi nézetek, osztályrendi helyezkedések, társadalmi előítéletek határozták meg az ő írásait. Ő kívül és felül állt a társadalmi képleteken – egy kötelességet érzett csak, az emberi méltóság hirdetését. A tiszta ember küldetését, akinek harcolnia kell minden ellen, ami eltorzítja és megalázza emberi létünk értelmét.

A nagy író elővette Márai Sándor Nápolyból írt levelét. A levél fájdalomról beszélt és vádolta azokat, akik ezt a fájdalmat okozták és a körülményeket, melyek a hazájához ragaszkodó írot elvándorlásra kényszerítették.

Amikor elindultunk a buszhoz, Herczeg kutyái is csatlakoztak hozzánk.

– Az állat is az Isten teremtménye, neki is van veleszületett méltósága. Egy embernek nincs joga ahhoz, hogy meggyalázza az állatban a teremtést, és kínozza, bántalmazza az állatot.

Mielőtt felléptünk volna a buszra, búcsúzóul még egy üveg szovjet pezsgőt ajándékozott Zsazsának. A szovjet írók ajándékozták meg az írot ezzel a palackkal. Herczeg utolsó mondata sokáig zsongott fülemben:

– Az átlagos halandók nem szentek, nem is gazemberek, hanem emberek, akiket vezetni kell. Nem az emberek felelősek azért, ha nem jól vezeti őket a hatalom.

Néztem a sudár nyárfaegyenes alakja után, ahogy elhagyta a busz a kutyáival sétáló író.

Pár nap múlva egy rövidke újsághír jelentette, hogy „Herczeg Ferenc író, 91 éves korában meghalt.” Róla, akkor csak ennyi jelenhetett meg.

6. TALÁN MÉGIS SZÍNHÁZ?

Szendró Józsefet bízták meg, hogy a Váci úton, munkás-kerületben színházat igazgasson. A mai József Attila Színház, Déryné Színház néven készült az ünnepélyes megnyitásra.

A humánus természetű Békeffi István és felesége, a népszerű Turay Ida minden este gyúrták a Fészekben Szendró Józsefet, hogy szerződtesse Fedák Sárít. A közkedvelt házaspár nagy rajongója volt Fedáknak. Fedák is szerette őket. Békeffiék egyébként legfőbb támogatói voltak nyáregyházi nyomorában.

1942-ben, mikor Zsazsa Turay Idával játszott együtt a *Vén diófá*-ban, óriási sikerük volt. Volt Zsazsának a darabban egy tízperces betétszáma, amikor énekelve, táncolva visszaemlékezett ifjúságára és a békebeli békére.

Békeffi István minden este végignézte ezt a jelenetet, amíg a darab műsoron volt.

– Egy feledhetetlenül humoros jelenet máig is elevenen él emlékezetemben. Fedák a szerepe szerint megreformálta Anita Princet, a kényes, nyafka irodalmi dizőzt, akit Turay Ida alakított a lényéből fakadó ellenállhatatlan humorral. A sivalkodó dizőzt Zsazsa átpofozta kenyereslánnyá. Tornyos frizuráját copfba fonta, miközben Dusika így jajongott:

– Az istenért, Júlia, mit csinál velem? Tönkreteszi a karrieremet. Kiveszi a kenyeret a kezemből.

– Tévedsz édes lányom – felelte Zsazsa –, pont most adom a kenyeret a kezedbe – s ezzel a mondattal egy kenyereskosarat nyomott Dusika kezébe.

A közönség minden este sikongva nevetett és tapsolt a jelenet végén a két istenáldotta tehetségű művésznőnek.

Sok ehhez hasonló történet hangzott el Szendró József asztalánál a Fészekben, akinek egyébként tetszett az ötlet, hogy Fedák Sárival nyitja meg az új színházat. Ezúttal a Minisztérium sem támasztott akadályokat.

Az én feladatomban volt kipuhatolni, mit szól Zsazsa az ötlethez és mi volna az a szerep, melyben anynyi év után szívesen lépne ismét a színpadra?

Zsazsa a *Nagymama* címszerepét választotta. A mű átdolgozását Békeffi István azonnal megkezdte.

Négyesben érkeztünk meg a Turay házaspár kocsiján Nyáregyházára. Zsazsa olyan volt, mint a verseylő, ha ismét füvet érez a lába alatt. Friss lett, nevetős, húsz évet fiatalodott, mint életében mindig, ha színpadra lépett. A hívó kürt „hallali” szavára meglódlult a fantáziája. Élt, szellemesen villogott, és máris osztotta a szerepeket.

– Szeniczky báró Ajtay Bandi lesz, a szép ezüst hajával és gordonka hangjával, amelyre 25 évvel ezelőtt figyeltem fel, mikor Szegeden vendégszerepelttem. Jób Daninak nem hagytam békét, míg nem szerződttette a Vígszínházhoz. Tódorka Szilárd Pethes Sándor szerepe. Langó Szerafin szerepére pedig hét vármegyében sem találánk jobbat Somogyi Nusinál. Ő is az én szárnyaim alatt indult el, még Szibill-koromban. Márta pedig a szépséges kis Mednyánszky Ági lenne, aki utolsó felfedezésem volt, az *Őfelsége, a mama* című operettben. No, akkor még kell egy nagyon jó színésznő, a kotnyeles, mindenbe beleszóló kis cseléd. Trézsi szerepére. Az pedig ki más is lehetne, ugye csak te Dusikám . . .

– Mint a Turay Ida – vette át a szót mennyei derűvel Dusika.

Zsazsa már játszotta is az egyik jelenetet, mikor a nagymama annyi év után újra találkozik régi szerelmével, Szeniczey báróval.

Szendró Jóska gyanúsán csillogó szemekkel mondta:

– Zsazsám, nem tudja elképzelni, hogyan fogják magát ünnepelni.

– Józsikám, azt *maga* nem tudja elképzelni – felelte hamiskásan kacintva Zsazsa.

Szendró bólintott.

– Maga olyan, mint az öreg, érett Stradivári. Most fog szólni a legszebben.

Békeffi Pista pedig szeretettel ölelte át Turay Idát, és így szólt: – Én csak egyet mondhatok gyerekek, az emberek a Nyugati pályaudvarig állnak majd sorba a jegyekért.

1954 szilveszterén a korai vonattal művészek, barátok kis csoportja érkezett látogatóba Zsazsához Nyáregyházára. Somogyi Nusival és Szalay Károly társaságában mi kopogtattunk elsőként.

Este négy újabb vendég érkezett. Dayka Margit, Kiss Manyi, Osváth Júlia és Oláh Gusztáv.

Töltöttkáposztát, malacsültet, süteményeket, pogácsát, jókedvet és szeretet hoztak.

Éjfél előtt fél órával Zsazsa visszavonult a szőnyeggel elválasztott vendégszobába. Úgy hittük, fáradt és lepihent. Tévedtünk. Éjfél előtt pár perccel megjelent a színésznő, fején Erzsébet királyné hajviseletét utánzó sötétszőke parókában, sudár alakján egy csupa csipke, csupa aranybrokát és lila bársonyruhaköltemény. Ismét csodálhattuk bámulatos fiatalságát, hófehér márvány vállait.

Éjfélkor elmondta a Szózatot, úgy, ahogy ő azt egykor Jászai Maritól hallotta. Egyszerűen és halkan, mintha imádkozna. Megrendítő élmény volt. Nyáregyházán először és életében utoljára viselt Fedák Sári parókát és színpadi ruhát. És ez a Szózat-ima volt az utolsó „fellépése”.

7. EPILÓGUS HELYETT

Fedák Sári levele 1955. január 21-én, Nyáregyházáról:

„Tiborkám, mikor Újév reggelén kikísértelek, nem számoltam azzal, hogy fűtött szobában ültem, és irgalmatlanul összehűtöttem magamat. Most is nyomom az ágyat. Egy hajszálon múlt megint, hogy nem kaptam újabb tüdőgyulladást. Most aztán sajnálhatsz engem, hogy itt kell kuksolnom és őriznem becses egészségemet. A baj nem jár egyedül. Nagy szomorúságomra Brigi kutyám, melyet Mindszenty Tibor ajándékozott nekem tizenhárom évvel ezelőtt a Páris premierjére, kimúlt. Még mindig van valamim, amit a jó Isten el tud venni tőlem. Mi minden is történt velem, velünk az elmúlt tizenhárom évben . . . ”

Az 1955-ös év rosszul indult Fedák Sári számára. Alig hagyta el a betegágyat, értesítették, hogy a színpadra való visszatérésére egyelőre nincs mód. Nem időszerű.

1955. május negyedikén Zsazsát meghívták Monorra barátai. Egy házaspár, akik éveken keresztül küldték Zsazsának a finom friss házikenyeret. Egyszerű, kedves emberek voltak. Ők vezették a monori péküzletet. Rajongtak érte.

A házaspár előzőleg megkérdezte Zsazsát, mit enne ebédre legszívesebben? És Zsazsa rendelt. Jó humorral, telhetetlen étvágygal rendelt, mintha Rabelais hőseivel versenyezve. Újházy tyúkhúsleves, rántott csirkét mindenféle körítéssel, almás és káposztás rétest. És mákosat is! Az ebédnél tányérját mindenből többször telerakta. Pedig Dénes Zsófia figyelmeztette Zsazsát, hogy nem szabad. Hiábavaló volt a figyelmeztetés. Bort is kért. Újra töltött a nehéz borból is, pedig az is tilos volt számára. A bort követte az igazi jó fekete-kávé, amit háziorvosa, Riecsánszky doktor szigorúan megtiltott! Két csészével ivott a méregből, amely olyan erős volt, mint amilyet ő szokott főzni vendégeinek.

Fedák Sári úgy ült a falusi pék asztalánál, mint Lear király, mindenéből kifosztottan, számkivetésben, az éltető levegőjétől, a színpadra való visszatérésnek még reményétől is immár újra megfosztva. Megette ebédjét, megitta borát, kihörpintette nagy csésze feketéjét, s a földre zuhant. Agyvérzés. Gutaütés.

– Csak az vigad ilyen telhetetlenül, aki belül elvégezte, hogy legjobb lesz meghalnia. Ahogy Chaplin írta volna meg egy öreg színész nő halálát, aki valamikor az élet királynője volt – mondta sírva Dénes Zsófia.

Egy hónappal később, május 4-én az Irgalmasok kórházához közel lévő, a Szépvölgyi út sarkán álló templom toronyórája hajnali ötöt ütött. Ezt Zsazsa még hallotta. Mikor az ügyeletes orvos az ápolónő csemetésére segítségére sietett, Fedák Sári már nem hallott és nem látott többé semmit. Szemét lezárta a halál.

Reggelre az egész város tudta, hogy Kukorica Jancsi kisbojtár messzi útra ment. Már ott volt, ahol Kacsóh Pongrác, Beöthy László, Szidi mama, Blaha Lujza, Jászai Mari és Dériné várták.

Temetésekor a fejfánál Mezei Mária a zseniális komédiásasszony imádkozott. Mellette Turay Ida zokogott egy hatalmas szívet tartva kezében, halványlila ibolyákból.

Margit örökölte Zsazsa ingóságait, Zsazsával volt a fényben és derék hűségében elkísérte Zsazsát az árnyékba is. Szolgáltáta úrnőjét, pénz nélkül. Az örökölt értékeket pénzzé tette. Szép márvány síremléket állíttatott „önagyságának”. Úgy érezte, több dolga nincs a világon, nincs többé szolgálat. Követte imádott művésznőjét az örök csend birodalmába.

A nagy temetés alkalmából Medgyaszay Vilma, az első Iluska, egy árvalányhajás gyöngyvirág koszorút helyezett Zsazsa fejfájára. A fejfáról évtizedekig

nem hiányzott a meg-megújuló árvalányhajjal díszített koszorú. Hálás közönsége nem feledkezett meg nagy kedvencéről.

A sírnál Rózsahegyi Kálmán, a nagy partner és barát búcsúztatta Fedák Sárit:

„Míg játszott, színpadjaink mindig megújuló eleven csodája volt. Egyedülálló, senkivel össze nem hasonlítható tehetség, aki hiányzott, ha nem volt színpadon. Vannak lények, akinek az élete nem múlik el soha. Fedák Sári ilyen valaki volt. Kukorica Jancsi kisbojtár, Szibill, Antónia, Pompadour, Bajadér, Tarczali Darázs Katalin, Isten veled. Művészeted kitörölhetetlen része a magyar színjátás történetének.”

A régi barát nő, Dénes Zsófia így írt a legendás temetéséről.

„ . . . az utolsó pillanatig maradtak rajongói és környezetében körülövezte őt egykori tekintélye. Sajnáltam nagyon szegénységében és megsirattam, amikor meghalt. Halála körülményeire megrendülten kell gondolnom, annyi büntetés, önbüntetés és tragikum rejlik bennük.

Olyan temetése volt Budán, a Farkasréten, amelyet ritkán látott a magyar főváros. Ott volt talán az egész egykori színházi világ és az ő karzata, meg sok-sok zenész-cigány. A primások valamennyien.

De csak egy szál hegedű szólalt meg a nyitott sírnál. Az is halkán, mintha csak suttogna.

*. . . Egy rózsaszál szebben beszél,
Mint a legszerelmesebb levél . . .*

Felhő kerekedett, úgy szállt a levegőben át ezer és ezeregy szál virág a nyitott sírba, a koporsóra.

Nyugodj békében, Zsazsa.”

Tartalom

Előszó / 7

Első rész / Primadonna születik / 9

1. Levél Nyáregyházáról / 9
2. Rátkai tokajija / 10
3. Ahogyan kezdődött / 11
4. Egy gésa Beregszászról / 12
5. A San-Toy Dudley-a / 13

Második rész / A Király lelke / 16

1. A Bob herceg – térdig virágban / 16
2. A Dégenfeld-szerelem / 18
3. A programom: Fedák – avagy a János vitéz története / 18
4. 148–199 200 / 21
5. A Vidor-ügy – avagy derékba tört egy rózsatő / 23
6. Egy színésznek csak a színpadon lehet igaza / 25
7. Szakítás a Királlyal / 27

Harmadik rész / A nagy szerelem kora / 29

1. „Olyan jövő áll maga előtt . . . ” / 29
2. Álljon meg, Fedák! / 30
3. Zsuka emlékezik / 32
4. Nemcsak operett: dráma is! / 35
5. Jászai Mari cigarettatárcája / 37
6. Fedák, a „vörös” / 39

Negyedik rész / A magyar Sarah Bernhardt / 43

1. A Bajadér története / 43
2. Antónia, Antónia! / 46
3. Közjáték Amerikában, Bécsben, Berlinben / 47
4. Terezina és Seybold Vilma / 49
5. A „magyar Valentinó”-val Hollywoodban / 50
6. Bajor Gizi virágcsokra / 51
7. Vissza a Király Színházba / 52
8. Az Útközben / 54

Ötödik rész / A Nagyasszony arcai / 57

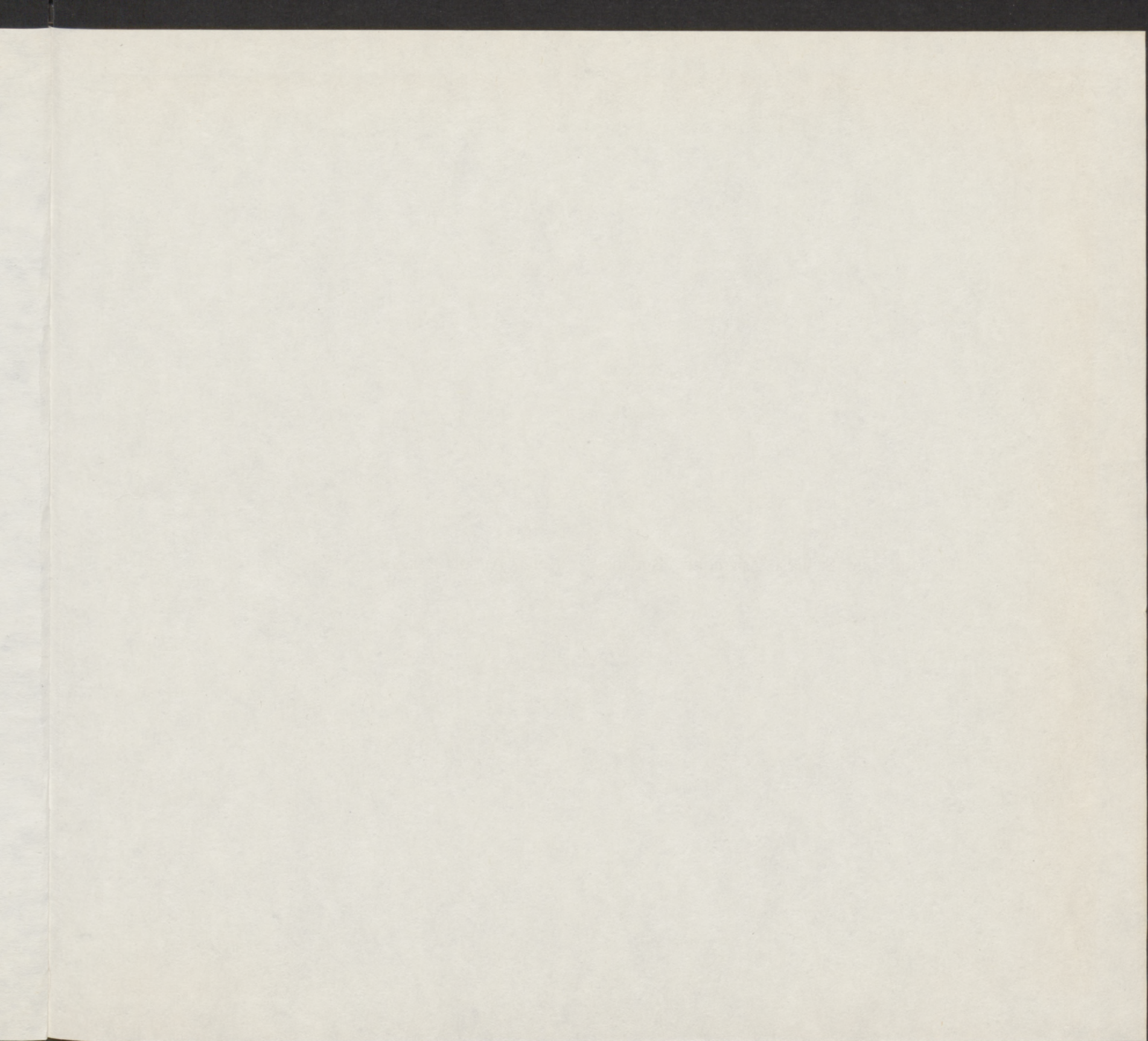
1. Ötvenévesen is fiatalon / 57
2. Fedák filmet forgat / 58
3. Az Aknay-ügy / 61
4. Azért vannak barátok is / 63
5. Lesz-e Fedák-darab karácsonyra? / 64
6. A Tokaji aszútól a Gyergyói bálíg / 68
7. A német megszállás és Ófelsége, a mama / 74
8. Utazás Sopronba / 75
9. Ha Bécs, akkor Donausender? / 77
10. Az Andrássy út 60-ban a fasiszta színésznő / 79

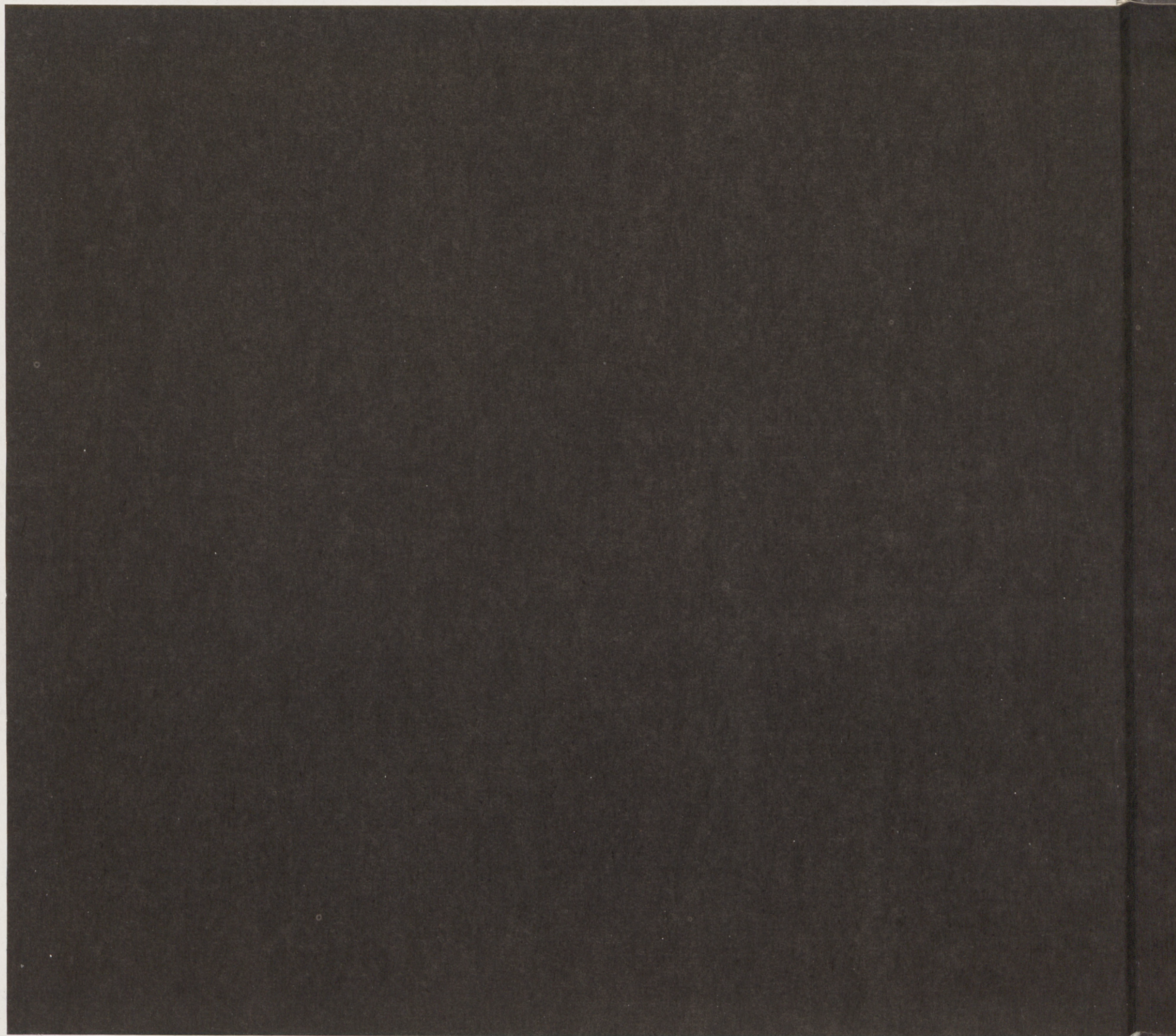
Hatodik rész / A szertefoszlott álmok / 84

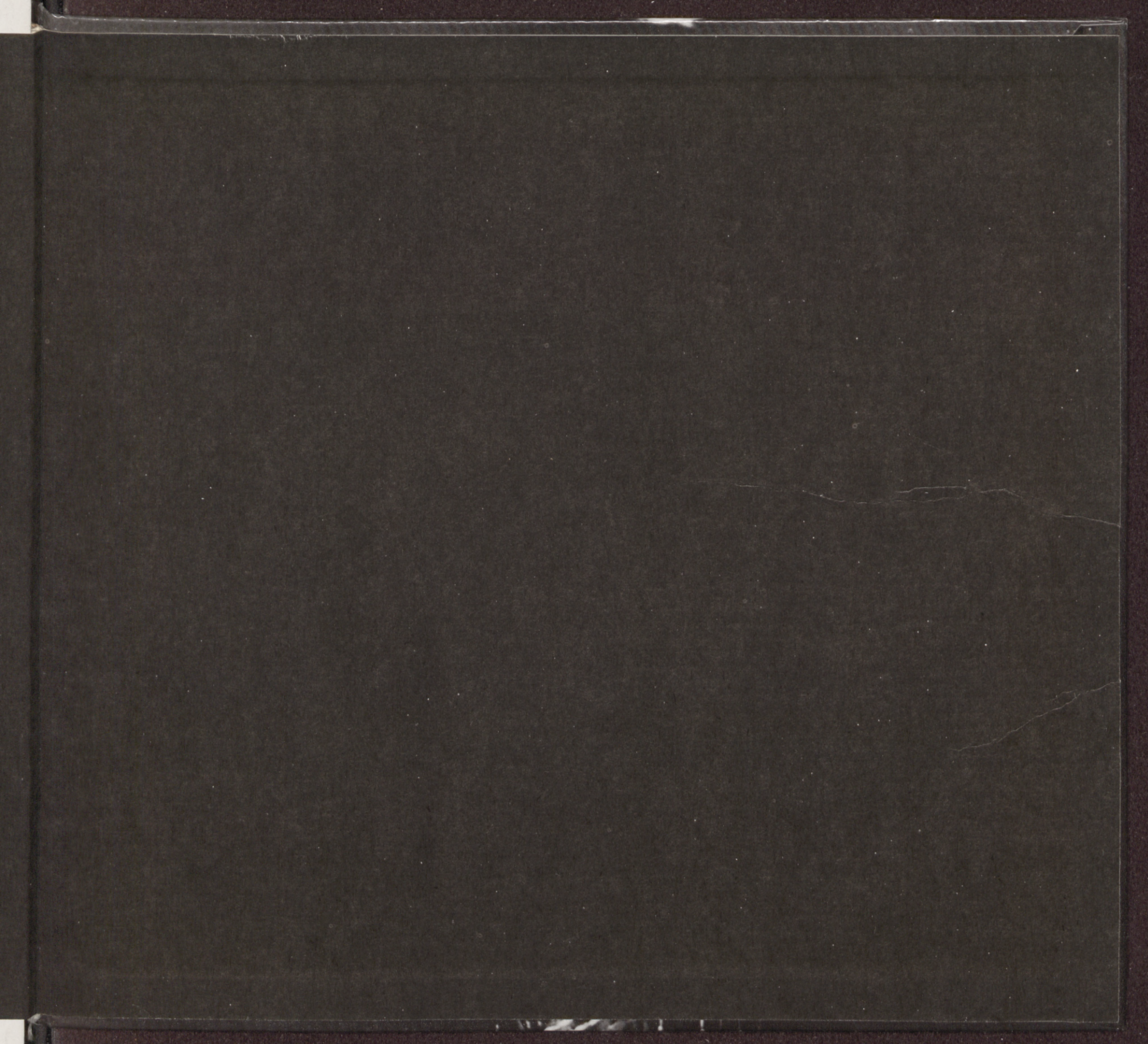
1. A börtönben / 84
2. Futóhomok lesz a Szolyva utcai villából / 85
3. Molnár Ferenc halála / 86
4. „Kitelepítés” Nyáregyházáról – Nyáregyházára / 88
5. Lukács Margit–Mezei Mária–Herczeg Ferenc / 90
6. Talán mégis színház? / 92
7. Epilógus helyett / 93

Források

- Fedák Sári: Útközben Szöllősi Zsigmond, Budapest, 1929
- Dénes Zsófia: Úgy, ahogy volt, és . . . Gondolat, 1981
- Dénes Zsófia: Gyalog a baloldalon Gondolat, 1980
- Bókay János: Egy rózsaszál szebben beszél . . . Zeneműkiadó, 1980
- Huszkáné, Arányi Mária: Szellők szárnyán Zeneműkiadó, 1977
- Rátonyi Róbert: Operett I–II. Zeneműkiadó, 1984
- Gál György Sándor: Honthy Hanna: Egy diadalmas élet regénye Zeneműkiadó, 1974
- Kellér Andor: Bal négyes páholy Színházi Élet, 1937-es évfolyama alapján
- Bódis Mária: A János vitéz. Tanulmány. Színház- és Filmtudományi Intézet, 1985
- Kosztolányi Dezső: Színházi esték Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986
- Bános Tibor: Aki szelet vet Magvető Könyvkiadó, 1986 valamint a Délibáb, a Magyar Nemzet, az Egyetértés, a Figaró, a Harc, a Magyar Ünnepek című heti- és napilapok cikkei.

Volt egyszer egy színházi legenda.
Fedák Sárinak hívták.
Egyet jelentett
a 20. századba átlépő
megújított
modern színházművészettel.
Vele és általa
győzött a kor igazi műfaja,
az operett.
A cseppet sem szép,
rövidlátó, ritkánhajú,
gyenge hangú színésznő,
amikor a színpadra lépett,
valami megmagyarázhatatlan
csoda kezdődött.
„Zsazsa”
mindenkit elvarázsolt.
Jászai Mari azt írta róla;
„amikor megjelent a színpadon,
győzött.
Egészen megnőtt
körülfette minden.
Fensőbbeséges,
hódolatot parancsoló
asszony állt előttem . . . ”

Blaha Lujza:
„olyan zseniális művésznő,
amilyen ritkán terem
a világra.”
Huszka Jenő:
„Mindent meg tud csinálni
a színpadon,
amit csak akar.”
Berki Lili:
„Hol volna
a magyar operett
Fedák Sári nélkül?”
Vörös Tibor
a rokon
személyes elfogultságát
vállalva
rajzolja meg
a második világháború
után
elhallgatásra ítélt
színésznő portréját.
Könyve,
meggyőződésünk szerint
új adalékokkal szolgál
Fedák Sári
kétségtelenül ellentmondásos,
de színháztörténeti jelentőségű
arcképéhez.

Ára: 260,- Ft